
***ІСТОРИЯ УКРАЇНСЬКОЇ
НАУКИ ТА ОСВІТИ***

УКРАЇНСЬКІ СТУДЕНТСЬКІ ОБ'ЄДНАННЯ В МІЖВОЄННІЙ НІМЕЧЧИНІ: ТОВАРИСТВО СТУДЕНТІВ УКРАЇНЦІВ ПРИ УНІВЕРСИТЕТІ АЛЬБЕРТА В КЕНІГСБЕРГУ у 20-х роках ХХ ст.

Розглянуто діяльність Товариства студентів українців при Університеті Альберта в Кенігсбергу у 20-х роках ХХ ст. Оpubліковано документи з історії Товариства.

Ключові слова: українська еміграція в Німеччині, українські студентські об'єднання, Товариство студентів українців при Університеті Альберта в Кенігсбергу.

Рассмотрено деятельность Общества студентов украинцев при Университете Альберта в Кенигсберге в 20-х годах ХХ в. Опубликованы документы по истории Общества.

Ключевые слова: украинская эмиграция в Германии, украинские студенческие объединения, Общество студентов украинцев при Университете Альберта в Кенигсберге.

The activity of Ukrainian Association of Students at the University of Alberta in Königsberg in the 20s of XX century is analyzed in the article. Documents on the history of Society are published.

Key words: Ukrainian émigrés in Germany, Ukrainian student associations, Ukrainian Association of Students of the University of Alberta in Königsberg.

По Першій світовій війні на території Німеччини в таборах військовополонених перебувало, за різними оцінками, близько 100 000 українців, переважна більшість з яких повернулася на Україну [13; 17-18]. У 1920-ті – 1930-ті роки після поразки українських визвольних змагань (1917-1921 рр.), за підрахунками сучасних дослідників, в Німеччині проживало приблизно 15 000 українців (крім того, тимчасова економічна еміграція з Західної України) [17; 18]. Багато колишніх українських політиків, громадських і державних діячів Української народної республіки, Західноукраїнської народної республіки, Української держави, Директорії УНР, з якими німецькі уряди співпрацювали у 1918-1921 рр., мешкали та працювали у міжвоєнний період в Берліні та інших містах Німеччини, тісно контактували у 20-30-ті роки, вже як емігранти, з німецькими державними структурами. Це гетьман України Павло Скоропадський, президент Західноукраїнської народної республіки Євген Петрушевич, президент Директорії УНР Андрій Макаренко, міністр закордонних справ Української держави Дмитро Дорошенко, послы УНР у Бер-

ліні Олександр Севрюк і Микола Порш та інші [3; 4; 17; 18].

Українська еміграція в Німеччині між двома світовими війнами була набагато менш чисельною, ніж, наприклад, у Польщі, Чехословаччині або Франції. Однак, саме в Німеччині знаходились головні центри українського націоналістичного та гетьманського рухів. У 20-30-х роках ХХ століття у Німеччині були представлені основні напрямки української політичної еміграції.

Німеччина була однією з країн, де в міжвоєнний період сконцентрувались не тільки українські політичні, а й потужні інтелектуальні сили – українська інтелігенція, вчені, діячі культури та студенти [17; 18]. Міжвоєнна Німеччина стала другою країною, після Чехословаччини, за чисельністю української студіюючої молоді.

У 1920-1930-ті роки в Німеччині українські студенти навчались в багатьох вищих навчальних закладах: Університет Фрідріха Вільгельма в Берліні, Вища технічна школа в Берліні, Вища торговельна школа в Берліні, Вища сільськогосподарська школа в Берліні, Вища ветеринарна школа в Берліні, Вища

технічна школа в Данцигу, Університет Альберта в Кенігсберзі, Університет міста Геттінгена, Університет міста Кіля, Університет міста Лейпцига, Університет міста Тюбінгена та інші вищі навчальні заклади [7-10; 12; 14 16; 21-26].

У більшості вищих навчальних закладах, де навчались студенти-українці, діяли українські студентські осередки: Союз українських студентів «Основа» в Данцигу, Товариство українських студентів «Чорноморе» в Данцигу, Гурток студентів українців при Університеті в Берліні, Спілка студентів-українців в Німеччині в Берліні, Товариство «Основа» в Берліні, Об'єднання агрономів, лісовиків та ветеринарів в Німеччині в Берліні, Комітет студентів українців з Зеленого Клину в Берліні, Товариство студентів українців при Університеті Альберта в Кенігсбергу тощо [7-10; 12; 14 16; 21-26].

У 20-х роках українські студентські товариства, що діяли на території Німеччини, були об'єднані в Союз українських студентських організацій в Німеччині (згодом Союз українських студентських організацій в Німеччині та Вільному місті Данцигу)⁶. Вони були також членами Центрального союзу українського студентства в Празі (ЦЕСУС).

За даними дослідника історії української еміграції С. Наріжного: «на 1 лютого 1926 р. в Німеччині нараховувалося всього 96 українських студентів і 9 студенток. Студіювали вони на таких школах: Техніка Шарлоттенбург – 18, Університет Берлін – 15, Університет Кенігсберг – 8, Лісогосподарська висока школа в Берліні – 7, Торговельна висока школа в Берліні – 7, Університет в Кілі – 5, Університет в Геттінгені – 4, Спортова академія в Берліні – 3, Технікум в Мітваден – 3, Інститут для чужинців у Берліні – 2, Лісова висока школа в Еберсвальде – 2, Ветеринарна висока школа в Берліні – 1, Технікум Берлін – 1, Музична школа в Берліні – 1, Консерваторія Берлін – 1, Школа політичних наук Берлін – 1, Університет Бон – 1, Університет Фрайбург – 1, Університет Франкфурт – 1, Університет Галле – 1,

Університет Ляйпціг – 1, Графічна школа в Ляйпцігу – 1 і Теологічна в Дімінгені – 1» [8, с. 90].

Головним осередком українського студентського життя в Німеччині був Берлін, де були зосереджені провідні вищі навчальні заклади та наукові центри країни. 22 січня 1921 року в Берліні була заснована перша українська студентська організація «Спілка студентів-українців Німеччини», метою якої було об'єднання українських студентів, які студіювали у вищих навчальних закладах Німеччини, та допомога їм [8, с. 88]. «Спілка» об'єднала близько 120 українських студентів. Щоправда, в 1921 році з ідеологічних причин «Спілка студентів-українців Німеччини» розділилась на дві організації: «Спілку українських студентів у Німеччині», яка об'єднала 95 студентів-українців, та «Академічну Громаду», до складу якої увійшло 35 членів. У 1923 р. кількість студентів – членів Спілки українських студентів у Німеччині зросла до 180; Академічна Громада того року нараховувала 20 членів. «Спілка українських студентів у Німеччині», крім центрального берлінського осередку, мала одинадцять філій у таких німецьких містах, як: Данціг, Кіль, Геттінген, Ляйпціг, Бреслау, Мітвайда, Альтенбург, Еберсвальде, Вінсдорф, Мускав і Кенігсберг [8, с. 89].

За даними Симона Наріжного, «...в роках 1923-1933 через Спілку перейшло майже 400 членів», «140 членів Спілки скінчило високу освіту в Німеччині та інших країнах» [8, с. 89-90]⁷.

Крім Спілки, в Берліні існували й інші студентські товариства, які були організовані при вищих навчальних закладах столиці: Академічна громада, Товариство «Основа» в Берліні, Гурток студентів при Високій технічній школі в Шарлоттенбурзі, Гурток українських студентів при Високій торговельній школі в Берліні, Гурток українських студентів при Університеті в Берліні, діяло Українсько-німецьке спортивне товариство тощо» [8, с. 90].

Серед найпотужніших об'єднань українських студентів можна назвати «Союз україн-

⁶ «Союз українських студентських організацій в Німеччині» (серпень 1924 р. – січень 1925 р.) та «Союз українських студентських організацій в Німеччині та Вільному місті Данцигу» (з лютого 1925 р.).

⁷ 1935 року «Спілку українських студентів у Німеччині» перетворилася на загальну «Спілку українців у Німеччині».

ських студентів «Основа» при Високої Технічній Школі в Данцигу», який розпочав свою діяльність 15 жовтня 1922 року та діяв до 1945 року. До складу «Союзу» входили такі студентські організації: корпорація «Чорноморе», корпорація «Галич», корпорація «Зарево», «Смолоскип», «Кооператива українських студентів-техників», «Товариство імені Івана Франка», «Громада імені Драгоманова», «Кружок Рідної Школи», «Спортовий Гурток», Співочий гурток «Сурма», «Гурток Залізної Остроги», «Дніпро», «Науково-Термінологічний Гурток» і ін. У 1923 р. ця організація мала 100 членів, що студіювали на місцевій політехніці [8, с. 90-91]; у 1925 р. в Данцигу студіювало понад 120 українських студентів, з них організованих було 95 [8, с. 90-91]; восени 1925 року кількість студентів, членів «Основи», складала 114 осіб, в 1927 році, за даними товариства «Основа», зареєстрованих було в Данцигу 95 студентів, в 1928 – 73, в 1929 – 75, в 1930 – 74, в 1931 – 65, в 1932 – 55, 1933 – 53» [12, с. 38-39; 14]. За період з 1921 року по 1945 рік у Високій технічній школі Данцигу загалом навчалося більше 200 українських студентів, близько 140 з них отримали дипломи інженерів, 4 – докторський ступінь. Найбільша кількість українських студентів навчалась на факультетах цивільного будівництва, машинобудування, електротехніки, суднобудування та хімічному [12, с. 38-39; 14].

Одним з найменших за чисельністю серед українських студентських організацій Німеччини було «Товариство Студентів-українців при Університеті Альберта в Кенігсберзі». 1923 року філія «Спілка українських студентів у Німеччині» у Кенігсберзі стала самостійною організацією та утворила «Товариство Студентів-українців при Університеті Альберта в Кенігсберзі». Це Товариство в 1923 р. мало 12 членів, в 1924 р. – 9 членів, в 1925 р. – 8 членів. *«Економічні умови життя українських студентів у Кенігсберзі, – як зазначав С. Наріжний, – були «не виносимо тяжкі», але не дивлячись на це, студенти-*

емігранти все ж провадили там культурну працю – впоряджали відчити, тримали зв'язки з німецькими, естонськими й литовськими студентами. При кенігсберзькому Товаристві функціонували літературно-наукова й спортова секції» [8, с. 89-90].

Товариство студентів-українців при Університеті Альберта в Кенігсберзі входило до складу «Союзу українських студентських організацій в Німеччині» («Союз» об'єднував: Товариство «Основа» в Данцигу, Спілку студентів-українців у Німеччині, Товариство «Основа» в Берліні, Комітет студентів-українців з Зеленого Клину в Європі, Об'єднання українських студентів агрономів, лісників та ветеринарів у Берліні, Товариство студентів-українців при Університеті Альберта в Кенігсберзі), та згодом до складу «Союзу українських студентських організацій в Німеччині та в м. Данцигу» (СУСОНД) (до складу СУСОНД входили: «Основа» – Берлін, «Основа» – Данциг, Гурток студентів при університеті в Берліні, Об'єднання агрономів, лісників та ветеринарів в Німеччині, Товариство студентів-українців при університеті в Кенігсберзі, Товариство «Чорноморе» – Данциг) [8, с. 91-92]. Товариство студентів-українців при Університеті Альберта в Кенігсберзі було також членом Центрального Союзу Українських Студентів (ЦЕСУС).

У Додатках до публікації подаємо документи, які висвітлюють діяльність Товариства Студентів Українців при Університеті Альберта в Кенігсберзі у 20-х роках ХХ ст. Подані до публікації документи зберігаються в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління в місті Києві, фонд 4390 «Союз українських студентських організацій в Німеччині (серпень 1924 р. – січень 1925 р.) та Союз українських студентських організацій в Німеччині та Вільному місті Данцигу (з лютого 1925 р.)», опис 1, справи 1-22. Тогочасний правопис збережено. Скорочення в тексті документів розшифровані в квадратних дужках.

Документ 1

Т[оварист]во Студентів Українців при Університеті Альберта в Кенігсбергу, Пр[уссія]
Чпр. 108/24

Дня 27 грудня 1924 р.

До Управи Союзу Українських Студентських Організацій в Німеччині
в Берліні

Повідомляємо отсим про одержання Ваших писем ч. 126/24 з дня 12 грудня с[ього] р[оку] ч. 132 з дня 15 грудня с[ього] р[оку] і ч. 149 з дня 24 грудня.

На сходинах Т[оварист]ва дня 21.XII с[ього] р[оку] прийнято до відома всі постанови II Зв[ичайного] З'їзду та односторонньо їх одобрено.

I. Відносно згаданого в постанові З'їзду II т. 2. Альманаха, наше Т[оварист]во постановило взяти участь в його зладженню. Крім матеріалів, маються ще в нас знімки зі життя нашого Т[оварист]ва, то ж прошу повідомити нас при найближчій нагоді, чи вислати й знімки та який саме і з якої ділянки потрібний був би матеріал для Альманаха.

II. З огляду на те, що Управа СУСО нічого ще досі не згадувала, чи є вигляди на яку-небудь грошеву допомогу для членів, – Сходини Т[оварист]ва звертаються отсим до Управи СУСО за інформаціями відносно допомоги та прохають уділити її членам нашого Т[оварист]ва хач в тій висоті, як це було сказано в кошторисі СУСО з дня 28.X с[ього] р[оку] з виїмком допомоги на оплату за навчання членам Т[оварист]ва, яких від неї звільнено. Потреби членів подано до СУСО в звіті з дня 9.XI с[ього] р[оку].

III. Переслані Вами 5 примірників журналу «Студентський Вісник» ми одержали. Рівночасно одержали ми й від Управи ЦЕСУС-а також 5 примірників того ж журналу з тим, щоби виповнити та переслати Управі ЦЕСУС-а квіт на 45 к[рон] ч[еських] замість грошей за тих 5 примірників, які то гроші, як сказано в тому письмі, зарахуються як допомога.

Це чимало нас здивувало, бо а) ми своєю заявою, якою зреклися безпосереднього членства в ЦЕСУС-і на користь СУСО, припинили всякі безпосередні зносини з ЦЕСУС-ом і б) що ЦЕСУС, рахуючи один примірник по 6 к[рон] ч[еських] /разом 30 к[рон] ч[еських]/ зажадав од нас квіта на 45 к[рон] ч[еських].

Не знаючи ціни примірника в німецьких грошах, не могли ми досі переслати Управі СУСО належних грошей, тому прохаємо подати нам ціну та інформації, як поступити нам відносно ЦЕСУС-а.

Три примірники з посилки від ЦЕСУС-а ми вже продали трьом новим членам Т[оварист]ва, а два з них осталися, бо з Українців, крім студентів – членів нашого Т[оварист]ва, нікого більше тут немає.

IV. В нашому Т[оварист]ві мається взагалі дуже мало, а в німецькій мові зовсім ніякої літератури, призначеної для пропаганди української думки, а зокрема для нашого Високого Шкільництва, що для інформування чужинців під цю пору являється необхідним. Якщо така література мається в розпорядженню Управи СУСО, то прошу нам прислати чи визичити на деякій час.

V. За одержану на днях посилку сала, Т[оварист]во складає отсим Управі СУСО щиру подяку.

Сало розділено між усіх членів Т[оварист]ва, з виїмком одного, який із-за хворости зрікся своєї пайки в користь Т[оварист]ва.

Поквітування на сало, а також порто пересилається в прилозі.

VI. Прохається повідомити, за який час і коли повинно наше Т[оварист]во переслати звіти Управі СУСО.

VII. В прилозі залучається крім квіта на сало та двох /2/ м[арок] н[імецьких] на порто також і виповнені статистичні листки 7-ми членів Т[оварист]ва, помилково прислану нам посвідку та квіти з відбитками на переслані нашим Т[оварист]вом гроші до Управи СУСО, а саме квіт на 2 м[арок] н[імецьких] порта дня 30.VIII с[ього] р[оку] одноразовий податок в сумі 3 м[арок] н[імецьких] і квіт на 5 м[арок] н[імецьких] членських вкладок до СУСО з дня 19 XI с[ього] р[оку].

Відбитки прохається задержати, а оригінали підписані Управою СУСО вислати нам.
VIII. Всі письма, посилки та гроші, щоби на будуче оминати непорозумінь, прохається адресувати від дня одержання цього письма на слідууючу адресу:

*Verein der Ukrainischen Studenten an der Albertus-Universität
in Königsberg, Pr. Schlissfach 205. (вписано від руки – Д. Б.)*

Прилог: 12 і 2 н[імецьких] м[арок].

Зі студентським привітом

О. Менцінський, голова
(підпис)

Л. Стефанович, писар
(підпис)

Печатка:

«Товариство Студентів Українців при Університеті Альберта»
«Verein der Ukrainischen Studenten an der Albertus-Universität in Königsberg Pr.»

ЦДАВО України, ф. 4390, оп. 1, спр. 3. – Арк. 9-10.

Документ 2

Товариство Студентів Українців при Університеті Альберта в Кенігсбергу, Пр[уссія] Звіт від 15 серпня 1924 р. по сьогоднішній день

Товариство Студентів Українців при Університеті Альберта в Кенігсбергу числить шість членів, з яких один не повернув з ферій.

Після факультетів члени Товариства розділяються, як слідує:

Медичний факультет	4
Фільософічний /агрономія/	1
Правничий /пол[ітичні] науки/	1

Іспитів ще не здавано. В літньому семестрі 1925 ш[кільного] р[оку] здає І Держ[авний] Іспит чотирьох членів Товариства.

Із-за матеріальних причин перервало свої студії двох членів, взявши на літній семестр 1924 р. від Ректорату відпустку.

Культурно національної діяльності, як і діяльності на поле зносин з чужинцями, Товариство за час від 15 серпня с[ього] р[оку] проявило дуже мало, а це із-за відсутності членів. Поодинокі члени Товариства брали однак участь в культурно-освітній праці серед біженців.

Крім зв'язків з поблизькими Укр[аїнськими] Студ[ентськими] Організаціями стоїть Товариство в тісній співпраці з філією «Схід» Комітету Опіки над біженцями З[ахідно]-У[країнських] З[емель] в Кенігсбергу.

Дня 26.X 1924 р. відбуто Загальні Збори, крім цього, у вище поданому часі відбуто чотири Сходи та кілька засідань Виділу та тихо відсвятковано 6-ту річницю повстання Української державності на Зах[ідних] З[емлях] України.

Економічні умови життя тут. студентства незавидні. Більшість студентів заробляє на прожиття умовою та фізичною працею, яку незвичайно трудно найти. Із-за малочисельности нашого Товариства та пануючих тут відносин не можливі є жадні заходи над поліпшення життєвих умов. Прожиточне мінімум виносить від 70 до 80 нім. марок. Якщо Союзові не вдасть в якнайкоротшому часі роздобути средств і якщо не уділиться допомоги нашому Товариству, то прийдеться майже всім членам покидати студії та шукати праці.

Прибутку з членських вкладок	6,00	н[імецьких] м[арок]
З попереднього місяця остало в касі Т[оварист]ва	8,20	н[імецьких] м[арок]

Разом 14,20 н[імецьких] м[арок]

Розходу на поштову оплату	4,00	н[імецьких] м[арок]
Канцелярійні видатки	2,00	н[імецьких] м[арок]

Вкладки до СУСО 5,00 н[імецьких] м[арок]

Разом 11,00 н[імецьких] м[арок]

Остає в касі Т[оварист]ва готівкою 3,20 н[імецьких] м[арок]

Движиме майно Т[оварист]ва, крім бібліотеки, зложене з печатки й подушки до неї, машинки до зішивання актів, кількох тек, паперу та писарських приборів, представляє вартість: 7,00 н[імецьких] м[арок]

Іншого майна Т[оварист]во не має.

Бібліотека складається з примірників Студ[ентського] Вісника, кількох чисел журналу «Нова Україна» та «Нова Громада». Крім цього, користує Т[оварист]во з бібліотеки з вище згаданої філії Комітету.

Кенігсберг, дня 28 падолиста 1924 р.

За Виділ Т[оварист]ва:

Голова:
(підпис)

Писар:
(підпис)

Печатка:

«Товариство Студентів Українців при Університеті Альберта»
«Verein der Ukrainischen Studenten an der Albertus – Universität»

ЦДАВО України, ф. 4390, оп. 1, спр. 3. – Арк. 30-31. Машинопис

Документ 3

Т[оварист]во Студентів Українців при Університеті Альберта в Кенігсбергу, Пр[уссія]

Дня 9 падолиста 1924 р.

До Управи Союзу Укр[аїнських] Студ[ентських] Орг[анізацій] в Німеччині
в Берліні

Після Вашого повідомлення про відбуття II З'їзду СУСОВН в Берліні дня 30.XI с[ього] р[оку], не маючи змоги вислати свого делегата, порозумілися ми негайно з Управою Т[оварист]ва «Основа» в Данцігу відносно передачі нашого мандату делегатові з Данціга. Одержавши згоду від делегата т. Кізюка Корнеля, студ[ент] інж[енер] в Данцігу заступати наші справи на згаданому З'їзді, вислали ми після умови свої звіти, мандат і привіт для З'їзду на адресу Союзу для передачі т. Кізюкові. Листи повинні були наспіти в сам час і нам дивно, що до цього часу нас не повідомлено ні про рішення З'їзду ані не переслано витягів з протоколів, тому оце прохається повідомити нас, чи взагалі нас хто-небудь там заступав / після приватних відомостей т. Кізюк зовсім не брав участі в З'їзді/ та прохаємо переслати нам як лише можна найскоріше резолюції та витяги з протоколів.

На засіданні Виділу нашого Т[оварист]ва дня 6.XII с[ього] р[оку] прийнято звичайними членами тт[оваришів] студ[ента] філь[ософа] Березовського Романа та студ[ента] мед[ика] Дяківа Леоніда, останнього з тим, що протягом шістьох місяців постарає від УКС-Ради дозвід на студії за кордоном. Затверджено рівно ж прийняття надзвичайним членом Т[оварист]ва т. студ[ента] консерваторії Елішевич Лілію. Всі три названі члени Т[оварист]ва являються зараз звичайними слухачами своїх виділів.

Т[оварист]во складає отсिम Управі СУСОВН в Берліні щирю подяку за заходи в справі нашого звільнення від шкільних оплат на тут[ешньому] Університеті. Як нас інформовано в Ректораті, повідомлення про звільнення всіх поданих в списках членів Т[оварист]ва /за виїмком новоприбувших/ вислано вже до Управи Союзу. Виділ Т[оварист]ва прохає цею дорогою Управу Союзу вислати письмєнну подяку за звільнення на руки Ректора та рівно ж подяку за поміч у всіх справах та розуміння положення укр. студентства Адміністраційному Відділові /на руки «рехнунгсрата» п. Геннрат-а, який дуже прихильно відноситься до нашого студентства/. Таку саму подяку проситься рівно ж вислати «оберсекретареві» п. Лінденау-ові.

Подяки прохається вислати в як лише можна найкоротшому часі /до Свят Різдва/, як рівнож про висилку їх повідомити тут[ешне] Т[оварист]во Студ[ентів] Укр[аїнців] при Універс[итеті] Альб[ерта] в Кенігсбергу.

Зі студентським привітом
Писар Т[оварист]ва (підпис)

Печатка:

«Товариство Студентів Українців при Університеті Альберта»
«Verein der Ukrainischen Studenten an der Albertus – Universität in Königsberg, Pr.»

ЦДАВО України, ф. 4390, оп. 1, спр. 3. – Арк. 32-32зв. Машинопис.

Документ 4

Т[оварист]во Студентів Українців при Університеті Альберта в Кенігсбергу, Пр[уссія]
Ч. пр. 95/24

Дня 18 падолиста 1924 р.

До Управи Союзу Українських Студентських Організацій в Німеччині в Берліні

У відповідь на письмо Союзу з дня 10 падолиста с[ього] р[оку] ч. 103 доводиться до відома Управи Союзу, що на відбутих дня 15.XI с[ього] р[оку] Сходинах нашого Т[оварист]ва, унормовано справу членських вкладок, як і внутрі Т[оварист]ва, так і відносно Союзу.

Членська місячна вкладка в нашому Т[оварист]ві виносить 0,50 н[імецьких] м[арок], а згідно з рішенням I-го З'їзду Українського Студентства в Німеччині в днях 9 і 10 серпня с[ього] р[оку], де висоту членської вкладки до Союзу установлено в 50 % розмірі до висоти чл. вкладки в поодиноких Т[оварист]вах, виносить вона 25 н[імецьких] ф[артінгів] з кожного члена Т[оварист]ва.

Вкладки від п'яти членів нашого Т[оварист]ва за місяці серпень, вересень, жовтень і падолист по 0,50 н[імецьких] м[арок] місячно, разом 5 /п'ять/ нім[ецьких] марок, пересилається в прилозі. Дальші вноси посилаються щомісячно.

На письмо Управи Союзу з дня 8.XI с[ього] р[оку] ч. 100, відносно участі делегатів у II-ому З'їзді, порішено тими же Сходинами взяти участь в З'їзді, якщо Управа Союзу покриє кошти подорожі делегата до Берліна і назад. Наше Т[оварист]во не розпоряджає найменшими фондами, як рівно ж і поодинокі члени Т[оварист]ва не почувуються на силах оплатити собі самим кошта подорожі, тож прохається Управу Союзу покрити кошта подорожі одного члена-делегата, а якщо це не є можливе, то наше Т[оварист]во буде змушене обмежитися до передачі мандату одному зі студентів-членів берлінських Т[ова]риств. Прохається рівно ж як можна найскоріше подати до відома нам рішення Управи Союзу в цій справі, щоби ми могли ще в час заняти відповідне становище.

Дальше на тих же Сходинах нашого Т[оварист]ва, беручи під увагу незвичайно важке матеріальне положення нашого студентства в Кенігсбергу, як рівно ж наспіваю чий останній реченець заплачення шкільних оплат, рішено звернутися до Управи Союзу з проханням уділення хоч частини тої допомоги, яка була подана в кошторисі. Рівно ж прохається о вичерпуючі інформації, як властиво стоїть справа з допомогою, чи це тільки обіцянки, чи вже щось позитивного.

Як умотивування негайної допомоги на уплату навчання подається ще й це, що із-за молодости та нечисельности нашого Т[оварист]ва, тутешні шкільні влади мало, а то і зовсім непоінформовані про українське питання і студентство й відносить до Українців так, як і до прочих чужинців, т. є, що українське студентство мало, а то й зовсім не користує з тих привілеїв /знижок, продовжень речця плати і т. п./, які мають німецькі студенти.

Зі студентським привітом

1 прилога: 5 м[арок] н[імецьких]

За Виділ Т[оварист]ва

Писар Стефанович (підпис)

Печатка:

«Товариство Студентів Українців при Університеті Альберта»
«Verein der Ukrainischen Studenten an der Albertus – Universität in Königsberg, Pr.»

ЦДАВО України, ф. 4390, оп. 1, спр. 3. – Арк. 58-58зв. Машинопис.

Документ 5

Т[овариств]во Студентів Українців при Університеті Альберта в Кенігсбергу, Пр[уссія]
Ч. пр. 92/24

Дня 9 падолиста 1924 р.

До Управи Союзу Українських Студентських Організацій в Німеччині в Берліні

В долученню пересилається жаданий Вашим письмом ч. 91 з дня 29.X с[ього] р[оку] звіт, відповідно до Комунікату ЦЕСУС-а ч. 6.

Допомогою в нашому Т[овариств]ві користувалися 2 члени, з яких один, студент філ[олог] Маковійчук Олекса зовсім припинив свої студії на тут[ешньому] Університеті, а другий студент пол[ітичних] наук Кульчицький Богдан не повернув ще з ферій.

Згадані члени Т[овариств]ва одержали всего чотири рази допомогу від ЦЕСУС-а, а це:

5.XII 1923 р.	215,00 к[рон] ч[еських] т. є	26,23 м[арок] н[імецьких]
4.I 1924 р.	100,00 к[рон] ч[еських] т. є	14,18 м[арок] н[імецьких]
21.II 1924 р.	100,00 к[рон] ч[еських] т. є	10,00 м[арок] н[імецьких]
10.III 1924 р.	200,00 к[рон] ч[еських] т. є	14,00 м[арок] н[імецьких]

Разом 615,00 к[рон] ч[еських] т. є 64,41 м[арок] н[імецьких]

Крім випланих тт. Кульчицькому та Маковійчукові 615,00 крон чеських, з яких кожний одержав половину, т. є 307,50 крон чеських, задержало із першої посилки /грудень 1923/ Т[овариств]во на адміністраційні видатки 100,00 к[рон] ч[еських].

Квіти вислано по одержанню посилок до ЦЕСУС-а. На побрану наведеними товаришами допомогу в нас не мається жадних довжих скриптів.

1 прилога: Звіт.

Зі студентським привітом

Голова (підпис)

Секретар (підпис)

Печатка:

«Товариство Студентів Українців при Університеті Альберта»

«Verein der Ukrainischen Studenten an der Albertus – Universität in Königsberg, Pr.»

ЦДАВО України, ф. 4390, оп. 1, спр. 3. – Арк. 64. Машинопис.

Документ 6

Т[овариств]во Студентів Українців при Університеті Альберта в Кенігсбергу, Пр[уссія]
Додаток до ч. 74

Звіт

1. «Товариство Студентів Українців при Університеті Альберта в Кенігсбергу».

2. Адреса Т[овариств]ва: «Verein der Ukrainischen Studenten an der Albertus-Universität zu Königsberg, Pr.». скорочено: Ver. Ukr. Stud., Königsberg, Pr. Zu Stefanowytsch, Lüttyerstr. 7/III.

3. Виділ складається з двох членів: Голови – ст. мед. Менцінський Осип та секретаря – ст. агр. Стефанович Лев.

4. В день складання звіту Т[овариств]во нараховує 6 /шість/ членів, з чого 5 /п'ять/ присутніх, а один не повернув ще з ферій.

5. Після факультетів члени Т[овариств]ва розділяються, як слідує:

Медичний факультет 4.

Фільософічний /агрономія/ 1.

Правничий /політичні науки/ 1.

Іспитів ще не здавано; свої студії перервало із-за матеріальних причин двох, взявши на літній семестр 1924 р. з Ректорату відпустку.

Потреби членів представляються слідуєчи:

1. ст. мед. Шустакевич Володимир, незабезпечений зовсім і потребує допомоги на повне удержання та шкільну оплату.

2. ст. мед. Менцінський Осип, забезпечений частинно; потребує допомоги на шкільну оплату, доплати до мешкання й убрання.

3. ст. мед. Нимилович Осип, забезпечений частинно; потребує підмоги на шкільну оплату та на харчі.

4. ст. агр. Стефанович Лев, забезпечений частинно; потребує підмоги на шкільну оплату, доплати до мешкання й на убрання.

5. ст. мед. Шмігельський Степан, забезпечений частинно; потребує підмоги на шкільну оплату та харчі.

6. ст. пол. наук Кульчицький Богдан не повернувся ще з ферій, тому неможливим є дати точних відомостей про його потреби. Оскільки знаємо його матеріальне положення, то він належить до категорії частинно забезпечених і необхідною є для нього допомога на шкільну оплату та доплата до мешкання.

6. Хворих членів у Т[оварист]ві нараховується 2 /двох/; обидва хворі на груди, а це ст. мед. Шмігельський Степан і ст. мед. Нимилович Осип.

7. Культурно-національної діяльності за час від 15.8. с[ього] р[оку] Т[оварист]во не проявляло, а то із-за відсутності членів. Зате поодинокі члени Т[оварист]ва, що осталися на місцях, брали живу участь в культурно-освітній праці серед біженців.

8. Видавничої діяльності за весь час свого існування Т[оварист]во не проявило.

9. Суспільно-освітнього руху Т[оварист]во не проявляло із-за поданих під т. 7. причин. Ідеологічних організацій в нашому Т[оварист]ві немає.

10. Бібліотека Т[оварист]ва складається з:

3-х чисел журналу «Нова Україна»

2-х чисел журналу «Нова Громада»

Комплекту журналу «Студентський Вісник»

Кількох брошурок політичного змісту.

Т[оварист]во користує з бібліотеки філії «Схід» Комітету Опіки над Біженцями З[ахідно] У[країнських] З[емель] в Німеччині.

11. Т[оварист]во, крім зв'язків із близькими студентськими організаціями, стоїть в тісній співпраці з філією вище згаданого Комітету.

12. Спортового руху Т[оварист]во не проявило із-за поданих під т. 7. причин.

13. Економічні умови життя тут. студентства не завидні. Більшість студентів заробляє на прожиття фізичною та умовою працею, яку незвичайно трудно знайти. Прожиточне мінімум 70-80 н[імецьких] марок. Із-за малочисельности нашого Т[оварист]ва та пануючих тут відносин неможливі є жадні заходи над поліпшенням життєвих умов. Одинока надія остається на допомогу від ЦЕСУС-а, згл[ядно] СУСО.

14. Економічний звіт від 15. VIII. 1924 по 1. XI с[ього] р[оку]

Прибутку з членських вкладок 6,00 н[імецьких] м[арок]

З попереднього місяця осталося в касі Т[оварист]ва 8,20 н[імецьких] м[арок]

Разом 14,20 н[імецьких] м[арок]

Розходу на поштову оплату 3,20 н[імецьких] м[арок]

Канцелярйні видатки 2,00 н[імецьких] м[арок]

Разом 5,20 н[імецьких] м[арок]

Остає в касі Т[оварист]ва готівкою 9,00 н[імецьких] м[арок]

Движимо майно Т[оварист]ва, крім бібліотеки, зложено з печатки й подушки до неї, машинки до зішивання актів, кількох тек, паперу та писарських приборів, представляє вартість: 7,00 н[імецьких] м[арок]

Іншого майна Т[оварист]во не має.

15. На полі зносин з чужинцями із-за поданих під т. 7. причин не зроблено нічого, за виключенням діяльності на тому полі поодиноких членів Т[оварист]ва.

16. Із уважніших подій в Т[оварист]ві можна згадати Звичайні Загальні Збори, що відбулися дня 26. X с[ього] р[оку] і тихе відсвяткування 6-ої річниці Української Державности на Західних Землях України.

Додаток: Для розвинення успішної діяльності серед студентів-чужинців для праці в нутрі Т[оварист]ва необхідною являється власна домівка, на винаймлення якої потрібна є допомога.

На тут. Університет прийнято двох студентів, приїзду яких очікується.

Кенігсберг, дня 9. падолиста 1924 р.

Голова: *Осип Менцінський* (підпис)

Секретар: *Лев Стефанович* (підпис)

Печатка:

«Товариство Студентів Українців при Університеті Альберта»

«Verein der Ukrainischen Studenten an der Albertus – Universität in Königsberg, Pr.»

ЦДАВО України, ф. 4390, оп. 1, спр. 3. – Арк. 65-67.

Документ 7

Т[оварист]во Студентів Українців при Університеті Альберта в Кенігсбергу, Пр[уссія]
Ч. 87/24

Кенігсберг, дня 2 падолиста 1924 р.

Штемпель вхідної кореспонденції

Eingetragen

5. NOV. 1924.

Erledigt: Ч. 67

До Управи Союзу Українських Студентських Організацій в Німеччині
в Берліні

У відповідь на Ваше письмо ч. 90 з 28. X с[ього] р[оку] пересилається бажаний Економічний і Загальний Звіт за час від 15. VIII с[ього] р[оку] до 1. XI 1924 р.

Потверджується одержання чотирьох примірників «Студентського Вісника» і «Спеціального Числа Ст[удентського] Вісника» в англійській мові, на що долучується, згідно з Комунікатом ЦЕСУСа ч. 6 від III. точка 1, квіт.

Справу передплати «Студентського Вісника» полагоджено в той спосіб, що зобов'язано всіх членів Т[оварист]ва пренумерувати по одному примірникові того ж.

З огляду на це прохаємо Управу Союзу надіслати нам 6/шість/ примірників «Студентського Вісника».

3. прилоги.

Зі студентським привітом

Голова *Осип Менцінський* (підпис)

Секретар *Лев Стефанович* (підпис)

Печатка:

«Товариство Студентів Українців при Університеті Альберта»

«Verein der Ukrainischen Studenten an der Albertus – Universität in Königsberg, Pr.»

ЦДАВО України, ф. 4390, оп. 1, спр. 3. – Арк. 76. Машинопис. Оригінал. Підписи. Печатка.

Т[оварист]во Студентів Українців при Університеті Альберта в Кенігсбергу, Пр[уссія]
Економічний звіт
за час від 15.VIII до 1.XI 1924 р.

Прибутку з членських вкладок 6,00 н[імецьких] м[арок]
З попереднього місяця остало в касі Т[оварист]ва 8,20 н[імецьких] м[арок]

Разом 14,20 н[імецьких] м[арок]

Розходу на поштову оплату 3,20 н[імецьких] м[арок]

Канцелярійні видатки 2,00 н[імецьких] м[арок]

Разом 5,20 н[імецьких] м[арок]

Остає в касі Т[оварист]ва готівкою 9,00 н[імецьких] м[арок]

Бібліотека Т[оварист]ва складається з примірників «Студентського Вісника» та кілька малих брошурок політичного змісту.

Движиме майно Т[оварист]ва, зложене з печатки й подушки до неї, машинки до зшивання актів, кількох тек, паперу та писарських приборів представляє вартість

7,00 м[арок] н[імецьких].

Іншого майна Т[оварист]во не має.

Загально економічні умови життя нашого студентства незавидні. З тої скупої допомоги від батьків чи рідні, студентство вижити не всілі, так що більша його частина є змушено фізичною працею заробляти на прожиття. До того ще й навіть фізичну роботу трудно найти, завдяки пануючому безробіттю і промислового застою, бо як відомо провінція Пруси є майже наскрізь рільничим краєм.

Випрацюваний Управою Союзу кошторис для нашого Т[оварист]ва майже задовольнить всіх його членів.

Потреби поодиноких членів представлялися би, як слідує:

1. студ. мед. Шустакевич Володимир є зовсім незабезпечений та потребує підмоги на повне удержання та шкільну оплату.

Частинно забезпечених є 5 /п'ять/ членів, із того:

2. студ. мед. Менцінський Осип потребує підмоги на шкільну оплату, доплати до мешкання й на одяг.

3. студ. мед. Нимилович Осип на шкільну оплату і харчі /хворий на груди/.

4. студ. хем. Стефанович Лев на шкільну оплату, мешкання й одяг.

5. студ. мед. Шмігельський Степан на шкільну оплату й харчі /хворий на груди/.

6. студ. пол. наук Кульчицький Богдан не повернув ще з ферій на тому не можемо дати точних відомостей про його потреби. Оскільки знаємо його матеріальне положення, то необхідно є для нього підмога на шкільну оплату та мешкання.

Кенігсберг, дня 2 падолиста 1924 року.

Голова *Осип Менцінський* (підпис)
Секретар *Лев Стефанович* (підпис)

Печатка:

«Товариство Студентів Українців при Університеті Альберта»
«Verein der Ukrainischen Studenten an der Albertus – Universität in Königsberg, Pr.»

ЦДАВО України, ф. 4390, оп. 1, спр. 3. – Арк. 78. Машинопис.

Документ 9

Т[оварист]во Студентів Українців при Університеті Альберта в Кенігсбергу, Пр[уссія]
Загальний звіт

за час від 15.VIII до 1.XI 1924 р.

Т[оварист]во Студентів Українців при Університеті Альберта в Кенігсбергу числить зараз 6 Членів.

По факультетам розділені вони так:

Медичний факультет	4
Філософський факультет /хімія/	1
Правничий факультет /політ. наук/	1

В час ферій, рахуючи від 15.VIII перебував стало в Кенігсбергу один член /секретар/, двох виїхало додів, з яких один ще не повернув, три прочі були на польових роботах.

За час від 15.VIII до 1.XI відбуто 3 Засідання Виділу та Загальні Збори.

Загальні Збори відбулися дня 26.X с[ього] р[оку] при співучасті п'ятьох членів. Порядок Зборів слідуючий:

1. Відчитання протоколу з поперед 3. З.
2. Звіт із діяльності
3. Абсолюторія старого Виділу
4. Вибір нового Виділу
5. Ріжне.

До т. 1. Протокол без змін прийнято.

До т. 2. Звіт прийнято без заміток.

До т. 3. Абсолюторію уділено одноголосно.

До т. 4. Виділ остав у давньому складі, т. є. головою ст. мед. Менцінський Осип, секретарем ст. хім. Стефанович Лев.

До т. 5. Збори одноголосно затвердили вступлення Т[оварист]ва до Союзу У[країнських] С[тудентських] О[рганізацій] в Німеччині.

Одноголосно затвердили ухвалу Виділу Т[оварист]ва в справі переговорів з польським урядом відносно Укр[аїнського] Університету, подану до відома Союзу У[країнських] С[тудентських] О[рганізацій] в Н[імецьчині] письмом ч. 66 з 21. X с[ього] р[оку].

Більшостію голосів рішено, щоби всі члени Т[оварист]ва запре нумерували по одному примірникові «Студентського Вісника».

Ухвалено устроювати по можности в Т[оварист]ві й для чужинців відчити на ріжні теми.

Ухвалено проявити якнайширшу діяльність на культурно-національному полі.

Продовжити зносини з чужинцями, передовсім із німецьким студентством.

Ухвалено звернутися до Союзу з проханням о допомогу для Т[оварист]ва й членів.

На тому Збори закінчено.

Від 15.VIII до 1.XI одержано 25, а полагоджено 20 писем.

На руки Т[оварист]ва вплинуло 5 прохань о прийняття на тут[ешній] Університет, з яких 3 передано в Ректорат, одно на бажання петента, а одно із-за спізнення залишено до літнього семестру.

За Виділ Т[оварист]ва *Лев Стефанович* (підис)

Печатка:

«Товариство Студентів Українців при Університеті Альберта»
«Verein der Ukrainischen Studenten an der Albertus – Universität in Königsberg, Pr.»

ЦДАВО України, ф. 4390, оп. 1, спр. 3. – Арк. 79. Машинопис.

Загальний список
членів Товариства Студентів Українців при Університеті Альберта в Кенігсбергу,
Пр[уссія].
Склад на 3 падолиста 1924 р.

Ч. п.	Прізвище та ім'я	Назва школи та відділ	Число семестрів	Які склав іспити та коли	Коли тримає державний іспит	Чи фактично студіює в цьому семестрі, як ні, то що робить і де є	Категорія забезпечення	Який емігрант
1	Кульчицький Богдан	Університет Альберта Кенігсберг Факультет правничий відділ: політ. наук	2	—	гл. заввага	находиться в Галичині	II	акад.
2	Менцінський Осип	Університет Альберта Кенігсберг Факультет медичний	3	—	в літньому семестрі 1925	студіює	II	політичний
3	Нимілович Осип	/то само/	3	—	“” “” “”	студіює	II	політичний
4	Стефанович Лев	Університет Альберта Кенігсберг Факультет філософічний, відділ хімія	1	—	за два роки	студіює	II	політичний
5	Шмігельський Степан	Університет Альберта Кенігсберг Факультет медичний	3	—	в літньому семестрі 1925	студіює	II	академ.
6	Шустакевич Володимир	Університет Альберта Кенігсберг Факультет медичний	3	—	в літньому семестрі 1925	студіює	I	академ.

Заввага: Члени Т[оварист]ва Стефанович Лев і Кульчицький Богдан із-за недостатчі матеріальних засобів, примушені були взяти на час літнього семестра 1924 шк. р. відпустку з Університету. Член Т[оварист]ва Кульчицький Богдан до тепер не повернув ще з ферій.

Кенігсберг, дня 3. падолиста 1924 р.

Лев Стефанович (нідпис)
Секретар Т[оварист]ва

Печатка:
«Товариство Студентів Українців при Університеті Альберта»
«Verein der Ukrainischen Studenten an der Albertus – Universität in Königsberg, Pr.»

ЦДАВО України, ф. 4390, оп. 1, спр. 3. – Арк. 81. Машинопис.

Документ 11

Товариство Українців Студентів при Університеті Альберта в Кенігсбергу
Ч. 46/24

Дня 25 серпня 1924 р.

До Управи ЦЕСУС-а в Празі

З днем вступлення нашого Товариства до «Централі Українських Студентських Організацій в Німеччині» в Берліні зрікається Товариство Українців Студентів при Університеті Альберта в Кенігсбергу права безпосереднього членства ЦЕСУС-а на користь «Централі Українських Студентських Організацій в Німеччині».

З студентським привітом

О. Менцінський, в. р.
Голова

Л. Стефанович, в. р.
Писар

З оригіналом згідно

26. 8. 24.
Берлін

Д. Равич (підпис), Секретар

ЦДАВО України, ф. 4390, оп. 1, спр. 3. – Арк. 147. Рукопис. Копія.

Документ 12

Т[оварист]во Українців Студентів при Університеті Альберта в Кенігсберг, Пр[уссія]
Ч. пр. 45/24.

Дня 25 серпня 1924 р.

До Централі Українських Студентських Організацій в Німеччині
в Берліні

У відповідь на Ваші письма подаємо Вам жаданий список членів, їх матеріальний стан і прочі інформації.

В літньому семестрі 1923/24 шк[ільного] р[оку] наше Т[оварист]во нараховувало сім членів, з яких один із-за браку грошей покинув студії, двох із тої самої причини взяло відпустку на літній семестр а прочих чотири одержало знижку шк. оплат і через те мали змогу студіювати.

Матеріальне положення членів нашого Т[оварист]ва, як уже з повище наведеного можна вносити, представляється погано. Частинно забезпечених в нашому Т[оварист]ві є чотирьох, а двох зовсім незабезпечених. Частинно забезпечені шк. оплат заплатити не всилі.

Наше Т[оварист]во користувалося мінімальною допомогою Цесуса; якої за мало було на скромне прожиття одного члена. Її розділювало на три часті, а іменно: дві часті, як допомогу для двох найбільш потребуючих її товаришів, а третю на найконечніші потреби.

З початком зимового семестру 1924/25 шк[ільного] р[оку] побільшиться мабуть наше Т[оварист]во о невелике число нових членів-студентів, які вже зголосили нам свій приїзд. З огляду на те, що це майже всі студенти Львівського Українського Університету, які покінчили на ньому по кілька семестрів, наше Т[оварист]во звертається з проханням до ЦУСО в Н[іме]ччині поробити відповідні старання відносно признання студій на Укр[аїнському] Львівському Університеті німецьким Міністерством Освіти.

В цій незвичайно актуальній справі зверталися ми вже до Товариства Вищої Освіти в Берліні та не знаємо, як ця справа поставлена. При найблищій нагоді прохаємо нас повідомити про хід старань, щоби ми могли переслати потрібні інформації патентам.

Вкладки членські нашого Т[оварист]ва виносять по 50 зол[отих] пфенігів. Справу сплачення вкладок до Централі полагодимо аж з приїздом товаришів, які виїхали на літні полеві роботи.

Рівночасно долучаємо список членів нашого Т[овариств]ва з потрібними інформаціями, як також окреме письмо до ЦЕСУСА, в якому зрікаємося права членства на користь Централі У[країнських] С[тудентських] О[рганізацій] в Н[імецьчині].

2 прилоги

Зі студентським привітом

Голова
Осип Менцінський
(підпис)

Писар
Лев Стефанович
(підпис)

Печатка:

«Товариство Студентів Українців при Університеті Альберта»
«Verein der Ukrainischen Studenten an der Albertus – Universität in Königsberg, Pr.»

ЦДАВО України, ф. 4390, оп. 1, спр. 3. – Арк. 148-149. Машинопис.

Документ 13

Список
членів Т[овариств]ва Студ[ентів] Укр[аїнців] при Унів[ерситеті] А[льберта]
в Кенігсбергу

Ч.	Назви́ско та ім'я	Факультет і семестр	Як забезпечений?	Замітка
1	Кульчицький Богдан	ст. пол. наук II сем.	зовсім не забезпечений	Взяв відпустку
2	Маковійчук Олекса	фільоз. II сем.	зовсім не забезпечений	З браку гроша виїхав з початком літнього семестра домів
3	Менцінський Осип	медик	частинно забезпечений	
4	Німилович Осип	медик	частинно забезпечений	
5	Стефанович Лев	хемик	частинно забезпечений	Взяв відпустку
6	Шмігельський Степан	медик	частинно забезпечений	
7	Шустакевич Володимир	медик	зовсім не забезпечений	

Завірено печаткою:

«Товариство Студентів Українців при Університеті Альберта»
«Verein der Ukrainischen Studenten an der Albertus – Universität in Königsberg, Pr.»

ЦДАВО України, ф. 4390, оп. 1, спр. 3. – Арк. 150. Машинопис.

Документ 14

Товариство Студентів Українців при Університеті Альберта в Кенігсбергу
Ч. пр. 39/24

Кенігсберг, дня 9.VIII.1924

До Хвальної Комісії по Об'єднанню Українського Студентства в Німеччині
в Берліні

На засіданні Виділу нашого Т[овариств]ва 9.VIII 1924 р. повітано проект об'єднання всіх українських студентських організацій в Німеччині та одногосно рішено приступити до б'юку.

Ідея об'єднання та сотворення бльоку українських студентських організацій в Німеччині обговорювалося вже в нас на Тов[ариських] Сходинах, але переведення її відложено було на початок шк[ільного] р[оку] 1924/25. За сотворення тіснішої співпраці всіх українських студентських організацій в Німеччині промовляє не тільки скрутне положення матеріальне студентства, але і, чи не в більшій мірі наші обов'язки супроти рідного народу і Вітчизни. Тоді, коли в інших центрах українських студентських організацій /пр. в Чехії та тепер у Франції/ ведеться культурна та пропагандийна праця, від українських студентських організацій в Німеччині вимагає теперішній момент і наше положення ширшої, як досі діяльності на цьому полі, що й досягнеться сотворенням бльоку.

Ми твердо віримо, що координацією сил, різними шляхами, якими прямують українські студентські центи в різних державах і систематичною й невсипущою працею дійдемо до одної цілі, якою являється для нас рідна Соборна Українська Держава.

Зі студентським привітом

Голова:
Осип Менцінський
(підпис)

Писар:
Лев Стефанович
(підпис)

Печатка:

«Товариство Студентів Українців при Університеті Альберта»
«Verein der Ukrainischen Studenten an der Albertus – Universität in Königsberg, Pr.»

ЦДАВО України, ф. 4390, оп. 1, спр. 3. – Арк. 167. Машинопис. Оригінал.

Документ 15

Т[оварист]во Студентів Українців при Університеті Альберта в Кенігсбергу, Пр[уссія]

Звіт

від дня 29.XI.1924 р. до дня 20.I.1925 р.

«Товариство Студентів Українців при Університеті Альберта в Кенігсбергу, Пр[уссія]» складається зараз з 7-ми звичайних і одного надзвичайного члена, разом з 8-ми членів.

По факультетам члени Т[оварист]ва розділяються сліуюче:

Медичний Факультет	5
Фільсоф. Факультет	2
Музична Консерваторія	1

За наведений в горі час, іспитів ще не здавано.

Хворих членів у Т[оварист]ві нараховується зараз трьох, а саме: на груди ст. мед. Німилович Осип і ст. мед. Шмігельський Степан, на хронічний ревматизм ст. філ. Березовський Роман.

Крім приватної праці поодиноких членів, Т[оварист]во як таке проявило в згаданому часі небагато активності на полі культ[урнім] нац[іональнім], спортивім, суспільно-освітньому та зносин з чужинцями, а саме із-за того, що майже кожний стоїть перед іспитом або заробляє на життя.

Бібліотека Т[оварист]ва складається з примірників «Студ[ентського] Вісника», кількох чисел журналу «Нова Україна» та «Нова Громада».

Економічні умови життя тут. українського студентства незавидні. Більшість студентів заробляє на прожиття фізичною працею, яку незвичайно трудно найти.

За згаданий час Т[оварист]во не одержало жадної допомоги, крім чотирьох кілограмів американського сала від Управи С[оюзу] У[країнських] С[тудентських] О[рганізацій] в Н[імецьчині], що й розділено поміж членів Т[оварист]ва.

Із уважніших подій в Т[оварист]ві за останній час слід згадати 3 Засідання Виділу та 2-ое Товариських Сходин, на яких прийнято 3-ьох нових членів. В мешканні одного з членів Виділу Т[оварист]ва улажено Т[оварист]вом чайний вечір для представників студентства, заприятелених з нами прибалтійських націй.

Економічний Звіт

Дня 29.XI.1924 р. було в касі Т[оварист]ва готівкою 3,20 м[арок]
Прибутку з членських вкладок 15,00 м[арок]
Прибутку від Х. У. 00,20 м[арок]

Разом 18,40 м[арок]

Розходу на поштову оплату 0,50 м[арок]
Розходу на оплату порта за сало 2,00 м[арок]
Розходу на одноразовий податок /Прес[овий] фонд/ 2,00 м[арок]
Розходу на членські вкладки до С. У. С. О. 2,00 м[арок]
Адміністраційні видатки 4,20 м[арок]

Разом 10,70 м[арок]

Остає в касі готівкою 7,70 м[арок]

Движиме майно Т[оварист]ва, крім бібліотеки, складається з печатки та подушки, машинки до зішивання актів, кількох тек, зшитків і писарських приборів та представляє вартість ок[оло] 10 м[арок] н[імецьких].

Іншого майна Т[оварист]во не має.

Кенігсберг, дня 23 січня 1925 р.

За Виділ Т[оварист]ва

Голова:
ст. мед. Менцінський Осип
(*підпис*)

Писар:
ст. філ. Стефанович Лев
(*підпис*)

Печатка:

«Товариство Студентів Українців при Університеті Альберта»
«Verein der Ukrainischen Studenten an der Albertus-Universität in Königsberg Pr.»

ЦДАВО України, ф. 4390, оп. 1, спр. 4. – Арк. 7-8. Машинопис. Оригінал.

Документ 16

Т[оварист]во Студентів Українців при Університеті Альберта в Кенігсбергу, Пр[уссія]
Ч. пр. 11/25

Кенігсберг, дня 23 січня 1925 р.

До Управи Союзу Студентських Організацій в Німеччині
в Берліні

Підтверджується одержання Ваших писем ч. 3 з 3.I.1925 р. квітів, дальше ч. 16/25 з 9.I с[ього] р[оку] і 23/25 з 12.I.1925 р. та однієї прилоги до того ж.

Гроші за 5 чисел журналу «Студентський Вісник» в сумі 3-ох нім[ецьких] марок, одноразовий податок на пресовий фонд від 8-ми членів у сумі 2-ох н[імецьких] м[арок] та членські вкладки до С[оюзу] У[країнських] С[тудентських] О[рганізацій] в Н[імецьчині] за грудень 1924 р. від 8-ми членів по 25 пф[енігів] в сумі 2-ох н[імецьких] м[арок] – разом 7 нім[ецьких] марок пересилається в прилозі, на що проситься вислати квіти.

Відносно передплати 12-го числа журналу «Студентський Вісник», прохається переслати 8 чисел для восьми членів, згідно з постановою Сходин Т[оварист]ва, де зобов'язано всіх членів Т[оварист]ва передплачувати по одному числі, про що повідомлено вже Управу С[оюзу] У[країнських] С[тудентських] О[рганізацій] письмом ч. 87/24 з дня 2.XI.1924 р.

Комунікат про II-гу Міжнародну Студентську Олімпіаду прийнято до відома.

1 прилога: 7 нім[ецьких] марок.

За Виділ Т[оварист]ва

Голова:
ст. мед. Менцінський Осип
(*підпис*)

Писар:
ст. філ. Стефанович Лев
(*підпис*)

Печатка:

«Товариство Студентів Українців при Університеті Альберта»

«Verein der Ukrainischen Studenten an der Albertus-Universität in Königsberg Pr.»

Додаток: Прохається повідомити нас при найближчій нагоді, чи в Берліні вже мав місце випадок признання студій на Українському Університеті.

ЦДАВО України, ф. 4390, оп. 1, спр. 4. – Арк. 9. Машинопис. Оригінал.

Документ 17

Союз Українських Студентських Організацій в Німеччині

Вих. Ч.: 132

Берлін, дня 15 Грудня 1924

До Товариства Студентів Українців при Університеті Альберта
в Кенігсбергу

Сим повідомляємо Вас, що Союз дістав послідніми днями від американського допомогового товариства один центнер сала для поліпшення студентського харчування. Управа Союзу постановила се сало розпаювати по організаціям, які розділять вже його відповідно поміж своїх членів. І так Вашій організації припало 4 кг. Ми висилаємо Вам його з тим, що Ви вкоротці звернете оплату за порто, яка виносить 1.60 м[арок] н[імецьких] /порто до Союзу – 80 пф[енігів] плюс порто до Кенігсбергу – 80 пф[енігів]/.

Так само Вашим обов'язком є виставити Союзові по квітування з підписами поодиноких студентів Вашої організації на скількість, яку то вони поодинокю отримали.

З товариським привітом

За Управу Союзу:

Голова М. Мілько

Секретар В. Ісаїв

ЦДАВО України, ф. 4390, оп. 1, спр. 9. – Арк. 9. Машинопис.

Документ 18

Централа Українських Студентських Організацій в Німеччині
Берлін – Шарльотенбург, Віляндштр. 37

Копія

Ч.: 11

Берлін, 19/8 24

До Товариства Студентів Українців при Університеті Альберта,
в Кенігсбергу

В цілях переведення реєстрації українського студентства в Німеччині просимо подати спис студіюючих членів Вашої організації; рівночасно повідомляємо, що Управа Централі передбачає в кінці сього місяця поробити відповідні заходи перед німецькою владою відносно зменшення оплати та одержання допомоги потребуючим членам Централі, тому нам необхідно в найкоротшому часі дістати інформації, щодо загального матеріального положення Ваших членів з узглядненням спеціальних потреб.

При сьому надсилаємо витяг з протоколів I-го Зізду Українського Студентства в Німеччині та в. м. Данцігу.

З привітом

За Управу Централі:

Голова

Михайло Мілько (підпис)

М. Мілько, ст. пол. наук

Секретар

Дмитро Равич (підпис)

Д. Равич, студ. елект.

ЦДАВО України, ф. 4390, оп. 1, спр. 9. – Арк. 49. Машинопис. Копія.

Центрاليا Українського Студентства в Німеччині

Копія

Вих. Ч.: 3/24

Берлін, 16 серпня 1924

До Товариства Студентів Українців при Університеті Альберта,
в Кенігсбергу

Цим повідомляємо, що Товариство Ваше є зараховане з 12.8.24. в число дійсних членів Централі. Надсилаємо при цьому Вам Статут, згідно якому Центрاليا входить в число дійсних членів ЦЕСУС-а, а тому просимо в цілі найскорішого залагодження цієї справи, надіслати до ЦЕСУС-а через нашу Центрاليا повідомлення, що Ви зрікаєтесь права членства на користь Централі Українського Студентства в Німеччині.

Просимо також надіслати спис членів та відомості щодо загального стану членів Вашої організації, а рівно ж відомості про ті організації, допомогою яких Ви користувались, щоб Управа могла надіслати подяки до тих всіх організацій.

З товариським привітом
За Управу:

Голова
Михайло Мілько (підпис)

Секретар
Дмитро Равич (підпис)

ЦДАВО України, ф. 4390, оп. 1, спр. 9. – Арк. 50. Машинопис. Копія.

Союз Українських Студентських Організацій в Німеччині

Вих. Ч.: 3/25

Берлін, дня 3 січня 1925

До Товариства Студентів Українців при Університеті Альберта
в Кенігсбергу

Цим підтверджуємо одержання Вашого листа з дня 27/12.24. Ч. 108 і повідомляємо, що поки що справа з Альманахом не є актуальною. Ваші знимки, статті тощо приготуйте і поки що хай вони будуть у Вас. Про те, коли їх надіслати ми повідомимо Вас.

Допомоги, на жаль, СУСО під сю хвилю не може уділити, бо не має на це вистарчаючої суми грошей. Кошторис СУСО був виключно складений для допорогових інституцій, як Український Громадський Комітет та ЦЕСУС в цілі, щоб вони скорше приходили з підмогою. СУСО сподівається дістати гроші як допомога і тоді певно ваші бажання будуть взяті під розвагу, бо ми добре розуміємо прикре положення членів Вашої організації.

Щодо «Студентського Вісника», то примірник коштує 60 пф[енігів], тому просимо за 5 примірників надіслати нам гроші. В справі примірників, які Ви дістали від ЦЕСУС-а, ми звернемося до ЦЕСУС-а і по виясненню цієї справи напишемо Вам.

Літератури, призначеної для пропаганди, в нас дуже мало в німецькій мові, тому ми Вам порадили б пошукати в бібліотеці Вашого університету за такими книжками – там певно знайдеться щось. Та все таки цю Вашу потребу будемо мати на увазі.

Повідомляємо Вас, що звіти до СУСО присилаються щомісяця. Після своїх копій узнаєте від коли треба надіслати звіт.

Дякуємо за звернення помилково надісланої Вам посвідки.

Одночасно залучаємо квіти на 2 та 5 м[арок] н[імецьких]. Квіт на 3 м[арок] н[імецьких] був надісланий Вам. Тепер надсилаємо його копію.

Заразом повідомляємо, що згідно комунікату ЦЕСУС-а Ч. 12, обкладається студентів на терені Німеччини та м. Данцігу в висоті 25 пфен[ігів], як одноразовий даток на пресовий фонд «Студентського Вісника». Тому просимо надіслати Управі СУСО той одноразовий даток до 1 лютого 1925 р.

Повідомляємо, що вже появилось Ч. 12 «Студентського Вістника», тому просимо подати скількість членів Вашої організації, що хотіли б дістати його.

подаємо також до Вашого відома, що в серпні та вересні 26 р. відбудеться в м. Римі друга міжнародна студентська олімпіада і разом пересилаємо Вам витяг з комуністу Ч. 11. IV.:

подається до загального відома, що в місяцях серпні та вересні 1926 року відбудеться в м. Римі друга міжнародна університетська олімпіада штуки науки та спорту. Ціль, яку ставить собі ця велика маніфестація, це дати образ удосконаленої людини в фізичнім та духовім відношенню. Докладні відомості в сій справі будуть одні в січневому числі «Студентського Вістника». Присуваючи до підготовчої праці для участі українського студентства в цій олімпіаді, Управа ЦЕСУС-а просить Виділи Громад стало обзнайомлювати загал українського студентства з цею справою та відповідними інформаціями улегшити працю Управи ЦЕСУС-а.

Просимо в цій справі підприняти відповідні кроки.

З товариським привітом.

За Управу Союзу:

(підпис)

Іван Драбатий містоголова

(підпис)

Василь Ісаїв секретар

ЦДАВО України, ф. 4390, оп. 1, спр. 13. – Арк. 40. Машинопис.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Боряк Т. Г. Документальна спадщина української еміграції в Європі: Празький архів (1945-2010): [монографія] / Тетяна Боряк ; М-во культури України, Нац. акад. керів. Кадрів культури і мистецтв. – Ніжин : Вид-во НДУ імені Миколи Гоголя, 2011. – 544 с.
2. Бурім Д. В. Україніка в архівах і бібліотеках Німеччини / Д. В. Бурім, О. О. Кураєв, Ю. А. Мицик, Т. М. Себта // Студії з архівної справи та документознавства. – К., 2007. – Т. 15. – С. 141-147.
3. Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен, 1974. – 1020 с.
4. Каменецький І. Українське питання в німецькій зовнішній політиці між двома світовими війнами / І. Каменецький // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен, 1974. – С. 851-882.
5. Кураєв О. О. Політика Німеччини й Австро-Угорщини в Першій світовій війні: український напрямок. – К., 2009. – 456 с.
6. Кураєв О. О. Українська проблема у політиці Берліна та Відня у Першій світовій війні (1914-1918) / О. О. Кураєв. – К., 2006. – 247 с.
7. Лисяк-Рудницький І. Берлін як студійний Осередок / І. Лисяк-Рудницький // Яріш В., Сулима М. та ін. Українці в Берліні 1918-1945. Пропам'ятний збірник доповідей і спогадів з життя і діяльності українців у Берліні з нагоди 3'їзду 5 вересня 1981 р. в Шератон готелі в Торонто, Канада / Редактор: Верига В. – Торонто : Наукове Товариство ім. Шевченка в Канаді, 1996. – С. 45-51.
8. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами / С. Наріжний. – Прага, 1942. – Ч. 1. – 370 с.
9. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919-1939 (матеріали, зібрані С. Наріжним до частини другої) / С. Наріжний. – К. : Видавництво імені Олени Теліги, 1999. – 272 с.
10. Палієнко М. Г. Архівні центри української еміграції (створення, функціонування, доля документальних колекцій) / М. Г. Палієнко. – К., 2008. – 688 с.
11. Песчаний О. О. Українці міжвоєнної доби в мюнхенських архівах / О. О. Песчаний // Український археографічний щорічник. – К., 2002. – Вип. 7. – С. 124-132.
12. Пропам'ятна книга Данцігерів. Історичні нариси та спомини колишніх студентів Політехніки Вільного Міста Данцігу 1921-1945 / Матеріали вибрав і приготував до друку Володимир Шиприкевич. – Філадельфія ; Торонто ; Нью-Йорк, 1979. – 218 с.
13. Срібняк І. В. Полонені українці в Австро-Угорщині та Німеччині (1914-1920 рр.) / І. В. Срібняк. – К. : Київський державний лінгвістичний університет, 1999. – 296 с.
14. Стахів Р. 20 літ Союзу Українських Студентів «Основа» в Данцігу / Р. Стахів // Краківські Вісті. – Краків. – 1943. – 24 серпня, Ч. 185; 25 серпня, Ч. 186; 26 серпня, Ч. 187.
15. Сулима М. Український науковий інститут // Сулима М. Яріш В., Сулима М. та ін. Українці в Берліні 1918-1945. Пропам'ятний збірник доповідей і спогадів з життя і діяльності українців у Берліні з нагоди 3'їзду 5 вересня 1981 р. в Шератон готелі в Торонто, Канада / редактор: Верига В. – Торонто : Наукове Товариство ім. Шевченка в Канаді, 1996. – С. 81-86.

16. Сулима М., Яріш В. Українські студенти в Берліні поміж двома світовими війнами // Яріш В., Сулима М. та ін. Українці в Берліні 1918-1945. Пропам'ятний збірник доповідей і спогадів з життя і діяльності українців у Берліні з нагоди 3'їзду 5 вересня 1981 р. в Шератон готелі в Торонто, Канада / Редактор: Верига В. – Торонто : Наукове Товариство ім. Шевченка в Канаді, 1996. – С. 136-143.
17. Трощинський В. П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище / В. П. Трощинський / НАН України. І-т соціології : відп. ред. В. Б. Євтух. – К. : Інтел, 1994. – 260 с.
18. Трощинський В. П. Українці в світі / В. П. Трощинський, А. А. Шевченко. – К. : Видавничий дім «Альтернативи», 1999. – 352 с.
19. Українські дипломатичні представництва в Німеччині (1918-1922): Документи і матеріали / упор. В. М. Даниленко, Н. В. Кривець. – К. : Смолоскип, 2012. – 592 с. : іл.
20. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України в місті Києві, ф. 4390, оп. 1.
21. Цимбалістий Б. Національна організація українських студентів (НОУС) в Німеччині // Цимбалістий Б. Яріш В., Сулима М. та ін. Українці в Берліні 1918-1945. Пропам'ятний збірник доповідей і спогадів з життя і діяльності українців у Берліні з нагоди 3'їзду 5 вересня 1981 р. в Шератон готелі в Торонто, Канада / Редактор: Верига В. – Торонто : Наукове Товариство ім. Шевченка в Канаді, 1996. – С. 150-167.
22. Шиприкевич В. Український студентський осередок в Данцигу в роках 1921-1945. Спроба історичного огляду // Пропам'ятна книга Данцігерів. Історичні нариси та спомини колишніх студентів Політехніки Вільного Міста Данцигу 1921-1945 / Матеріали вибрав і приготував до друку Володимир Шиприкевич. – Філадельфія ; Торонто ; Нью-Йорк, 1979. – С. 21-114.
23. Яріш В. Українські науковці в Берліні // В. Яріш, М. Сулима та ін. Українці в Берліні 1918-1945. Пропам'ятний збірник доповідей і спогадів з життя і діяльності українців у Берліні з нагоди 3'їзду 5 вересня 1981 р. в Шератон готелі в Торонто, Канада / Редактор: Верига В. – Торонто : Наукове Товариство ім. Шевченка в Канаді, 1996. – С. 121-131.
24. Яріш В. Українці в Берліні 1918-1945. Пропам'ятний збірник доповідей і спогадів з життя і діяльності українців у Берліні з нагоди 3'їзду 5 вересня 1981 р. в Шератон готелі в Торонто, Канада / В. Яріш, М. Сулима та ін. / Редактор: Верига В. – Торонто : Наукове Товариство ім. Шевченка в Канаді, 1996. – 256 с.
25. Golczewski Frank Deutsche und Ukrainer. 1914-1939. – Paderborn ; München ; Wien ; Zürich, 2010. – 1085 S.
26. Kumke Carsten Das Ukrainische Wissenschaftliche Institut in Berlin: Zwischen Politik und Wissenschaft // Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. – 1995. – Nr. 43. – S. 218-253.

РЕЦЕНЗЕНТИ: *д.і.н., професор Я. В. Верменич, д.і.н., професор Є. Г. Сінкевич.*

**ЕТНІЧНА СИСТЕМА ОСВІТИ УКРАЇНИ:
ОСОБЛИВОСТІ ВІДРОДЖЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ
у 1990-2000-ті роки
(на прикладі середніх та спеціальних навчальних закладів)**

Проаналізовано загальні тенденції відродження та розвитку вітчизняної етнічної системи освіти, висвітлено основні напрямки роботи органів освіти, громадських організацій етнomenшин, освітніх установ.

Ключові слова: етнос, освіта, школа, мова, вчитель.

Проанализировано общие тенденции возрождения и развития отечественной этнической системы образования, освещено основные направления работы органов образования, общественных организаций этнomenшин, образовательных учреждений.

Ключевые слова: этнос, образование, школа, язык, вчитель.

The author analyzes the general trends of the national recovery and development of ethnic education system covers the main areas of work of education, ethnic minorities, educational institutions.

Key words: ethnicity, education, school, language, teacher.

У 1990-2000 роки у незалежній державі був зроблений помітний крок у бік створення етнічно-орієнтованої системи освіти, яка мала на меті розвиток самосвідомості та різних форм консолідації. У рамках вітчизняної історіографії, окреслена проблема не стала предметом окремих історичних досліджень. Певні аспекти створення і функціонування етнічної системи освіти були розглянуті в працях В. Васильчука, В. Котигоренка, Т. Пилипенко, В. Євтуха, І. Миговича, І. Пірен. Цінний фактичний матеріал міститься в узагальнюючих колективних виданнях, присвячених історії окремих етнічних груп.

Метою даної статті є надання характеристики діючої системи етнічної освіти, використовуючи приклади з діяльності середніх і спеціальних освітніх установ етнічних меншин.

Для задоволення культурно-освітніх потреб представників різних етносів у регіонах функціонувала досить розгалужена мережа загальноосвітніх закладів освіти з рідною мовою навчання або вивченням рідної мови. До них відносилися школи I, I-II, I-III ступенів, спеціалізовані школи, гімназії, ліцеї як державної, так і приватної та колективної форми власності. Їхня діяльність регулювалася Законом України «Про освіту», Положенням

«Про середній загальноосвітній навчально-виховний заклад», Типовим статутом середнього загальноосвітнього навчально-виховного закладу, Інструкціями про організацію та діяльність гімназій і про організацію та діяльність ліцеїв. В Україні законодавство у тих випадках, коли представники етнomenшин не проживали компактно, для п'яти і більше дітей дозволялося відкривати у звичайних школах спецкласи.

У загальноосвітніх навчальних закладах України навчальний процес здійснювався у відповідності до типових навчальних планів, згідно з якими, мови і літератури національних меншин вивчалися як обов'язкові предмети, на які відводиться відповідна кількість годин на тиждень. Окрім того, у варіативній частині типових навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів із різними мовами навчання було передбачено вивчення мов національних меншин як предмета, так і факультативно [13, с. 103].

Навчальний процес у загальноосвітніх навчальних закладах України здійснювався за Типовими навчальними планами. Відповідно до них мови і літератури меншин вивчалися як обов'язкові предмети, на які відведено відповідну кількість годин на тиждень.

Крім того, у варіативній частині Типових навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів з різними мовами навчання було передбачено вивчення мов меншин як предмет і факультативно. Випускники загальноосвітніх навчальних закладів з навчання мовами меншин складала державну підсумкову атестацію з рідної мови і літератури.

11 серпня 1996 р. Кабінет Міністрів України прийняв постанову про створення умов для відкриття в регіонах України шкіл їх рідними та двома мовами навчання. На її основі Рада міністрів АРК прийняла у 1997 р. постанову і розробила Програму розвитку мережі навчальних закладів з кримсько-татарською, українською та двома мовами навчання.

Регіональна щільність розміщення шкіл, у яких задовольнялись потреби етноменшин була різною. У 2001 р. в Закарпатській області працювала 1 гімназія, 5 ліцеїв з угорською мовою навчання: у Чернівецькій – 3 ліцеї і 1 гімназія з румунською мовою навчання; в Одеській – 1 гімназія, де учні навчалися українською, російською і болгарською мовами [9, с. 173]. Етнічні росіяни Миколаївщини навчалися в 19 ЗНЗ з російською мовою навчання. Частка їх серед діючих ЗНЗ – 3 %. Крім того, в області діяло 20 шкіл двомовних (українською та російською мовами навчання). Таких в області було 4,5 % загального числа [12].

Школи функціонували при національно-культурних товариствах за сприяння і підтримки облдержадміністрацій та посольств, консульств держав прабатьківщини.

Велося будівництво закладів освіти в румуномовних районах Чернівецької області. Лише протягом 2006 р. було введено в дію: окремий корпус «А» Новоселицької гімназії (130 учнівських місць, кошторисна вартість – 1 100 тис. грн.), школу-сад в с. Дубово (60 місць, кошторисна вартість 2 191 тис. грн.) Сторожинецького району. У 2007 р. здано в експлуатацію ДНЗ в с. Нижні Синівці (50 місць, кошт. варт. – 650 тис. грн.), спортивний зал школи с. Валя-Кузміна (кошт. варт. – 746 тис. грн.), реконструйовано колишні приміщення ТзОВ «Каменське» під класні кімнати Кам'янської ЗОШ (120 місць, кошт. варт. – 300 тис. грн.) Глибоцького району, завершено будівництво корпусу «Б»

Новоселицької гімназії (кошт. варт. – 2 886 тис. грн.). У наступний рік були здані: ДНЗ с. Панка (92 місця), ДНЗ с. Зруб-Комарівці (100 місць, кошт. варт. – 2 499,6 тис. грн.) Сторожинецького району, ДНЗ с. Купка, НВК с. Петричанка (100 місць, кошт. варт. – 3 528 тис. грн.) та збудовано спортзал в с. Терблече Глибоцького району (кошт. варт. – 719 тис. грн.) [15].

За даними Міністерства науки і освіти України, на 5 вересня 2003 р. в Україні було 20 913 загальноосвітніх навчальних закладів комунальної і державної власності із наступними мовами навчання: українською – 16 945, російською – 1 594, румунською – 94, угорською – 69, кримськотатарською – 14, молдовською – 9, польською – 4. А у 2007/2008 навчальному році вже функціонувало 20 249 загальноосвітніх навчальних закладів, у яких навчалось 4 668 968 учнів, серед яких було із навчанням українською мовою – 16 958, російською – 1 253, румунською – 92, угорською – 70, кримськотатарською – 15, молдовською – 7, польською – 5 загальноосвітніх навчальних закладів. Таким чином, протягом 2003-2008 рр. кількість шкіл етнічних меншин зменшилася на 664 [8].

У 2009 р. в Миколаївській області функціонувала приватна школа «Ор Менахем» з поглибленим вивченням івриту, де навчалось 114 дітей єврейського походження. У Білій Церкві діяла приватна єврейська школа «Міцва 613», де 87 учнів вивчали ідіш та історію. У 2000 р. у Донецькій області працювало 337 закладів освіти з російською мовою викладання [7].

У 2005 р. у Чернівецькій області навчалися румунською мовою та вивчали румунську мову, літературу, історію, румунів і молдаван понад 18 тис., поглиблено вивчали румунську словесність майже 400 учнів. За рахунок варіативної складової робочих навчальних планів у ЗНЗ із румунською мовою викладання виділялися додаткові години на вивчення румунської мови і літератури, історії рідного краю, історії румунського народу, літератури рідного краю тощо [15]. Викладання румунської мови і літератури забезпечувало 215 учителів. Педагогічні кадри для шкіл області з румунською мовою навчання готував ЧНУ ім. Ю. Федьковича, педагогічний коледж, ВНЗ Румунії та Республіки

Молдова. Головне управління освіти і науки обласної держадміністрації спільно з ЧНУ ім. Ю. Федьковича вивчило потребу в педкадрах для румуномовних шкіл на 2006-2012 роки, питання про відкриття румуномовних міні-груп на окремих факультетах університету. У 2002 р. Міністерство освіти і науки України надало дозвіл на запровадження в університеті підготовки вчителів математики, фізики, хімії, біології, географії, історії, іноземних мов та ін. для ЗНЗ з румунською мовою навчання. За Правилами прийому такі міні-групи відкривалися у разі набору на відповідних факультетах до 10 та більше студентів румунського та молдовського походження. У 2009 р. у ЧНУ ім. Ю. Федьковича на філологічному факультеті навчалось: на відділенні румунської мови і літератури 115 студентів, на відділенні української мови і літератури для шкіл з румунською мовою викладання – 105, на математичному факультеті – румуномовна група з 10 студентів. У педколеджі ЧНУ ім. Ю. Федьковича на відділенні початкових класів для румуномовних шкіл навчалось 92 студенти.

Протягом 2004-2009 рр. педагогічні колективи шкіл з румунською мовою викладання поповнили понад 130 випускників університету, молодих фахівців української словесності. Щорічно проводився конкурсний відбір кандидатів на навчання у ВНЗ Румунії та Республіки Молдова із числа випускників області – громадян України румунського і молдовського походження. За останні 5 років через конкурсний відбір управління вступили на різні ступені і форми навчання в Румунії 324 кандидати: 87 – у 2004/2005 н.р.; 73 – у 2005/2006; 69 – у 2006/2007; 56 – у 2007/2008; 39 – у 2008/2009 та 55 – до ВНЗ Р. Молдова, відповідно 13, 21, 10, 6, 5 [15].

У 2008-2009 рр. у Чернівецькій області з 450 шкіл – 356 були з українською мовою навчання; 77 – з румунською мовою навчання; одна – з російською мовою навчання; 16 – змішаних, з них: 13 – з українською і румунською мовами навчання; три – з українською і російською мовами навчання. П'ять ЗНЗ області з румунською мовою навчання та один змішаного типу працювали у режимі ліцеїв та гімназій: Герцаївський районний ліцей імені Г. Асакі; Карап-

чівський ліцей Глибоцького району імені М. Емінеску; Боянська гімназія Новоселицького району імені І. Некульче; Новоселицький районний ліцей (змішаного типу); Красноільська гімназія Сторожинецького району; Чернівецька гімназія № 6 (колишня ЗОШ № 29) [15].

У школах з румунською мовою навчання працювало понад 2 тис. вчителів (19 % від загальної кількості вчителів області). З них мали вищу освіту – 1 658 (78 %, по області – 81 %): 569 мали вищу категорію (26,8 %); 121 (5,8 %) – старший вчитель; 85 (3,9 %) – вчителі-методисти; 3 – заслужені вчителі України [15].

Постійно удосконалювався зміст навчальних планів ЗНЗ, лекцій на курсах перепідготовки усіх категорій педагогічних кадрів, методичних рекомендацій, конференцій, семінарів, нарад тощо. При обласному інституті підвищення кваліфікації працівників освіти працювали творчі групи з розробки підручників та посібників для шкіл з румунською мовою викладання. У 2006-2008 роках у ПБКФ «Технодрук» (м. Чернівці) вийшли з друку підручники і зошити з румунської мови, літератури (румунської і зарубіжної) для 5 класу, хрестоматійні тексти з літератури для 7-11 класів, навчальні посібники з румунської мови, румунської та зарубіжної літератур «На допомогу вчителю» для 5 класу ЗНЗ України з румунською мовою навчання. У видавничому домі «Букрек» (м. Чернівці) видані програми з румунської мови та літератури (румунської і зарубіжної) для 5-12 класів. Методистом історії та правознавства інституту В. Ф. Федораком та заступником директора Вижницької гімназії Н. І. Черкач було підготовлено підручник «Історія рідного краю» для 7-11 класів (переклад якого румунською мовою здійснили вчителі Костичанської ЗОШ Новоселицького району С. А. Раца, В. В. Каптар) та посібник «Оповідання з історії рідного краю». Вченою радою Інституту затверджена програма курсу «Оповідання з історії румунського народу» (17 год.), підготовлену вчителями Йорданештської ЗОШ Глибоцького району Н. В. Шапке та Ф. А. Шапке Питання полікультурності регіону відображені і в посібниках з літератури рідного краю та географії Чернівецької області, виданих у період 2000-2008 рр. Щорічно проводяться

учнівські олімпіади з румунської мови і літератури. Учні шкіл з мовами національних меншин активно беруть участь у всіх олімпіадах з базових дисциплін, стають переможцями III етапу. Вони є учасниками і призерами IV етапу Всеукраїнських учнівських олімпіад. Учні з шкіл національних меншин широко представлені в гуртках, клубах, об'єднаннях художньо-естетичного напрямку, зокрема хореографії, вокалу, хорového співу, бальних і класичних танців, театрального мистецтва.

У місцях компактного проживання меншин функціонували середні спеціальні навчальні заклади, де навчання проводилося їх рідною мовою. Боян-Глинська гімназія, Мольницький та Каранчівський ліцеї на Північній Буковині (румунською), Болградська гімназія (українською та болгарською) та ін.

У Київській області шкіл, навчання в яких здійснювалося мовами етнічних меншин, не було.

У 2000 р. осередками німецької культури в Києві стали три спеціалізовані школи – № 53, № 239 та № 149, які працювали у тісній співпраці з Київським товариством «Відергебурт». Під керівництвом директора школи № 239 А. Гриценко у рамках міждержавної українсько-німецької угоди про культурне співробітництво здійснювалась реалізація проекту «Диплом конференції міністрів Німеччини учнівської молоді». Метою проекту є поширення в Україні вивчення мови, культури та історії Німеччини. Завуч школи В. Орап розповіла газеті «Deutscher Німецький Kanal», що в закладі учням німецького походження з першого класу викладається рідна мова, ведуться заняття з латини, історії та культури Німеччини, даються знання з економіки, а також навички машинопису. У 1996 р. для таких учнів вперше в Україні був проведений випускний іспит за європейськими стандартами. Він тривав 7 годин 10 хвилин і включав запитання з німецької літератури, країнознавства, історії та культури. 15 із 23 учнів, які склали іспит, одержали право поїздки до Німеччини, а також пільги при вступі до гуманітарних вузів [6, с. 4].

При підтримці керівництва департаменту управління освітою м. Мюнхена, зокрема, його голови Ю. Лахнера, на базі київської школи № 53 для німецьких школярів був

створений сучасний зразковий кабінет німецької мови. Педагогічний колектив школи налагодив ефективну співпрацю з колегами в Німеччині. Директора школи В. Давиденко та Ю. Лахнера поєднали і спільні вподобання – захоплення оперною музикою. Разом вони нерідко відвідували Національний академічний театр опери і балету України ім. Т. Г. Шевченка. За багаторічний внесок у справу пропаганди німецької культури Міністерство освіти і науки України відзначило Ю. Лахнера почесним званням «Відмінник освіти України». Школи № 53, № 239, № 149 не єдині в Україні, де навчання проводиться за німецькими підручниками і методиками, а випускники одержують «шпрахдиплом» європейського зразка, який дозволяє їм вступати до вузів Німеччини. Вже кілька років у школі № 53 викладає педагог з Німеччини З. Герль. У травні 2000 р. 19 випускників закладу і 5 вчителів були гостями мюнхенської школи ім. В. Бранта [3, с. 8].

Чимало випускників спеціалізованих шкіл за результатами співбесід зараховувалися на факультет німецької мови Київського національного лінгвістичного університету. Вищезгаданий університет, а саме деканат факультету німецької філології тримав тісні стосунки з колективами цих шкіл, надавав допомогу в їхній діяльності.

Слід зазначити, що кількість бажаючих вивчати німецьку мову в Україні невпинно зростала. На кінець 1990-х років у середніх і вищих навчальних закладах її опанували понад 2 млн. українських громадян [2, с. 215]. Викладання здійснювали близько 20 тис. фахівців. Особливо швидкими темпами кількість вивчаючих німецьку мову зростала серед етнічних німців.

У 1990-ті роки почали з'являтися нові типи навчальних закладів – гімназії. В Одеській і Чернівецькій областях було відкрито відповідно болгарські і румунські гімназії.

Із вересня 2001 р. розпочав роботу ліцей з угорською мовою навчання у м. Тячів Закарпатської області.

У Мелітополі було традицією проведення міських фестивалів творчості дітей із дитячих садків та шкіл різних національностей «Коло друзів», «Таланти твої, Україно», «Зірка, що сходить», обласний фестиваль мов «Планета» та інше. На базі дитячих садків працювали

літературні вітальні. Так, на базі д/с № 47 діяв етномузей. Діти знайомилися з літературними творами письменників різних етносів. Діяли етногуртки, де діти знайомилися з піснями, танцями, національним одягом і кухнею [5]. У 2001 р. у Закарпатті працювало 80 дитячих садків, у яких 3,7 тис. дітей виховувалися угорською мовою [1 с. 107]. З кінця 1990-х років у м. Вінниці в дитсадку № 9, функціонувала група з дітей єврейського походження, які навчалися на івриті.

У 2001 р. функціонували професійно-технічні та інші училища з викладанням мовами меншин. Наприклад, угорською мовою навчаються учні Берегівського ПТУ № 11, Ужгородського училища культури, Берегівського медичного училища, Мукачівського аграрного технікуму.

Великих зусиль потребувало забезпечення повноцінного функціонування недільних шкіл. Для етнomenшин, які дисперсно проживали в Україні, відкривалися недільні школи, відвідування яких не обмежувалось віковим цензом. У 2001 р. в Україні діяло 156 недільних шкіл, в яких навчалось близько 5 тис. учнів. Навчально-методичне забезпечення цих шкіл здійснювалося за сприяння місцевих органів управління освітою, національно-культурних та просвітницьких організацій і об'єднань [9, с. 174].

Ці школи при загальноосвітніх навчальних закладах або національно-культурних товариствах забезпечували умови для вивчення мови, літератури, історії, культури. Вони ставали осередками освіти, створювали ініціативи центрів культури та релігійних громад у місцях компактного проживання німців. Наприклад, у Кіровограді така школа забезпечувала вивчення німецької мови як німцями, так і іншими особами, що бажають опанувати. Серед викладачів школи – працівник Кіровоградського педінституту, філолог Мейер. Заняття проводилися двічі на тиждень і знайомили учнів не тільки з мовою, а й з культурою, національними традиціями німців [11, с. 2]. Їх фінансування здійснювалось головним чином за рахунок коштів засновників (громадських організацій, громадських фондів, культурно-освітніх організацій) та з державного і місцевого бюджетів. Після закінчення недільної школи учні або слухачі отримували документ довільного зразка: свідоцтво, табель успішності, довідку.

Окремі директори загальноосвітніх шкіл протидіяли утворенню недільних шкіл, вимагали орендної плати за надання приміщення для занять, заявляли про тимчасовість і рекомендаційний характер «Типового положення про недільні школи» 1992 р., втрату ним юридичної сили. У деяких селах Чернівецької області, в яких кількість румун становить 50 %, не існувало шкіл з румунською мовою навчання. Така ж ситуація в селі Павлишино Мукачівського району та інших селах Закарпатської області, не було шкіл з німецькою мовою навчання. Не маючи можливості здобувати освіту німці емігрували. На міжнародній конференції з проблем юридичного захисту прав ромів, що відбулася 1999 р. в Ужгороді, повідомлялося про закриття в Ізмаїлі Одеської області першої в Україні недільної школи для ромських дітей у зв'язку з передачею цього приміщення ДАІ [14, с. 422].

Вивчення мов традиційно відбувалося в недільних школах, на курсах та факультативних заняттях. У 2009 р. у Миколаївській області на громадських засадах функціонувало 13 недільних шкіл: німецька, вірменська, єврейська, корейська, грецька, грузинська, чеська, турецька, польська, болгарська, курдська, арабська, азербайджанська, де вивчалися рідна і українська мови, культура і традиції свого і українського народів [12].

На Волині при культурно-освітніх товариствах етнічних меншин області діяло 4 недільні школи з вивченням рідної мови, у яких навчалось 131 дітей, зокрема: при Товаристві єврейської культури – 33; Товаристві польської культури ім. Єви Фелінської – 46; Товаристві польської культури ім. Тадеуша Косцюшка – 31; Товаристві німців Волині «Відродження» – 21 [10, с. 87].

З вересня 1995 р. у Львові почала діяти білоруська недільна школа.

На початку 2000-х років у Криму при національно-культурних товариствах діяло 4 недільні школи, де вивчалася вірменська, болгарська, грецька, єврейська, караїмська, кримчацька, німецька, чеська та інші мови [10, с. 70].

У Запорізькій області на 2003 р. у недільних школах навчалось 277 слухачів. З них у місті Запоріжжя: в єврейській школі «Кіма» – 45, литовській – 15, польській – 15; у місті Бердянськ: в болгарській – 50, єврейській –

20, німецькій – 15; у місті Мелітополь: в німецькій школі – 25, татарській – 20, чеській – 19, єврейській – 17, болгарській – 13, грецькій – 13; у смт. Якимівна: в болгарській школі – 10 слухачів [10, с. 125].

Недільні школи національних меншин Закарпаття

	Назва закладу, місце розташування	Кількість учнів
А	Єврейські недільні школи	
	м. Ужгород «Талі»	46
	м. Мукачеве	11
	м. Хуст	26
Б	Польська недільна школа м. Ужгород	126
В	Вірменська недільна школа м. Ужгород	90
Г	Римські недільні школи	
	м. Ужгород	56
	с. Концово Ужгородського району	43
	смт В. Березний	27
Усього шкіл – 8		

Полтавська недільна школа фінансувалася з місцевого бюджету. Водночас вітчизняне законодавство не передбачало видачу документів, які б засвідчували здобуття певного рівня освіти в недільних школах.

У 2003 р. освітні потреби азербайджанців України задовольняло вісім недільних шкіл (у Харківській, Дніпропетровській, Сумській, Миколаївській, Запорізькій областях та у м. Києві) [10, с. 267].

Наприкінці 1990-х років в Україні склалась ситуація, за якої в процесі впровадження розгалуженої мережі російськомовних освітніх закладів не було звернено достатньо уваги на існуючі потреби інших мовних меншин, наприклад, болгарської та польської.

Поширеним явищем стали школи з трьома мовами: українською – російською – кримськотатарською; українською – російською – румунською; українською – російською – болгарською; українською – російською – молдавською. У місцях компактного проживання росіян, румунів, молдаван, угорців, поляків та кримських татар поряд із загальноосвітніми навчальними закладами з українською мовою навчання функціонували школи, де навчально-виховний процес здійснювався рідною (національною) мовою. У

1997 р. нараховувалося 2,3 тис. навчально-виховних закладів з кількома мовами навчання. Хоча на 97 % – це були школи з українсько-російським викладанням, проте функціонували заклади, в яких навчання провадиться з паралельним використанням угорської, польської, болгарської та словацької мов. Крім того, мову етноменшин як окремий предмет вивчали 55,5 тис. школярів (кримськотатарську, угорську, польську, молдовську, єврейську, новогрецьку, румунську, гагаузьку та ін.) [4, с. 100].

На Закарпатті у 1994-1995 навчальному році працювало 60 загальноосвітніх навчально-виховних закладів, де навчання велось угорською мовою і в яких вчилася 19,6 тис. учнів, у 2000 р. – 65 шкіл. Крім того, у Закарпатті діяли змішані школи: 22 українсько-угорські (7,9 тис. учнів), 3 – українсько-російсько-угорські (1,3 тис.), 4 – російсько-угорські (1,6 тис.) [1, с. 107].

У 2005-2006 навчальному році в Україні діяли такі види шкіл, де викладалась російська мова: з українською мовою викладання, які вивчають російську мову як окремий предмет; з російською мовою викладання або іншою мовою національних меншин; спеціалізовані школи з російською мовою викладання або іншою мовою національних меншин і поглибленим вивченням іноземної мови. Кількість їх зменшувалась. Якщо в 1991-1992 навчальному році їх було 3 364 (15,9 % загальної кількості шкіл), то в 2008-2009 роках 1 199 (5,9 %) [16]. Хоча існувало декілька можливих пояснень такої ситуації, такі, як, наприклад, загальне демографічне зменшення населення, етнічна реідентифікація, яку підтвердив перепис населення, або тенденція, що залишилася ще з 1992 р. щодо приведення кількості українських шкіл у відповідність до етнічного складу населення України. Видається очевидним, що ймовірніше за все етнічні росіяни і російськомовні батьки все більше прагнули виховувати своїх дітей в україномовних школах для того, щоб надати їм кращі життєві можливості в суспільстві, в якому гарні знання державної мови потрібні для вищої освіти та державної служби.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Варвинчук М. П. Етнополітична безпека в системі національної безпеки України на етапі сучасного державотворення / М. П. Варвинчук. – К., 2008. – 288 с.
2. Васильчук В. М. Німці в Україні. Історія і сучасність (друга половина XVII – початок XXI ст.) / В. М. Васильчук. – К., 2004. – 341 с.
3. Гартман С. В Києве учатся як в Германиі / С. Гартман // Deutscher (Німецький) Kanal. – 2000. – № 5 (травень).
4. Етнонаціональні процеси в Україні: історія та сучасність / заг. ред. В. І. Наулка. – К. : Голов. спеціаліз. ред. літ. мовами нац. меншин України, 2001. – 424 с.
5. Звіт про хід виконання програми ... виконкому Мелітопольської міської ради за 2007 р. // www.melitipol.org.ua
6. Іваненко В. Україна – Німеччина: новий внесок до системи освіти / В. Іваненко // Deutscher (Німецький) Kanal. – 1998. – № 3, березень.
7. Київська обласна державна адміністрація // kyiv.obl.ua
8. Кузьменко А. Особливості розвитку освіти національних меншин України в роки незалежності (1991-2008 рр.) / А. Кузьменко // conferences.neasmo.org.ua
9. Міжнародні відносини в Україні: стан, тенденції, перспективи // Д. В. Табачник, Г. Г. Москаль, В. М. Воронін та ін. – К., 2004. – 584 с.
10. Міжнародні відносини і національні меншини України: Стан, перспективи / Р. М. Чікалова, Т. І. Пилипенко. – К., 2004. – 384 с.
11. Мунтянов В. Відродження німецької традиції у Кіровограді // Deutscher (Німецький) Kanal. – 1996. – № 10 (жовтень).
12. На Миколаївщині вперше прийнято обласну програму щодо розвитку національних меншин // http:www.oga.mk
13. Пилипенко Т. Реалізація освітніх потреб представників національних меншин в Україні: стан, проблеми, перспективи / Т. Пилипенко // Актуальні питання вітчизняної етнополітики: шляхи модернізації врахування міжнародного досвіду; під заг. ред. Ю. Тищенко. – К. : Український незалежний центр політичних досліджень, 2004. – 312 с.
14. Рябошапко Л. Правове становище національних меншин в Україні (1917-2000) : [монографія] / Л. Рябошапко. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. – 484 с.
15. Статистичні дані щодо закладів культури, етнічних громад Буковини, національних меншин // www.bukovina.biz.ua/pub.
16. http://news.2000.con.2000. Еженедельник.

РЕЦЕНЗЕНТИ: *д.і.н., професор Я. В. Верменич, д.і.н., професор Є. Г. Сінкевич.*

© М. М. Зеркаль, 2012

Стаття надійшла до редколегії 24.05.2012

ТОВАРИСТВО МАРКШЕЙДЕРІВ ПІВДНЯ РОСІЇ: СТВОРЕННЯ, ВІДКРИТТЯ ТА ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ СТАНОВЛЕННЯ МАРКШЕЙДЕРСЬКОЇ СПРАВИ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ на початку ХХ ст.

Досліджено соціально-історичні умови створення та відкриття Товариства маркшейдерів Півдня Росії (ТМППР). Відтворено процес розробки та затвердження Статуту ТМППР. З'ясовано роль Товариства маркшейдерів Півдня Росії та його внесок у становлення маркшейдерської справи не лише на Півдні Росії, а всієї держави в цілому.

Ключові слова: маркшейдер, гірничий інженер, Товариство маркшейдерів Півдня Росії, Статут, з'їзд маркшейдерів.

Исследованы социально-исторические условия образования и открытия Общества маркшейдеров юга России (ОМЮР). Воссоздан процесс разработки и утверждения Устава ОМЮР. Выяснена роль Общества маркшейдеров юга России и его вклад в становление маркшейдерского дела не только на юге России, но и всего государства в целом.

Ключевые слова: маркшейдер, горный инженер, Общество маркшейдеров юга России, Устав, съезд маркшейдеров.

Social and historical conditions of formation and opening of the Mine Surveyors Society of the South of Russia (MSSSR) are investigated. The process of development and statement of MSSSR Charter is recreated. The role of the Mine Surveyors Society of the South of Russia and its contribution to formatting of mine surveyors affairs not only in the south of Russia, but all over the state as well is found out.

Key words: a mine surveyor, a mountain engineer, the Mine Surveyor Society of the south of Russia, the Charter, congress of mine surveyors.

Історія науково-технічних товариств тісно пов'язана з історією становлення та розвитку вітчизняної науки, техніки та промисловості, бо саме представники передової частини наукової та технічної інтелігенції завжди намагались прискорити науково-технічний прогрес своєї держави, допомогти подолати її вікову відсталість. Такі наміри науковців та інженерів привели до створення різноманітних наукових та науково-технічних товариств, серед яких одним із перших і найбільших стало Російське технічне товариство (РТТ), що виникло у 1866 р. за ініціативою групи професорів Санкт-Петербурзького практичного технологічного інституту та інженерів Петербурга. Після організації РТТ починають виникати громадсько-наукові об'єднання за окремими галузями наукового знання: Російське хімічне товариство (1868), Лісове товариство (1869), Політехнічне товариство при Імператорському Московському

технічному училищі (1877), Товариство технологів (1889), Російське металургійне товариство (1910) та інші. Всі вказані науково-технічні товариства знаходились у Москві та Санкт-Петербурзі.

Але наприкінці ХІХ ст. бурхливий розвиток промисловості та високий рівень її концентрації на півдні Російської імперії зумовив в регіоні значне збільшення фахівців з інженерно-технічних спеціальностей. У цей період починає активно розвиватись Донбас (вугільна промисловість) та Кривбас (залізорудна та металургійна промисловість), на які припадало близько 90 % всього видобутку вугілля та залізної руди Росії. Піднесенню південного регіону держави сприяла також побудована в 1882-1904 роках Катерининська залізниця, яка поєднала Донбас, Кривбас і Південно-західні землі Російської імперії. Проблеми гірничорудного освоєння та розвитку південної частини імперської території

починають вирішуватись на державному рівні. Геолого-пошукові роботи з виявлення нових родовищ та їх відтворення в гірничій графічній документації на підставі натурних вимірювань потребували значної кількості відповідних фахівців-маркшейдерів та стали стимулом для об'єднання фахівців цього профілю з метою розв'язання зазначених вище проблем. При Гірничому ученому комітеті в 1906 р. створюється Особлива комісія з питань розробки проекту реформи маркшейдерської справи в Росії.

Саме процес дослідження стану маркшейдерської справи на півдні Російської імперії та її реформування став предметом даної наукової розвідки. А безпосереднім об'єктом дослідження є Товариство маркшейдерів Півдня Росії (ТМІР), щодо створення та діяльності якого в сучасній історіографії є лише фрагментарні дані, а праці комплексного узагальнюючого характеру відсутні.

Володимир Іванович Бауман (1867-1923)

Аналізуючи стан вугільної промисловості Російської імперії кінця XIX ст. слід зауважити, що найбільш потужними родовищами вугілля були Донецький та Домбровський басейни, на яких видобувалось близько 90 % російського вугілля, причому видобуток донецького вугілля був в чотири рази більшим. Збільшенню видобутку вугілля в Донбасі сприяв розвиток металургійної промисловості в Криворізькому гірничовидобувному районі. Тому не дивно, що вище згадана Особлива комісія Гірничого комітету розпочала свою роботу, в першу чергу, в Донецькому кам'яновугільному басейні й протягом

зими 1906-1907 рр. нею було зібрано всі матеріали за проведеними в різні терміни тригонометричними роботами. До складу комісії входив і Володимир Іванович Бауман – видатний російський учений в галузі гірничих наук, ініціатор всієї маркшейдерської справи в державі.

У 1909-1913 рр. В. І. Бауман очолює роботу комісії, під час якої за його ініціативою проводиться державна триангуляція на півдні Російської імперії, що дала поштовх для реформування маркшейдерської справи в Донецькому кам'яновугільному басейні. Для проведення тригонометричних робіт в Донбасі за результатами роботи комісії було розроблено законопроект, за яким планувалось виділити кошти в розмірі 19 119 руб. Вказаний законопроект «...получил по рассмотрении его законодательными учреждениями, Высочайшее одобрение 11 июня 1909 г., фактически же работы начались несколько ранее на средства, отпущенные Горным Ведомством» [8, с. 33].

Упродовж 1906-1909 рр. членами комісії було проведено великий обсяг робіт й намічено основні напрями реформи маркшейдерської справи в Росії. До початку впровадження даної програми державна комісія Гірничого комітету прийняла рішення запропонувати маркшейдерам ознайомитись з матеріалами справи на місцях й надіслати свої відгуки до місцевих гірничих управлінь. Але навіть найкраще листування не може замінити живого спілкування фахівців й обміну думками. Тому комісія за ініціативою голови В. І. Баумана порушує клопотання про скликання першого місцевого з'їзду маркшейдерів Півдня Росії, бо саме цей регіон на початку XX ст. став найбільш значущим в промисловому відношенні й найбільш за інші райони потребував перебудови та нової організації маркшейдерської справи. Влітку 1909 р. було проведено наради в окремих районах (Алмазному, Горлівському, Юзівсько-Макіївському, Грушевсько-Сулинському й інших) з метою обговорення питань професійної діяльності маркшейдерів та програми Першого з'їзду маркшейдерів Півдня Росії, який відбувся в листопаді 1909 р. у м. Харкові.

Цей з'їзд став не тільки визначною подією в житті науково-технічної інтелігенції, яка

була задіяна в гірничій галузі, але й доле-носним для всього південного регіону з багатьох причин:

а) з'їзд маркшейдерів Півдня Росії став першим в Росії, хоча й регіональним, з'їздом фахівців-маркшейдерів;

б) постанови названого з'їзду в більш повній мірі, ніж пропозиції комісії Гірничого комітету, визначили характер розробленого «Проекта положения об устройстве маркшейдерской части в России». Особливо важливою справою даного проекту стало складання списку координат точок триангуляції Донецького басейну (проведена гірничим інженером І. Я. Рибаківим, опубліковано в 1917 р. в журналі «Маркшейдерские известия», випуск 11);

в) з'їзд та його Бюро заклали підґрунтя для систематичних зборів представників маркшейдерської справи не лише на Півдні Російської імперії. Після першого з'їзду (1909 р., м. Харків) проходять ще два південних з'їзди: другий (1911 р., м. Катеринослав), третій (1912 р., м. Катеринослав), і тільки в 1913 р. за ініціативою південних маркшейдерів збирається Перший Всеросійський з'їзд маркшейдерів в Петербурзі. Засідання Бюро з'їзду проводились систематично в різних містах південного регіону (Харків, Дебальцево, Катеринослав та інші);

г) в одному з останніх засідань з'їзду було прийнято рішення про створення постійної організації – Товариства маркшейдерів Півдня Росії;

д) підготовлені до друку матеріали Першого з'їзду маркшейдерів Півдня Росії окремими відбитками побачили світ з обкладинкою «Маркшейдерские известия», таким чином почався випуск першого в Російській імперії спеціалізованого фахового маркшейдерського журналу.

Майже всі вищезгадані факти на сьогодні практично не досліджені, тому, вивчаючи історію створення, відкриття та діяльності Товариства маркшейдерів Півдня Росії, не можна залишити поза увагою діяльність з'їздів та їх Бюро, а також видавництво журналу «Маркшейдерские известия», оскільки всі ці події тісно пов'язані між собою.

Отже, у листопаді 1909 р. в одному з останніх засідань Першого з'їзду маркшейдерів Півдня Росії приймається рішення про

створення Товариства маркшейдерів Півдня Росії. Рішення прийняте, а от чи було створено саме товариство, чи стала ця організація діяльною? На сьогодні, на жаль, не віднайдено протоколів засідань цього товариства, статуту та списків його членів, й дана стаття є першою розвідкою з історії ТМПР. Але навіть короткі відомості з матеріалів з'їздів та засідань Бюро дають змогу говорити про існування й перші кроки Товариства маркшейдерів Півдня Росії.

Ідея створення постійної професійної організації маркшейдерів у вигляді Товариства починає набирати конкретної форми одразу після з'їзду. У засіданні Бюро з'їзду (протокол 2-го засідання від 14.09.1910 р., ст. Дебальцево) розглядається питання про наступний з'їзд маркшейдерів, який заплановано на 03 січня 1911 р. в м. Катеринослав. До програми 2-го з'їзду маркшейдерів Півдня Росії другим пунктом включено розгляд питання «Об обществе маркшейдеров и положении о съездах их». Всю підготовчу роботу з означених проблем взяв на себе професор Катеринославського вищого Гірничого училища П. І. Леонтовський, який був головою Бюро 1-го з'їзду маркшейдерів.

Протягом грудня 1909 р. – січня 1910 р. це Бюро з метою вивчення маркшейдерської справи на місцях, якісного та кількісного складу маркшейдерів південної частини імперії складає й розсилає опитувальний лист, який містить 39 питань. Щоб оперативно отримати якомога детальні, точні та критичні відповіді, до опитувальника додавалось звернення, в якому, зокрема, наголошувалось: «Бюро I Съезда Маркшейдеров обращается ко всем Г. г. Маркшейдерам Южной России с покорнейшею просьбою дать подробные ответы на предлагаемые здесь вопросы не позже 25 февраля с.г. дабы, основываясь на них, иметь возможность составить проект проведения в жизнь постановлений I-го Съезда Маркшейдеров» [6, с. 116].

Серед низки питань професійного та особистісного характеру присутнє питання щодо ставлення до створення Товариства маркшейдерів: «Согласны ли Вы будете вступить в число членов проектируемого «Общества маркшейдеров», целью которого является научное и товарищеское единение маркшейдеров и издание ежегодника «Маркшейдерские

Известия» (проект Устава Общества будет представлен II Съезду Маркшейдеров?)» [6, с. 119].

Отже, проблемою організації Товариства маркшейдерів Півдня Росії та підготовкою його Статуту почало опікуватись Бюро 1-го з'їзду маркшейдерів. Як показало наше дослідження, продовжили справу й Бюро наступних з'їздів маркшейдерів Півдня Росії. Обробку результатів вищезгаданої анкети взяв на себе секретар Бюро Микола Миколайович Ільїн – окружний маркшейдер, гірничий інженер, колезький асесор, який проживав у Катеринославі (вул. Лагерна, 19 – нині проспект Гагаріна). Доповідь з цього питання була підготовлена II з'їзду маркшейдерів, який пройшов у 1911 р. у м. Катеринославі. Усю кореспонденцію з'їздів та його Бюро вів Петро Михайлович Леонтовський, який разом з В. І. Бауманом виступив, як було вищезазначено, ініціатором створення Товариства маркшейдерів Півдня Росії. Тому й не дивно, що саме П. М. Леонтовський став найбільш активним і діяльним прибічником розпочатої справи й до II з'їзду маркшейдерів Півдня Росії ідея організації товариства вже почала втілюватись в життя.

Як зазначив у своєму повідомленні М. М. Соколов – межовий інженер (м. Катеринославі), в одному із засідань II з'їзду маркшейдерів Півдня Росії було висунуто пропозицію щодо розгляду Статуту Товариства маркшейдерів, але виникла ціла низка проблем не лише формального, а й нормативно-правового характеру. Велика кількість членів з'їзду виключала саму можливість детального й упорядкованого розгляду параграфів Статуту, з одного боку, а з іншого, заважав брак достатнього часу для такого обговорення. Стосовно правових засад також виникли проблеми: за ст. 22 «Временных правил» від 4-ого березня 1906 р. про товариства, заяву про бажання створення будь-якого товариства слід подавати губернатору за підписом всіх засновників, при чому ці підписи повинні бути нотаріально завірени. Саме цей факт «...при многочисленности членов Съезда представит большие затруднения...» [12, с. 101]. Виходячи з усього вищевикладеного, члени з'їзду вирішили вести всі справи щодо проекту Статуту ТМПП через Бюро II з'їзду маркшейдерів

Півдня Росії, розглянувши в засіданні самого з'їзду лише основні положення Статуту відповідно до головної мети Товариства маркшейдерів. До основних напрямів було віднесено наступні положення, які розглянуто в одному з пленарних засідань II з'їзду маркшейдерів Півдня Росії: «1) цель образования общества, 2) наименование общества, 3) район действий, 4) личный состав общества, 5) способы вступления в общество и выбытие из него добровольное или принудительное, 6) капиталы общества: основной, запасной и способы их образования, 7) право приобретения имущества движимого и недвижимого, 8) назначение капиталов и имущества в случае закрытия общества добровольного или принудительного, 9) право на образование отделений общества, 10) право устройства учреждений – просветительных, благотворительных и т.п., 11) состав, права и обязанности правления общества, 12) созыв общего собрания и предметы его ведения, 13) корпоративный суд, 14) ревизионная комиссия» [12, с. 102].

Як бачимо, цими положеннями було обґрунтовано нормативно-правову базу діяльності майбутнього товариства, Статут якого за структурою та змістом мало чим відрізнявся б від типових статутів інших наукових об'єднань того часу. Але для периферійного товариства дев'яте положення складало неабиякий виняток. Товариство маркшейдерів Півдня Росії планувало мати у своїй структурі відділення по всій території Російської імперії!

Отже, основні положення Статуту було сформульовано, а всі справи чисто формального характеру щодо редагування та узгодження окремих параграфів взяло на себе Бюро II з'їзду маркшейдерів Півдня Росії, тому затвердження Статуту вирішили провести таким чином: «личный состав Бюро Съезда явится учредителем общества, а так как Бюро будет вести дело по поручению Съезда, то по существу учредительство будет принадлежать Съезду в его целом, и члены его явятся и членами образованного общества» [12, с. 102]. З даною пропозицією виступив межовий інженер М. М. Соколов, який очолив роботу з підготовки проекту Статуту.

Таким чином, проект Статуту було підготовлено й запропоновано до розгляду в одному з засідань III з'їзду маркшейдерів Півдня Росії, який пройшов у Катеринославі з 15 до 21 січня 1912 р. У програмі з'їзду Статут як і саме Товариство маркшейдерів значилось окремим питанням. У другому засіданні, яке проходило 16 січня, Микола Миколайович Соколов зачитав проект Статуту Товариства маркшейдерів, після чого розпочалось копітке обговорення практично кожного параграфу проекту:

– А. Н. Гаркаві запропонував обмежити цілі товариства лише об'єднанням членів на науковій основі, відкинувши матеріальну допомогу, урахувуючи замалі фінансові заощадження. Збори вирішили матеріальну допомогу членам товариства в проекті Статуту залишити;

– Питання, хто може балотуватись у дійсні члени товариства, викликало активні дебати, після чого зупинились на наступній редакції: *«действительными членами могут быть лица, занимающиеся практически и теоретически маркшейдерским делом и имеющие к нему отношение»* [7, с. 6];

– Засідання бюро повинні проходити не менше, ніж двічі на рік. Голова Бюро не має права головувати на засіданнях загальних зборів членів товариства;

– Введено до проекту Статуту пункт про видання періодичного друкованого органу товариства. Філії самостійно формують матеріальні кошти для задоволення всіх власних потреб.

Після внесення змін у четвертому засіданні III з'їзду маркшейдерів Півдня Росії М. М. Соколов зробив доповідь щодо редагування проекту Статуту, по обговоренню якого прийнято в новій редакції §§4 (балотування в дійсні члени товариства), 9 (процедура виключення з числа дійсних членів), 12 (склад і процедура вибору Правління), 18 (збори Правління), 22 (права та обов'язки членів Правління), 34 (права та обов'язки загальних зборів), 36 (права Товариства купувати нерухомість, видавати періодичний друкований орган, відкривати регіональні відділення), 41 (закриття Товариства) [13; 8, с. 12]. Остаточний варіант проекту Статуту було направлено на затвердження до Міністерства торгівлі та промисловості в січні 1912 року,

та лише через рік Товариство маркшейдерів Півдня Росії отримало офіційний дозвіл на відкриття: Статут затвердив міністр торгівлі та промисловості С. Тимашев 1 лютого 1913 р. Статут мав типову структуру:

I Мета товариства (§1).

II Склад товариства, права та обов'язки його членів (§§2-9).

III Кошти товариства (§10).

IV Управління справами товариства (§§11-25).

V Загальні збори товариства (§§26-35).

VI Діяльність товариства (§§36-40).

VII Закриття товариства (§41).

Головні напрями діяльності створеного товариства впливали з мети, сформульованої у Статуті: *«а) объединить членов Общества в совместной работе по вопросам научным, техническим и бытовым, касающимся деятельности маркшейдера; б) оказывать по мере возможности нуждающимся членам Общества помощь в форме приискания для них занятий, выдачи ссуд и единовременных или периодических пособий и попечения об их семьях»* [15, с. 52].

Отже, у першу чергу товариство мало на меті об'єднання членів не лише в питаннях науково-технічних, а й побутових у формі матеріальної та практичної підтримки не лише самих членів, а й їх сімей.

У своєму складі Товариство маркшейдерів Півдня Росії мало членів: дійсних – особи, які займаються практично або теоретично маркшейдерською справою; почесних, які обрані за важливі заслуги перед товариством; *«членов-соревнователей»* – будь-які особи, які співчують меті та завданням товариства. Керівним органом ТМІПР виступає Правління та загальні збори, при чому місцем розташування Правління визначено м. Катеринославі.

Фінансування діяльності здійснювалось за рахунок коштів, що складаються: *«а) из единовременных и ежегодных взносов действительных членов Общества и членов-соревнователей; б) из доходов от горнотехнического и рекомендационного бюро; в) из сумм, поступающих от устраиваемых в пользу Общества, с соблюдением установленных для этого правил, лекций, концертов, спектаклей, литературных чтений, семейных вечеров и имеющих поступить пожертвованных»* [15, с. 53]. Як бачимо, основна

стаття надходжень – це членські внески та безпосередня різноманітна діяльність самого товариства і його підрозділів (бюро). Крім того, для розширення діяльності та якомога найкращого досягнення поставлених цілей товариству за Статутом надано право видавати свій друкований періодичний орган (журнал «Маркшейдерские известия»), а також відкривати регіональні відділення. При чому кошти таких відділень утворювались незалежно від коштів самого ТМІР.

Із затвердженням Статуту (01.02.1913 р.) Товариство маркшейдерів Півдня Росії отримало офіційне право розпочати діяльність, але перші збори відбулись лише в січні 1914 р. Такі великі проміжки часу між основними подіями в житті товариства важко пояснити: розробка проекту Статуту тривала з 1909 р. до 1913 р., а потім тільки через рік збираються перші загальні збори членів Товариства маркшейдерів Півдня Росії. Можливо, причина була банально простою, суб'єктивною – члени товариства в цілому та члени Бюро, зокрема, які готували проект Статуту, проживали у віддалених один від одного місцях, внаслідок чого не було можливості часто збиратись у достатній кількості, що й гальмувало будь-яку організаційну діяльність. Слід до того ж пам'ятати, що цей факт був однією з причин, чому II з'їзд маркшейдерів Півдня Росії прийняв рішення доручити розробку проекту Статуту не всьому з'їзду, а його Бюро.

На сучасному етапі наукового дослідження у фондах архівів міст Дніпропетровська, Харкова, Санкт-Петербурга не знайшлося будь-яких згадок чи посилань на це товариство. Основним джерелом інформації стали віднайдені окремі номери журналу «Маркшейдерские известия», які на щастя збереглися і містять значущі відомості, але знаходяться в жалюгідному стані й складають велику бібліографічну рідкість та цінність. Саме на сторінках цього видання ми знайшли дуже цікаві факти щодо діяльності Товариства маркшейдерів Півдня Росії. Так, у 7-ому випуску журналу вміщено замітку А. Гаркаві з приводу перших загальних зборів товариства. До речі, Абрам Онисимович Гаркаві був дійсним членом ТМІР, працював маркшейдером на Голубовському руднику Алмазного гірничого округу. Ось як він згадує цю

подію: *«Первое Общее Собрание... состоялось 15 и 16 Января с.г. в г. Екатеринослав и заседания его происходили в Геодезическом кабинете Горного Института. Собрание это многочислом не отличалось и занимало один лишь укромный уголок Геодезического кабинета, который казался бы совершенно пустым, если бы картину не оживляла масса геодезических и маркшейдерских приборов, расставленных на штативах и имевших вид безмолвных участников Собрания...»* [3, с. 39]. І це дійсно було так, бо за попередніми даними до товариства записалось близько 50-ти осіб, але на Перших загальних зборах були присутніми лише двадцять: професор П. М. Леонтовський, 2 його асистента, 4 окружних маркшейдера та 13 приватних маркшейдерів. Збори носили організаційний характер, тому було сформовано Правління у складі: голова – проф. Гірничого інституту В. І. Бауман, який телеграмою повідомив свою згоду на цю пропозицію; товариш голови – проф. Катеринославського гірничого інституту П. М. Леонтовський. Інформацію щодо ролі В. І. Баумана в створенні Товариства маркшейдерів Півдня Росії можна знайти в будь-якому виданні його біографії, так чи інакше факти приблизно однакові за змістом: *«По инициативе Баумана созван 1-й съезд маркшейдеров Юга России (1909), основаны первое в стране Общество маркшейдеров Южной России (Бауман стал его первым председателем)»* [2]. Але в процесі наукового дослідження історії заснування, відкриття та діяльності Товариства маркшейдерів Півдня Росії виникло багато питань, які потребували не лише відповіді, а й деякого роз'яснення. Так, наприклад, чому головою ТМІР обрано саме В. І. Баумана, який проживав і працював у Санкт-Петербурзі, а не П. М. Леонтовського, який мешкав у Катеринославі і займався підготовчою роботою до відкриття товариства та видавництвом журналу «Маркшейдерские известия»? Як склалась доля Товариства маркшейдерів Півдня Росії у період 1909-1914 рр., які події відбулись, починаючи від ідеї створення товариства маркшейдерів у 1909 р. до перших загальних зборів у 1914 р.?

Як наголошувалось вище, журнал «Маркшейдерские известия» на сьогодні чи не єдине джерело, за яким можна відновити низку подій щодо організації та діяльності Товариства

маркшейдерів Півдня Росії. Тому відповіді на ці питання ми знайшли саме на сторінках цього видання.

У 7-му випуску журналу вміщено велику працю В. І. Баумана «К вопросу о реорганизации Маркшейдерского дела в России и о первом Всероссийском Съезде Маркшейдеров в С.-Петербурге в 1913 году (Проект положения и программа съезда)», яка була результатом багаторічної роботи автора в Донбасі в період 1906-1913 рр. у складі комісії Гірничого Ученого комітету. Поряд з проблемами реформування маркшейдерської справи в Росії Володимир Іванович значну увагу в своїй статті приділив також організації І з'їзду маркшейдерів Півдня Росії та заснуванню Товариства маркшейдерів Півдня Росії: «В одном из последних своих заседаний упомянутый съезд маркшейдеров [І з'їзд маркшейдерів Півдня Росії] положил начало постоянной организации – Обществу маркшейдеров Южной России.

За три года своей деятельности названное Общество... успело кроме указанного первого съезда созвать еще два и издать ряд трудов под названием «Маркшейдерские известия».

Деятельности названного Общества будет посвящена особая статья его инициатора и председателя проф. П. М. Леонтовского...» [8, с. 44].

З вищезазначеного випливає, що Товариство маркшейдерів Півдня Росії розпочало свою діяльність після завершення роботи ІІ з'їзду маркшейдерів Півдня Росії у 1910 р., хоча офіційно ще не було зареєстровано, а його ініціатором і першим головою був проф. П. М. Леонтовський, вищезгаданій статті якого нам, на жаль, поки що не вдалося знайти.

*Петро Михайлович Леонтовський
(1871-1921)*

Ще одне підтвердження існування й діяльності ТМПР знайдено в протоколах ІІІ з'їзду маркшейдерів Півдня Росії. Так, в протоколі 2-ого засідання від 16 січня 1912 р. проф. П. М. Леонтовський виступив із звітом про матеріальний стан товариства: «К наступающему году хотя и имеется остаток около 200 рублей, но, считаясь с предстоящими расходами по изданию трудов съезда, периодического органа, почтовых и иных расходов... к сожалению без внешней помощи Общество не в состоянии будет справиться с предстоящими расходами...» [7, с. 7]. На цій підставі загальні збори приймають рішення про необхідність звернутись до Гірничого Департаменту та ІІІ з'їзду гірничопромисловців Півдня Росії «...о субсидии для Общества в том же размере, как это было сделано в предыдущие годы» [7, с. 8]. Наведені факти свідчать не лише про існування товариства, а й про те, що його діяльність була настільки важливою для всіх фахівців, зайнятих у гірничовидобувній промисловості, що джерелами фінансування виступали державні й підприємницькі організації: ІІІ з'їзд гірничопромисловців Півдня Росії та Міністерство торгівлі та промисловості (Гірничий департамент).

Товариство маркшейдерів Півдня Росії набуло широкої популярності, в першу чергу, завдяки своєму друкованому органу – журналу «Маркшейдерские известия», видання якого у 1910 р. вперше в Російській імперії організував й редагував голова товариства Петро Михайлович Леонтовський.

П. М. Леонтовський народився 29 жовтня 1871 р. в м. Миргороді Полтавської губернії. У 1896 р. вступив і в 1901 р. закінчив Санкт-Петербурзький Гірничий інститут, де залишився працювати асистентом проф. В. І. Баумана на кафедрі маркшейдерської справи та геодезії. З 1903 р. працював в м. Катеринослав у Вищому гірничому училищі, де з 1906 р. обіймав посаду професора. Все своє життя він присвятив дослідженню зсувів гірничих порід, що ускладнюють розробку покладів корисних копалин, винайшов нівелір-автомат, який дозволив автоматично робити вертикальні зйомки. До речі, цей свій винахід П. М. Леонтовський вперше оприлюднив на сторінках журналу «Маркшейдерские известия» («Нивелир-автомат проф. П. М. Леонтов-

ского (Охранительное свидетельство ... № 64843, от 10 февраля 1915 г.)» [9, с. 2-14].

У процесі наукового пошуку факт існування та активної діяльності Товариства маркшейдерів Півдня Росії з 1910 р. став очевидним. Головою товариства протягом чотирьох років був П. М. Леонтовський. За цей період за ініціативою ТМПР було проведено два з'їзди маркшейдерів Півдня Росії, двічі зроблено спробу скликати Всеросійський з'їзд маркшейдерів (в січні 1912 р. зроблено спробу надати III з'їзду маркшейдерів Півдня Росії характер всеросійського). Друга спроба стала більш вдалою: рішенням вказаного з'їзду було порушено клопотання перед Гірничим департаментом про проведення Всеросійського з'їзду маркшейдерів у грудні 1912 р. в Петербурзі (до речі, строки проведення I Всеросійського з'їзду маркшейдерів переносились декілька разів на лютий, потім на квітень 1913 р.). До цього клопотання додавались також Положення та програма з'їзду, затверджені міністром торгівлі та промисловості ще у 1911 р. (за клопотанням П. М. Леонтовського при підготовці III з'їзду маркшейдерів Півдня Росії) [7, с. 91-92]. Серед основних питань, запланованих для обговорення, 10 пунктом значиться питання «*Об обществе Русских Маркшейдеров*». У процесі підготовки до I Всеросійського з'їзду маркшейдерів Головне управління південної Росії видало розпорядження окружним маркшейдерам «*...организовать в каждом округе, при участии правительственного маркшейдера, не позже 20 декабря 1912 г., ...для обсуждения под их председательством указанных вопросов Программы съезда...*» [8, с. 85].

На виконання вказаного розпорядження були проведені регіональні наради, на яких, як свідчать протоколи засідань, прийнято практично одностайне рішення щодо необхідності й актуальності створення самостійної організації – Товариства російських маркшейдерів. Можливо планувалось створення нової самостійної організації, а можливо – реорганізація Товариства маркшейдерів Півдня Росії в Товариство російських маркшейдерів? На сучасному етапі дослідження віднайдено декілька аргументів на користь саме другої версії.

Так, головою Товариства маркшейдерів Півдня Росії після затвердження Статуту (в

1913 р.) було обрано не П. М. Леонтовського (який мешкав у Катеринославі й очолював ТМПР протягом чотирьох років), а В. І. Баумана, професора Гірничого інституту. Можливо такий вибір був обґрунтований не лише значним внеском вченого в розвиток Донбасу, а з далекоглядною метою – очолити в майбутньому всеросійське товариство маркшейдерів? Щодо потенційних можливостей ТМПР та його значення для маркшейдерів держави наголошував у виступі на III з'їзді маркшейдерів Півдня Росії сам В. І. Бауман, говорячи, що дане товариство має «*...все шансы обратиться в более широкое по составу общество русских маркшейдеров...*» [8, с. 44].

З іншого боку, Статут, розроблений Бюро 1-3 з'їздів маркшейдерів Півдня Росії та затверджений 1 лютого 1913 р. на обкладинці містить напис: «*Устав Общества Маркшейдеров*» без будь-якого уточнення щодо статусу Півдня Росії чи всеросійського. Тим більше за Статутом товариство мало право відкривати свої регіональні відділення на всій території Російської імперії, хоча Правління товариства знаходилось в Катеринославі (§§36, 23). Такі права мали лише всеросійські товариства, головні відділення яких та Правління знаходились в Москві та Санкт-Петербурзі [11]. Виняток становила надзвичайно обмежена кількість товариств імперії кінця XIX – початку XX ст.

Можливо Статут було складено для нового Товариства російських маркшейдерів, яке надалі розпочало свою діяльність? Можливо, але в процесі наукового пошуку було віднайдено унікальне раритетне видання, що свідчить про життєздатність Товариства маркшейдерів Півдня Росії до 1918 р., яке спиралось у своїй діяльності саме на Статут 1913 р. З даних, наведених у «Библиографии периодических изданий России», впливає, що друкований орган Товариства маркшейдерів Півдня Росії «Маркшейдерские известия» видавався до 1916 р., а в 1925 р. видання було поновлено:

«*4586 Маркшейдерские известия. [Орган Общества маркшейдеров южной России]. Екатеринослав. 1910-1912, 1914-1916.*

Ред. П. М. Леонтовский, проф. Изд. Съезд горнопромышленников России (вып. 1, 3); Ово маркшейдеров южной России (вып. 7, 9).

25 см., 34-136 с.; таол., илл. 1910 вып. 1 (б.д.). 1911 вып. 2 – вып. 5, 1912 вып. 6, 1914 вып. 7, 1915 вып. 8, 1916 вып. 9. Издание возобновилось в 1925 г.» [1, с. 296].

Але нами знайдено, хоча і єдиний номер журналу «Известия Общества горных геометров», але датований 1917-м роком. видання, в якому значиться, що це 11 випуск журналу «Маркшейдерские известия» за редакцією проф. П. Леонтовського (див. рис. 1).

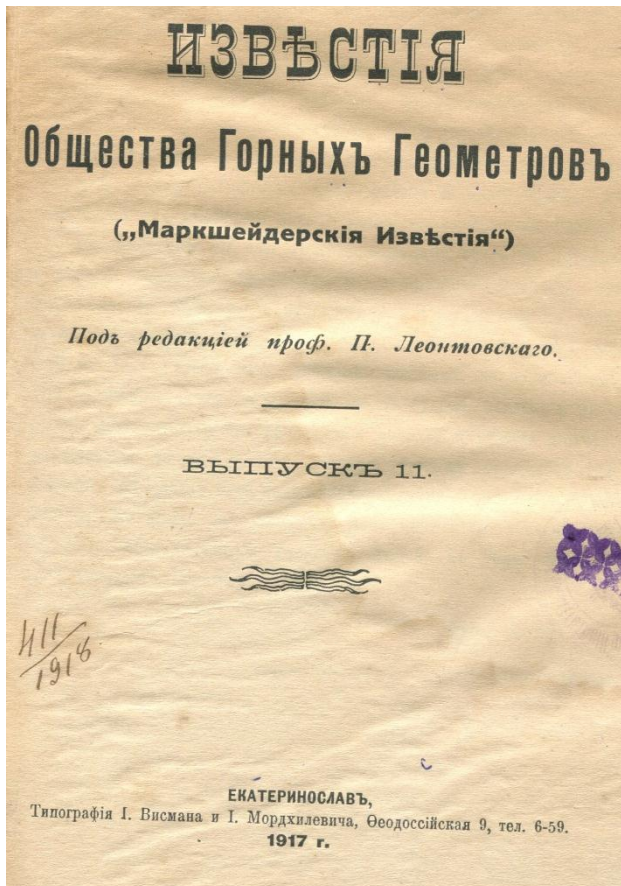

Рис. 1 Титульний аркуш журналу «Известия горных геометров», Катеринослав, 1917 р.

У жодному із довідників періодичних видань такий журнал не значиться. То логічно виникає ще одне запитання, а де ж 10-й випуск «Маркшейдерских известий»?

На сучасному етапі дослідження виникає ще дуже багато питань, які залишають простір для наукового пошуку, але беззаперечним є факт існування й діяльності Товариства маркшейдерів Півдня Росії в період розрухи, анархії та хаосу, які панували в Росії в

1917 р. У протоколі приватної наради членів Товариства маркшейдерів від 19 квітня 1917 р., проведеної в Катеринославі з ініціативи П. М. Леонтовського значиться: «По обсуждении создавшегося положения в О-ве Маркшейдеров Ю.Р., вследствие инертного отношения к нему Председателя О-ва проф. В. И. Баумана, а также в виду происшедшего в России переворота, дающего возможность реорганизовать О-во на новых началах, частное совещание постановило обратиться ко всем членам О-ва ...о необходимости созыва Общего Собрания» [4, с. 8]. Серед означених проблем професійного характеру чільне місце займають питання розробки нового Статуту товариства, створення та діяльності відділень товариства та видання журналу «Маркшейдерские известия».

Отже, виходячи з проведеного дослідження та вищевикладеного матеріалу, можна зробити такі висновки:

1) дане наукове дослідження є першою розвідкою щодо історії створення, відкриття та діяльності Товариства маркшейдерів Півдня Росії,

2) до наукового обігу вперше введено документальні та інші друковані джерела, що на сучасному етапі представляють бібліографічну цінність,

3) досліджено соціально-історичні умови створення та відкриття Товариства маркшейдерів Півдня Росії,

4) відтворено процес розробки та затвердження Статуту ТМПР;

5) з'ясовано роль Товариства маркшейдерів Півдня Росії та його внесок у становлення маркшейдерської справи не лише на Півдні Росії, а всієї держави в цілому:

- розробка Інструкції для маркшейдерів,
- організація триангуляції Донбасу та складання карти точок триангуляції Донецького кам'яновугільного басейну,
- проведення трьох з'їздів маркшейдерів Півдня Росії та ініціація скликання I Всеросійського з'їзду маркшейдерів,
- видання першого фахового журналу «Маркшейдерские известия».

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Беляева Л. Н. Библиография периодических изданий России, 1901-1916 / Л. Н. Беляева, М. К. Зиновьева, М. М. Никифоров / Гос. публ. б-ка им. М. Е. Салтыкова-Щедрина ; Под общ. ред. В. М. Барашенкова, О. Д. Голубевой, Н. Я. Морачевского. – Л. : [ГПБ], 1958-1961.
2. Владимир Иванович Бауман [Электронный ресурс] / Бауман Владимир Иванович. – Режим доступа: <http://www.gff-lgi.spb.ru/pr-bayman.htm>.

3. Гаркави А. 1-е Общее собрание Общества маркшейдеров / А. Гаркави // Маркшейдерские известия. – Екатеринослав, 1916. – Вып. 9. – С. 38-41.
4. Известия общества горных геометров (Маркшейдерские известия). – Екатеринослав, 1917. – Вып. 11.
5. Леонтовский Петр Михайлович [Электронный ресурс] / Петр Михайлович Леонтовский. – Режим доступа : http://www.biografija.ru/show_bio.aspx?id=76559.
6. Маркшейдерские известия. – Екатеринослав, 1911. – Вып. 2.
7. Маркшейдерские известия. – Екатеринослав, 1912. – Вып. 6.
8. Маркшейдерские известия. – Екатеринослав, 1914. – Вып. 7.
9. Маркшейдерские известия. – Екатеринослав, 1916. – Вып. 9.
10. От редактора // Маркшейдерские известия. – Екатеринослав, 1916. – Вып. 9. – С. 1
11. Савчук В. Громадсько-наукові об'єднання: процедури типологізації / В. Савчук // Ейдос. – 2009. – Вип. 4. – С. 153-164.
12. Соколов Н. Н. [по вопросу устава Общества маркшейдеров] / Н. Н. Соколов // Маркшейдерские известия. – Екатеринослав, 1911. – Вып. 3. – С. 101-102.
13. Устав Общества маркшейдеров (Проект, отредактированный III-м Съездом маркшейдеров Ю.Р. в январе 1912 г.) // Маркшейдерские известия. – Екатеринослав, 1912. – Вып. 6. – С. 47-53.
14. Устав Общества маркшейдеров // Маркшейдерские известия. – Екатеринослав, 1914. – Вып. 7. – С. 52-58.

РЕЦЕНЗЕНТИ: д.і.н., професор **Я. В. Верменич**, д.і.н., професор **Є. Г. Сінкевич**.

© Н. М. Кушлакова, 2012

Стаття надійшла до редколегії 12.09.2012

ПРОФЕСІЙНІ АСОЦІАЦІЇ АРХІВІСТІВ США ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ АРХІВІСТІВ УКРАЇНИ

Охарактеризовано професійні асоціації архівістів США різних рівнів: місцеві, штатів, регіональні і національні, проаналізовано їх завдання, структура, напрями діяльності.

Ключові слова: професійні асоціації архівістів США, професійні організації архівістів США, товариства архівістів у США, Рада архівістів штатів, Національна асоціація урядових архівів і адміністраторів документації, Академія сертифікованих архівістів, Конференція архівів Середнього Западу, Середньо-Атлантична регіональна архівна конференція.

Охарактеризованы профессиональные ассоциации архивистов США разных уровней: местные, штатов, региональные и национальные, проанализированы их задачи, структура и направления деятельности.

Ключевые слова: профессиональные ассоциации архивистов США, профессиональные организации архивистов США, общества архивистов в США, Совет архивистов штатов, Национальная ассоциация правительственных архивов и администраторов документации, Академия сертифицированных архивистов, Конференция архивов Среднего Запада, Средне-Атлантическая региональная архивная конференция.

Professional associations of archivists of different levels in the USA: local, state, regional and national, are characterized. Their aims, objectives, structure and lines of activity are analyzed.

Keywords: Professional associations of archivists in the USA, Professional organizations of archivists in the USA, societies of archivists in the USA, Council of State Archivists, CoSA, National Association of Government Archives and Records Administrators, NAGARA, Academy of Certified Archivists, Midwest Archives Conference, MAC, Mid-Atlantic Regional Archives Conference, MARAC

Успішне функціонування децентралізованої архівної системи США забезпечується функціонуванням цілого ряду професійних об'єднань архівістів, які, на відміну від Спілки архівістів України (на сьогоднішній день перебуває в неактивній фазі), відіграють провідну роль у формуванні політики в галузі архівної справи і управління документацією, у тому числі у формуванні та реалізації архівної політики, створенні і впровадженні законодавчо-нормативних актів, стандартів, науково-методичних розробок, поширенні досвіду кращих практик роботи, професійному співробітництві, освіті, підвищенні кваліфікації та обміні досвідом спеціалістів галузі. Серед усіх цих організацій центральне місце посідає найстаріша (1936) і найвпливовіша професійна організація архівістів США національного рівня – Товариство американських архівістів (Society of American Archivists, SAA). Діяльність SAA неодноразово привертала увагу дослідників історії архівів [1].

Проте на теренах США архівні установи (надалі цей термін поширюватимемо й на центри документації, які фактично є архівами для тимчасового зберігання неактивних документів установ) та їх керівники і співробітники входять до низки національних, регіональних і місцевих архівних професійних організацій, роль яких у певних напрямках діяльності архівної галузі вважається більш значущою, ніж SAA.

У попередніх працях ми вказували на наявність професійних організацій архівістів США і їх значення [2]. Проте далі тема не набула висвітлення. На разі вона зберігає актуальність для України в теперішній ситуації, яка склалася у середовищі архівістів: наглядною стала відірваність інтересів Державної архівної служби України (Укрдержархів), яка головним чином опікується проблемами центральних архівів, від архівів регіонального рівня; все більше лунають заклики до об'єднання керівників державних

архівів областей, проблеми яких не знаходять відгуку на рівні Укрдержархіву, у рамках Конференції або Ради директорів обласних архівів; архівісти областей шукають вирішення спільних проблем, утворюючи громадські ради при державних архівах, на регіональних семінарах і конференціях, під час інших заходів. На нашу думку, цей процес є цілком природним і свідчить про позитивну динаміку розвитку архівної галузі України.

Архівна галузь США пережила аналогічні проблеми у 1950-1960-х роках: Національний архів США (National Archives and Records Administration, NARA) опікувався лише системою федеральних архівних установ; SAA поглинула бюрократизація і концентрування на проблематиці архівних установ, архівних документів і архівістів федерального рівня; інтереси архівних установ і архівістів штатів, округів, муніципалітетів, університетів, громадських організацій, релігійних конфесій залишилися поза увагою NARA і SAA. Таке розмежування інтересів, а також поповнення кадрового складу архівних установ представниками нової генерації архівістів, що вже мали фахову архівну освіту, та жінками привело на початку 1970-х років до демократизації професії і виникнення регіональних і місцевих професійних об'єднань архівістів [3, с. 7, 9; 4, с. 225-226; 5, с. 3-4; 6], серед яких найбільшими були Конференція архівів Середнього Заходу (Midwest Archives Conference, MAC, на 1972 р. об'єднувала 700 членів) і Середньо-Атлантична регіональна архівна конференція (Mid-Atlantic Regional Archives Conference, MARAC, на 1972 р. включала 600 членів) [7, с. 434].

Деякий час NARA і SAA розглядали новостворені організації як загрозу фрагментації галузі – «*Some SAA members are equally apprehensive about the regional organizations. They view MAC and its counterparts as an attempt to circumvent, undermine, and even destroy the SAA. They see the new organization as a challenge to the authority and prestige of the SAA*» (Деякі члени SAA налякані регіональними організаціями. Вони дивляться на MAC та її подібні [організації] як на спробу обійти, підірвати і навіть зруйнувати SAA. Вони вбачають в нових організаціях виклик авторитету і престижу SAA) [7, с. 436].

Кризова ситуація в архівній професії призвела до утворення у складі SAA так званих Комітетів 1970-х років, фінальний звіт про діяльність яких було опубліковано в журналі «Американський архівіст» у квітні 1972 р. [8]. Проблеми недостатності простору в архівних репозиторіях для приймання і розміщення архівних колекцій, невідповідних умов зберігання архівних документів, швидкої зміни технологій, збільшення і урізноманітнення потреб користувачів, незадовільного фінансування, експертизи цінності і відбору на постійне зберігання саме тих документів, які б повною мірою відображали історію нації, були визнані спільними для всієї архівної галузі США і такими, що набувають масштабів національної катастрофи («*comes close to being a national disaster*») [9, с. 457]. В архівному середовищі заговорили про співробітництво архівних інституцій, підвищення професіоналізму архівістів, пошуки джерел фінансування місцевих архівних установ із федерального та позадержавного бюджетів, а також про те, що розквіт регіональних і місцевих професійних організацій відображає і прискорює комунікації архівістів і є суттєвим для розвитку кооперації (у тому числі з бібліотечними, історичними закладами, університетами) і архівної професії в цілому [9, с. 457].

Зважаючи на вищевикладене, автор вбачає мету цієї праці як здійснення огляду напрямів діяльності професійних організацій архівістів США та аналізу цілей і завдань, котрі вони ставлять перед собою. Серед професійних організацій архівістів США можна виокремити три категорії.

До першої категорії належать організації архівістів штатів, міст, географічних ареалів США. Серед них: архівні асоціації, круглі столи, групи, конференції, товариства, консорціуми, ради, різного роду територіальні об'єднання тощо (автор намагався здійснювати переклад назв організацій якомога ближче до їх оригінальних англійських назв). У ході дослідження взято до уваги усю територію США та період з кінця 1960-х років до сьогодні і виявлено такі професійні об'єднання архівістів:

– *Архівні асоціації штатів Південна Кароліна* (1999 р., вісник «SCAAzette Newsletter») і *Архівна асоціація штату Мічиган* (1958 р., вісник «Open Entry») [10];

– **Архівісти і менеджери з управління документацією** штату Арканзас (1979 р., зараз не існує);

– **Архівний круглий стіл м. Клівленд**, штат Огайо (1989 р.) [11];

– **Архівісти району м. Чикаго** (1982 р., до її складу входять ще дві організації: архівістів медичних закладів «Chicago Area Medical Archivists» та релігійних організацій «Chicago Area Religious Archivists»); **Архівісти району Канзас Сімі** (заснована 3 листопада 1978 р. [12], з 1981 р. видавала вісник «Extra Format», з серпня 1982 р. видає щоквартальний вісник «The Dusty Shelf»); **Архівісти округу Колумбія** (виявлена станом на 1983 р., сьогодні не існує); **Архівісти району м. Сіетл** (1985 р., видає вісник), Хьюстону та Техасу (1998 р.); **Архівісти району м. Сан Франциско**; **Архівісти штату Нью-Йорк** (видає вісник «Capital Area Archivists of New York»); **Архівісти м. Новий Орлеан**; **Архівісти Центрального Техасу** (1988 р., об'єднує архівістів м. Остін, штат Техас, 1989 р. перейменована на Асоційованих архівістів Остіну (Austin Archivists Associated), 2007 р. – на Архівісти Центрального Техасу, з 1989 р. видає вісник «Newsletter Austin Archivists Associated») [13];

– **Архіви і музеї штату Мен** (з 1997 р. видає вісник «Maine Archives and Museums Newsletter», веде БД «Архіви і музеї») [14];

– **Асоціація архівістів штату Гавайї** (вісник «Association of Hawai'i Archivists Newsletter») [15]; **Асоціація архівістів району м. Сент Луїс** (1972 р., видає вісник «Acid Free Press», з 1985 р. публікує «Directory of Archives and Manuscript Repositories in the St. Louis Area», у 1990-х роках з'явилась on-line версія «Directory...») [16];

– **Асоціація архівів і манускриптів штату Луїзіана** (двічі на рік видає вісник «Louisiana Archives and Manuscripts Association Newsletter») [17];

– **Група архівів штату Нью-Гемпшир** (7 травня 1988 р., вісник «Inventory Newsletter»); **Група архівів басейну річки Коннектикут** (1989 р., район Спрінфілду і Амхерсту (штат Массачусетс), Хартфорду (штат Коннектикут) [18];

– **Бостонська група архівістів** (виявлена за даними на 1983 р., сьогодні не існує); **Група архівістів долини річки Делавер** (1980 р.,

об'єднує архівістів штатів Делавер, Нью Джерсі, Пенсильванія, видає вісник «The Archival Arranger Newsletter»), **Група архівістів Південно-східного Вісконсину** (видає вісник «SWAG News») [19];

– **Круглий стіл архівістів метрополії Нью-Йорк** (міста) (1979 р., видає вісник «Metropolitan Archivists», з 2010 р. веде програму архівної освіти «K-12 Archives Education Institute») [20];

– **Круглий стіл архівів міст-побратимів** (1982 р. Організація архівів міст-побратимів (twin cities) включає архівістів 186 міст і населених пунктів мегаполісу Міннеаполіс – Сент Поль, Міннесоти та Західного Вісконсину. Видає вісник «The Twin Cities Archives Round Table Newsletter»; **Круглий стіл архівів долини Майами** (об'єднує архівістів навколо м. Дейтон, штат Огайо) [21];

– **Круглий стіл архівів, генеалогії і місцевої історії Техаської бібліотечної асоціації** (Бібліотечна асоціація утворена 2 червня 1902 р., Круглий стіл – у липні 2010 р. шляхом об'єднання двох круглих столів архівів і місцевої історії (створений 1950 р.) та генеалогії (перший доступний в Інтернеті протокол засідання Круглого столу датується 9 липня 2008 р.)) [22];

– **Конференція архівів штату Нью-Йорк** (Конференція архівів, розташованих навколо озера Онтаріо (1969 р., 2003 р. перейменована на Конференцію архівів штату Нью-Йорк, об'єднує архівістів США і Канади, які живуть і працюють у регіоні) [23];

– **Конференція архівістів Лонг-Айленду** (1974 р., проводить конференції, видає вісник «Long Island Archives. Newsletter of the Documentary Heritage Program Long Island Library Resources Council») [24];

– **Професіонали архівів і музеїв Гранд Репідс** (1982 р., сьогодні не існує);

– **Рада архівів штату Кентуккі** (1976 р., перша зустріч членів ради відбулась 28 березня 1977 р., вісник «Newsletter of the Kentucky Council on Archives») [25];

– **Рада зберігання архівів, бібліотек і музеїв Палметто** (назва міста у штаті Південна Кароліна та ще у десяти штатах США) (PALMSCOP), до складу якої увійшли дев'ять регіонів штату Південна Кароліна; **Рада архівів, бібліотек і музеїв Чарльстону** [26];

– **Товариства архівістів штатів Північна Кароліна** (1968 р., видає вісник «The North

Carolina Archivist» та журнал «The Journal for the Society of North Carolina Archivists»); *Огайо* (1968 р., на веб-сайті публікує вісник «The Ohio Archivist»); *Джорджія* (1969 р., з 1972 р. видає щорічник «Georgia Archive» (зараз «Provenance»)); *Каліфорнія* (1971 р., видає щоквартальний вісник «Society of California Archivists Newsletter» та журнал «Journal of Western Archives», щорічно здійснює двотижневу програму підвищення кваліфікації архівістів «Western Archives Institute» на базі Університету Каліфорнії у Ріверсайді); *Індіана* (1972 р., щоквартальний вісник); *Теннессі* (1977 р., вісник «Tennessee Archivist»); *Алабама* (1977 р., видає «The Alabama Archivist»); *Міссісіпі* (1977 р., видає on-line журнал «The Primary Source»); *Флорида* (1983 р., щоквартальний вісник «The Florida Archivist») [27];

– **Консорціум архівістів** Айови (1976 р., до 1998 р. – Товариство зберігання історичних матеріалів штату Айова [28].

Крім організацій, стосовно яких виявлено достатньої інформації, існує цілий ряд професійних об'єднань, про діяльність яких майже нічого не відомо: *Архівісти релігійних конгрегацій Нового Орлеану* (Archivists for Religious Congregations of New Orleans), *Архівісти і бібліотекарі округу Фейєрфілд* Історичного товариства штату Південна Кароліна (Archivists/Librarians of Fairfield County Historical Societies), *Архівісти релігійних інституцій м. Нью Йорк* (Archivists of Religious Institutions), *Група зберігачів документів і фотографій штату Арізона* (Arizona Paper and Photograph Conservation Group), *Коаліція архівістів і професіоналів-документознавців Західної Пенсильванії* (Coalition of Archivists and Records Professionals in Western Pennsylvania), *Зберігачі і архівісти округу Ланкастер* штату Пенсильванія (Curators and Archivists of Lancaster County), *Метроплекс-архівісти* (Metroplex Archivists – організація, що об'єднує архівістів найбільшого у США урбаністичного мегаполісу Даллас-Плано-Ірвінг і Форт Уерт-Арлінгтон), *Архівісти району м. Портленд* (Portland Area Archivists), *Архівний консорціум м. Су* округів Плімут і Вудбері штату Айова (Siouxland Archival Consortium), *Архівісти і зберігачі м. Вілламетт* штат Орегон (South Willamette Archivists and Curators), *Група архівістів*

Південної Флориди (Southeast Florida Archivists Group), *Архівісти району м. Спокани* штату Вашингтон (Spokane Area Archivists), *Архівісти району м. Спрінгфілд* штат Міссурі (Springfield Area Archivists), *Архівісти католицьких організацій південно-західного Огайо, південно-західної Індіани та північного Кентуккі* (Tri-State Catholic Archivists).

Таким чином, ми встановили 54 професійні організації архівістів місцевого рівня, створені протягом другої половини ХХ ст., 3 з них припинили своє існування після 1983 р.; про 14 не лише ми, а й американські дослідники [28] достатньої інформації не знайшли, хоча опосередковано ми зустрічали свідчення, що підтверджують їх наявність; 37 організацій представлені власними веб-сайтами в Інтернеті; 29 мають свої періодичні видання; 2 здійснюють освітні програми, а саме *Круглий стіл архівістів метрополії Нью-Йорк* та *Товариство архівістів Каліфорнії*.

Місцеві професійні організації архівістів діють на підставі статутів (bylaws (визначає структуру організації і обов'язки членів правління) або constitution (декларує мету, принципи, завдання організації)), якими визначені цілі організації, принципи членства, керівний склад, правила обрання та повноваження президента, віце-президента, колишнього президента, секретаря, скарбника, редактора періодичного видання та веб-сайту, директорів, які входять до Ради директорів і очолюють різні напрями діяльності організації, структура, склад і правила обрання комітетів та їх очільників (як правило, обираються: комітет по організації і проведенню виборів (nominating committee), членський комітет (membership committee), комітет щодо проведення щорічних зустрічей (annual meeting committee), комітет по стипендіях (scholarship committee), комітет з освіти (education committee)); визначаються періодичність проведення щорічних та позачергових зустрічей, правила внесення поправок до статутів [29]. Як правило, місцеві організації фокусують свою діяльність на таких напрямках: 1) надання можливостей архівістам – членам професійного об'єднання зустрічатися разом для обміну думками, досвідом і шляхами вирішення спільних проблем, 2) розповсюдження інформації, в якій зацікавлено місцеве архівне товариство, у тому числі про

архівні програми і ресурси, 3) сприяння збиранню, зберіганню, описуванню, доступленню і використанню архівних документів, реалізації програм управління документацією, 4) розвиток архівної освіти і програм підвищення кваліфікації архівістів, 5) просування ідеї співробітництва, як в середовищі архівістів, так і з представниками суміжних професій [30]. Місцеві організації є невеликими за кількістю членів, фактично не структурованими, соціально-орієнтованими й іноді бюджетно (бюджети формуються за рахунок сплати членських внесків та пожертвувань) не спроможними надавати фінансову підтримку своїм членам. Архівісти, які входять до складу місцевих організацій, одночасно вступають до регіональних або національних архівних професійних об'єднань.

До другої категорії регіональних професійних об'єднань архівістів належать організації, що включають архівні установи та архівістів відразу декількох штатів.

До *Конференції архівістів Міжгірського регіону* (Conference of Inter-Mountain Archivists (CIMA)) входять архівісти штатів Юта, Невада, Арізона, Айдахо та Нью-Мексико. Організація була заснована у Солт Лейк Сіті 7 вересня 1973 р. з метою співробітництва і обміну інформацією між особами, групами та інституціями, зацікавленими у збереженості і використанні архівних документів і манускриптів, сприянні дослідженням у галузі архівної справи, архівної методології, консервації документів, заснуванні форуму для дискусій із спільних проблем, освіти і підвищення кваліфікації архівістів, менеджерів з управління документацією, хранителів манускриптів, власників приватних колекцій.

Структура організації включає: президента, віце-президента/виконавчого президента (виборні посади терміном на 1 рік), секретаря/скарбника (виборні посади терміном на 2 роки), раду членів (обирається терміном на 2 роки) та комітети. Серед комітетів представлені: номінаційний (займається виборами керівного складу організації), програмний (відповідає за підготовку програм проведення щорічних зустрічей), членський (сприяє збільшенню і збереженню кількості членів організації), освітянський (відповідає за розвиток тренувальних програм для архівістів), видавничий (редагує і публікує друковане видання

організації «CIMA Newsletter», також організація є спонсором видання «Journal of Western Archives»), нагородний (встановлює види відзнак, представляє до нагородження за видатні досягнення в архівній галузі). Відповідно до статуту організація проводить три види конференцій: дві щорічні (весняна і осіння), спеціальні (збираються на вимогу президента або 15 членів), на запрошення (відповідне повідомлення має бути розіслане членам організації за 30 днів до призначеного засідання) [31].

У складі організації діє центр стажування для молодих архівістів. Організація стажування здійснюється шляхом подання заяв від тих, хто бажає удосконалити свої знання, та вже відомих майстрів архівної справи, які згодні навчати своїх молодших колег. У разі домовленості обох сторін, організація забезпечує відповідні умови для проходження стажування. Кар'єрний центр CIMA здійснює моніторинг вакансій в архівах та архівних підрозділах установ для влаштування на роботу спеціалістів.

Архівні інституції та архівісти штатів Аляска, Айдахо, Монтана, Орегон та Вашингтон представлені у рамках організації *Архівісти Північного Заходу* (Northwest Archivists). Статут організації побудований на підставі законодавства штату Айдахо. Її членом може стати будь-яка особа, зацікавлена у збереженні і використанні архівних матеріалів і згодна сплачувати членські внески. Організація проводить чергові та спеціальні (скликається на вимогу президента та за згодою більшості Виконавчого комітету, а також на письмову вимогу 10 % членів організації) зустрічі. Достатній кворум для прийняття будь-якого рішення – 10 %. Керівний склад організації представлений президентом, віце-президентом, секретарем, скарбником та Виконавчим комітетом з п'яти директорів від штатів, що входять до складу професійного об'єднання. Виконавчий комітет здійснює керівництво організацією, вирішує усі питання між щорічними зустрічами членів організації. Директор Комітету забезпечує співпрацю організації з іншими національними, регіональними та місцевими професійними об'єднаннями архівістів. Серед комітетів: номінаційний, програмний, з організації і проведення місцевих заходів,

публікацій, нагородний. Голова Комітету з публікацій має право призначати усіх його членів, крім головного редактора офіційного щоквартального видання організації «Easy Access» [32].

Організація надає можливість архівістам регіону вдосконалювати свою освіту шляхом участі у тренувальних програмах, семінарах та індивідуальних стажуваннях. Представлений нею план заходів з підвищення кваліфікації на період з вересня 2012 р. до червня 2013 р. включає понад 30 семінарів з архівної практики, управління документацією, експертизи цінності та організації зберігання електронних документів і архівів, стандартів архівного описування (DACS, EAC-CPF, EAD), захисту архівів від природних і техногенних катастроф, колекціонування джерел усної історії тощо. Щорічно організація виділяє стипендію студентам коледжів для стимулювання їх бажання освоювати професію архівіста або менеджера з управління документацією. Стипендія надається й практикуючим архівістам для участі у професійних семінарах, конференціях, інститутах. Веб-сайт організації інформує дослідників про архіви Північного Заходу, у тому числі архіви штатів, округів, релігійні, університетські, музейні, бізнес-структур, склад і зміст колекцій, архівні послуги, а також про історичні та генеалогічні товариства.

Товариство архівістів Скелястих гір (Society of Rocky Mountain Archivists (SRMA)), що виникло як професійна архівна асоціація штату Колорадо (1979 р.) (включає архіви і архівістів штатів Колорадо і Вайомінг), має чотири види членства: індивідуальне, студентське, спонсорське, інституційне. Термін членства триває з січня до грудня. Особа, яка не сплачує членські внески до 1 березня, вважається такою, яка бажає покинути ряди організації. Розмір членського внеску визначається Радою директорів, його структура доводиться членам організації за 30 днів до чергового щорічного засідання для погодження. Керівний склад і структура організації схожі з аналогічними професійними об'єднаннями.

Серед важливих напрямків діяльності Товариства – консультування архівів, бібліотек, історичних товариств і культурних інституцій щодо організації збереження їх колекцій

і планування роботи щодо врятування документів під час природних і техногенних катастроф, пожеж, повеней, консервації, ремонту і відновлення документів. Товариство підтримує зв'язок з усіма компаніями і установами, які можуть допомогти архівам у виконанні цих завдань, розповсюджує літературу на дану тематику. Кар'єрний центр надає можливості влаштування на роботу випускникам ВНЗ та досвідченим архівістам і менеджерам з управління документацією. Щоквартально Товариство випускає «The Rocky Mountain Archivist» – видання, на сторінках якого оприлюднюються новини галузі, національних, регіональних і місцевих архівних інституцій, відомості про вакансії, повідомлення про різнопланові архівні заходи, оголошення про гранти, розгортаються дискусії на професійні теми [33].

Архівісти, бібліотекарі, зберігачі, реставратори, менеджери по управлінню документацією штатів Арізона, Арканзас, Луїзіана, Оклахома, Нью-Мексико і Техас протягом сорока років співпрацюють у складі **Товариства Південно-Західних архівістів** (Society of Southwest Archivists, SSA, 1972 р.). У Конституції Товариства зазначено, що воно створено з метою просування цінних результатів досліджень у галузі архівної справи і управління документацією, адаптації принципів і стандартів зберігання і систематизації документів, надання різнопланових можливостей отримання архівної освіти і підвищення кваліфікації архівістів, менеджерів з управління документацією і власників приватних колекцій, підтримання і поширення взаємовідносин із спеціалістами суміжних галузей, співробітництва з іншими професійними організаціями й інституціями, що зберігають і використовують документальне історичне надбання американського народу [34]. До складу Товариства входять архівісти, бібліотекарі, зберігачі, реставратори, музейники, менеджери з управління документацією, студенти, історики, генеалоги, волонтери та інші особи, зацікавлені у зберіганні архівів нації.

Для розвитку архівної освіти Комітет професійного розвитку Товариства організовує безоплатні семінари з різних аспектів архівної роботи, запрошує висококваліфікованих викладачів, надає стипендії слухачам. Існує декілька видів стипендій: А. Отіса Герберта,

Джона Майкла Колдвелла, Девіда Б. Грейсі II, «SSA Annual Meeting Scholarship». Стипендія імені А. Отіса Герберта (1930-1976, «A. Otis Hebert, Jr. Continuing Education Scholarship»), першого президента SSA, надається архівістам, історикам, викладачам і експертам, які бажають удосконалити свою освіту, але установи, в яких вони працюють не мають можливостей для фінансування цього навчання. Обсяг стипендії – 1 тисяча доларів на один календарний рік, вона може бути використана переможцями конкурсу для оплати участі у семінарах, архівних інститутах, щорічних зустрічах Товариства. Стипендія заснована 1985 р. її фінансову основу склав спадок А. Отіса Герберта. Стипендія імені 1-го Архівіста Університету штату Оклахома Джона Майкла Колдвелла (1951-1998, «John Michael Caldwell Student Scholarship»), який став ініціатором серії перших пересувних виставок історичних документів, заснована 2000 р. і надається на підставі конкурсу бажаючим вступити до університету за спеціальностями архівознавство, бібліотечна справа, історія. Друга студентська стипендія імені директора архіву штату Техас та 39-го Президента Товариства американських архівістів і Академії сертифікованих архівістів Девіда Б. Грейсі II «David B. Gracy II Student Scholarship» надається бажаючим вивчати архівознавство, бібліотечну справу, інформаційні науки та історію. Право на отримання студентських стипендій розповсюджується тільки на членів Товариства. Фінансова підтримка працюючим архівістам надається Товариством у вигляді стипендії «SSA Annual Meeting Scholarship», використовуючи яку, вони можуть стати учасниками щорічних зустрічей професійних архівних об'єднань.

SSA встановило нагороди за видатні досягнення в архівній професії: 1974 р. заснована нагорода імені сестри Домініканського монастиря Мері Клауд (Терези Анджели Лейн, 1915-1974), 1977 р. – премія Комітету нагород за видатну службу в архівній галузі. Мері Клауд пішла до монастиря 1932 р., протягом 1933-1960 рр. вона була бібліотекарем і керівником хору початкової і вищої школи при монастирі. 1961 р. Мері отримала ступінь магістра архівних наук в університеті штату Техас, а за рік до того вона очолила архів католицької церкви в Остіні (штат Техас). Протягом 14 років перебування на цій посаді

вона наполегливо збирала до архіву документи католицького духовенства, релігійних товариств, парафій і діоцезій штату, написала цілий ряд наукових праць у галузі церковної історії і архівної справи. Нагорода імені сестри Мері Клауд надається особам, які здійснили значний внесок у збирання, зберігання і використання архівів релігійних інституцій. З часу заснування лауреатами цієї нагороди стало 35 осіб [35].

Офіційне видання Товариства «The Southwestern Archivist» надає можливість його членам публікувати статті, оприлюднювати результати своїх теоретичних і практичних розвідок, звіти про діяльність архівів та відомості про поповнення їх колекцій. На сторінках видання присутні публікації про масштабні проекти, що реалізуються архівами і науковими інституціями Південного Заходу США у межах міжнародного співробітництва [36].

На початку 2002 р. ідею заснування спільного архівного видання архівістів Заходу Сполучених Штатів – журналу «Journal of Western Archives» (Журнал Західних архівів) запропонував член Ради Конференції архівістів Міжгірського регіону Гордон Дейнес. Він підрахував кількість публікацій архівістів Заходу у журналі «Американський архівіст» з моменту його заснування (1938 р.) і визнав її недостатньою для висвітлення розвитку архівної галузі цієї географічної частини США. Спонсорами видання стали СІМА, Northwest Archivists, SRMA, SCA (Товариство Каліфорнійських архівістів), а також Бібліотека Університету штату Юта та Школа інформаційних наук Університету штату Вісконсин. Колективна робота щодо заснування журналу дала підстави для організації і проведення спільних зустрічей та розвитку співробітництва членів професійних архівних організацій Заходу США [37].

Архівісти штатів Мен, Нью-Гемпшир, Вермонт, Массачусетс, Род-Айленд і Коннектикут об'єднані у регіональну асоціацію *Архівісти Нової Англії* (New England Archivists, NEA), яка функціонує за законами штату Массачусетс. 2013 р. архівісти святкуватимуть 40-річницю з дня її утворення (1973 р.). Відповідно до Стратегічного плану на 2010-2015 рр. NEA працює над збільшенням кількості членів, розширює присутність в

Інтернеті для удосконалення комунікативних можливостей архівістів, відшукує нові джерела фінансування організації для підтримки освітніх архівних програм. Це – фактично єдина професійна організація архівістів, яка встановила одним із пріоритетів своєї діяльності співробітництво з політиками і виборними офіційними особами з метою просування інтересів архівних установ і архівістів [38]. NEA двічі на рік проводить зустрічі, які є круглим столом для обміну досвідом і дискусій, видає вісник «NEA Newsletter», здійснює моніторинг вакансій для працевлаштування членів організації, співробітничав з декількома навчальними закладами. Організація присуджує два види відзнак: «Distinguished Service Award» за значний внесок у професію та «Archival Advocacy Award» за політичну, фінансову і громадську підтримку архівних програм. З 1990 р. NEA на конкурсній основі видає гранти: імені Річарда Хееса «Richard L. Haas Grant» (Р. Хеес – провідний американських вчений, керівник програми управління документацією Гарвардського університету, один із учасників дискусії про повторну експертизу цінності архівних колекцій) для підтримки інтегрованих проектів, що розвивають співробітництво архівістів і менеджерів по управлінню документацією, та імені Річарда Хейла «Hale Award» (Richard W. Hale – керівник Архіву штату Массачусетс (1961-1976), один із провідних членів SAA та фундаторів NEA) для покриття витрат на участь у заходах, організованих Національною асоціацією урядових архівів і адміністраторів документації та Національною організацією «Рада Архівістів штатів».

На теренах штатів Нью-Йорк, Нью-Джерсі, Пенсільванія, Меріленд, Делавер, Вірджинія, Західна Вірджинія і округу Колумбія 1972 р. створено *Середньо-Атлантичну регіональну архівну конференцію* (Mid-Atlantic Regional Archives Conference, MARAC).

Організація видає вісник «Mid-Atlantic Archivist» та спеціалізовані видання з проблем планування програм захисту архівів від техногенних і природних катастроф, розвитку виставкової діяльності, залученню волонтерів до роботи в архівах, експертизи цінності документів, систематизації та описування документів конгресменів США й з інших питань. З 1972 р. організація двічі на рік проводить

наукові конференції. Тематика конференцій охоплює широке коло питань архівної теорії і практики, діяльності архівів. На межі XXI ст. архівісти обговорювали виклики сучасної епохи, які провокують відповідні зміни потреб користувачів, а отже, й вимагають змін у підходах у роботі архівістів і архівів. Назвемо лише декілька тем конференцій: «Archival Challenges and Solutions for the 21st Century» (1998 р., Архівні проблеми та їх вирішення у XXI ст.), «Tales From the Basement: Managing People, Time, and Technology in the Archives» (2000 р., Фундамент архівної галузі: управління кадрами, часом і технологіями), «Old Bits, New Bytes: Archival Collections – Past, Present, and Future» (2001 р., Електронні документи: минуле, теперішнє, майбутнє), «A New Deal for Archivists: the Expanding Scope and Content of Archival Responsibilities» (2002 р., Новий курс для архівістів: зростання відповідальності за обсяги та зміст архівних холдінгів), «The Golden Triangle: History, Archives, and Records Management» (2004 р., Золотий трикутник: історія, архіви і управління документацією), «Things Unique: Archives, Culture, and History» (2005 р., Унікальні пам'ятки: архів, культура та історія), «Exploring Our Cultural Heritage» (2006 р., Дослідження нашої культурної спадщини), «Making History Local» (2008 р., Створення історії регіонів), «Bridges and Tunnels: Building Archival Connections» (2009 р., Мости і тунелі: створення архівних комунікацій), «An Enduring Profession» (2012 р., Вічно жива професія). У ході роботи конференцій архівісти оголошують наукові доповіді, відвідують практичні семінари і екскурсії. Конференція MARAC є форумом архівної науки в США і фактично об'єднує науковців з усієї країни.

MARAC встановила декілька нагород за високі досягнення у сфері архівної науки і практики. Почесна премія Арліна Кастера (Arline Custer (1909-1975), редактор Єдиного Національного каталогу манускриптів) присуджується членам організації за найкращу монографію, науково-популярну статтю, довідник, виставку архівних документів. Почесним призом пам'яті помічника директора Бібліотеки Корнелівського університету Герберта Фінча (C. Herbert Finch Online Publication Award) нагороджуються архівісти або архівні інституції за кращу on-line публі-

кацію, віртуальну виставку, веб-сайт, веб-сторінку, мета яких полягає у популяризації і використанні архівних документів. Нагородою за видатні досягнення (MARAC's Distinguished Service Award) визнаються члени організації, які здійснили вагомий внесок, як у її діяльність, так і в архівну професію в цілому. Особливою є нагорода за підготовку кращого довідника (Finding Aid Award), вона стимулює розробку і видання архівних довідників усіх типів. Комітетом з присудження цієї нагороди встановлені вимоги до укладання архівних довідників. MARAC також пропонує своїм членам фінансову допомогу і стипендію імені видатного американського вченого-архівіста Леонарда Раппорта (Leonard A. Rapport, 1913-2008) для участі у конференціях та літній і зимовій сесіях Інституту сучасних архівів.

3 лютого 2012 р. MARAC затвердила Стратегічний план розвитку, визначивши три основних цілі організації: 1) розвиток професійного співробітництва в архівній професії, 2) архівна освіта та підвищення кваліфікації архівістів, демонстрація цінності історичних документів, 3) підтримка архівних установ і архівістів [39].

Конференція архівів Середнього Заходу (Midwest Archives Conference, MAC), створена 1972 р., є найбільшою у США професійною асоціацією архівістів. Вона включає 13 регіонів країни (штати Іллінойс, Індіана, Айова, Канзас, Кентуккі, Мічиган, Міннесота, Міссурі, Небраска, Північна Дакота, Південна Дакота, Огайо і Вісконсин), 117 інституцій (урядових, релігійних, університетських, корпоративних архівів, історичних товариств, репозиторіїв манускриптів і спеціальних колекцій) та близько однієї тисячі індивідуальних членів. Крім того, до її складу входять архівісти ще 30 штатів і п'яти зарубіжних країн [40].

Головна мета організації полягає у розвитку співробітництва й обміні професійною інформацією серед архівістів і архівних інституцій усіх рівнів даного регіону США. MAC з 1972 р. двічі на рік проводить наукові конференції, що збирають вчених і архівістів з усієї країни і закордону. З 1976 р. MAC видає журнал «Archival Issues» (до 1992 р. відомий як «The Midwestern Archivist»). На сторінках цього видання публікували свої

статті відомі американські вчені-архівісти Джеймс Отул (James M. O'Toole), Марк Грін (Mark A. Greene), Річард Кокс (Richard J. Cox), Джеральд Хем (Gerald F. Ham), Френк Болес (Frank Boles), Рендалл Джімерсон (Randall C. Jimerson), Роберт Ворнер (Robert M. Warner), Тімоті Еріксон (Timothy L. Ericson), Ларрі Хакман (Larry J. Hackman), Лючіана Дюранті (Luciana Duranti) та інші [41]. MAC також публікує вісник «MAC Newsletter» та інформаційні листки «Midwest Archives Conference Advertising» і «Annual Meeting Program».

Організацією встановлено декілька видів нагород для своїх членів і стипендіальний фонд. Серед нагород найпрестижнішою є премія на честь *«легендарного піонера американської архівної професії»*, завідуючої архівом штату Іллінойс, 1-го віце-президента (1936-1937), члена ради (1937-1942), президента (1943-1945) Товариства американських архівістів, редактора журналу «Американський архівіст» (1946-1949) Маргарет Кросс Нортон (Margaret Cross Norton Award). Нагорода заснована 1985 р. і надається авторові кращої статті. Президенти MAC заснували «MAC Presidents' Award» (1986 р.) для відзначення архівістів і архівних інституцій за значний внесок в архівну професію, а 1993 р. MAC встановила премію за найкращу статтю авторам, які написали та опублікували свою першу в житті наукову працю (New Author Award). Членський комітет MAC щорічно номінує десять членів на надання статусу «Emeritus Member» (Почесний член) за вагомий внесок у діяльність і популяризацію організації. Стипендії імені Луїзи Хопкінс Боуен (?-1996, Член SAA, MAC, президент Асоціації архівістів району м. Сент Луїс, керівник Відділу манускриптів Університету Південного Іллінойсу, «Louisa Bowen Memorial Scholarship for Graduate Students in Archival Administration») та Арчі Мотлі (1934-2002, Почесний архівіст, член Чиказького історичного товариства, «Archie Motley Memorial Scholarship for Minority Students») надаються відповідно магістрам архівної спеціальності і студентам, які походять з етнічних і соціальних меншин. MAC також виділяє фінансову допомогу новим членам, які вперше збираються відвідати Конферен-

цію («MAC Emeritus Scholarship for First-Time Meeting Attendees»).

Важливо, що у 1970-х роках саме MAC своєю публікацією у «MAC Newsletter» (січень, 1973 р.) зробила перший крок до порозуміння регіональних і місцевих професійних організацій архівістів з Товариством американських архівістів. MAC констатувала напруженість у стосунках із SAA і те, що SAA і регіональні організації служать різним цілям. Регіональні архівісти розглядали SAA як організацію, яка нічого не робить «*do nothing organization*», а MAC була ближче до них не тільки з огляду на географічні відстані, а насамперед через те, що вона представляла їх інтереси. Регіонали вважали, що SAA повинно приділяти більше уваги потребам архівістів низової ланки, бо з появою штаб-квартири і постійного штату, залучення пересічних архівістів до справ SAA зменшилось, а саме воно віддалилось від них. Разом з тим, MAC заявила, що жодного суперництва не повинно бути між регіоналами і SAA, а лише дух співробітництва. Разом з тим MAC категорично виступила проти того, щоб регіональні організації ставали філіями, підрозділами або вливались до SAA. На погляд MAC кожна організація мала визначити свою власну роль у професії і визнати заслуги інших професійних об'єднань [7, с. 436].

Третя категорія включає професійні об'єднання архівістів із національним статусом. Вони об'єднують архіви, архівістів і професійні архівні організації регіонального і місцевого рівнів. До їх складу входять члени Товариства американських архівістів. Провідна роль належить **Національній асоціації урядових архівів і адміністраторів документації** (National Association of Government Archives and Records Administrators, NAGARA), яка об'єднує NARA, архівні установи штатів, округів, муніципалітетів, центри документації, архівістів і менеджерів з управління документацією різних рівнів. Її початок був покладений заснуванням 1974 р. Національної асоціації архівів штатів і адміністраторів документації (National Association of State Archives and Records Administrators, NASARA). Товариство американських архівістів та Асоціація менеджерів і адміністраторів документації (Association of Record Managers and Administrators (ARMA)) були організаційно

розділені і не опікувались проблемами архівів і управлінням документацією у штатах, що й стало причиною для регіональних архівістів утворити нову організацію. Значення організації NASARA-NAGARA полягає у тому, що вона у ряді своїх установчих документів розробила, а потім забезпечила впровадження керівних принципів для урядів штатів і місцевих адміністрацій у галузі архівної справи і управління документацією.

1977 р. NASARA оприлюднила документ «Формулювання принципів» (Statement of Principles), в якому визначила мету і принципи діяльності, вказавши на важливість документів органів влади федерального рівня та штатів. Мета діяльності полягала у 1) поширенні і впровадженні програм збереження архівних документів та управління документацією на рівні штатів, 2) обміні інформацією між архівними установами та агенціями з управління документацією, 3) розвитку і удосконаленні професійних стандартів, принципів, методології і методики роботи архівів і агенцій з управління документацією, 4) сприянні науковим дослідженням, 5) представленні інтересів членів організації на рівнях штату, федеральному та загальнонаціональному з питань архівної справи та управління документацією.

NASARA стверджувала принципи: 1) всеосяжності законодавства, яке визнає документи уряду інструментом його підзвітності народу США, свідомостю державного і приватного права та обов'язків, інформаційним джерелом; 2) інституційного характеру архівної установи як репозиторія документів постійного зберігання та автономного органу, який забезпечує захист урядових документів від політичного втручання, захищає своїх співробітників від небажаних впливів, контролює об'єкти, обладнання і ресурси агентства; 3) організаційного розміщення архівної установи у структурі уряду, який запобігає впливу конкуруючих інтересів на архів, що зберігає урядові документи, усуває перехреснення функцій з іншими урядовими установами, перешкоджає втручанням у діяльність архіву осіб, які не володіють відповідними професійними знаннями; 4) наявності достатніх повноважень архіву для визначення проблем і потреб установ штату в роботі з документами, розробки і впровад-

ження відповідних програм; 5) відсутності відповідальності архіву за зміст прийнятих рішень, що містяться у документах; 6) фінансування архівної установи з державного бюджету (бюджету штату) і витрата ним коштів згідно із законодавством; 7) ексклюзивних прав архівної установи самостійно визначати внутрішню політику і професійні потреби; 8) надання архіву прав розробляти і впроваджувати норми, правила і стандарти для організації зберігання і використання урядових документів [42].

Про важливість документів місцевих адміністрацій NASARA заявила 1982 р. в офіційній заяві «Принципи документів місцевих урядів» (Principles for Local Government Records). NASARA розробила *положення, на які повинні бути орієнтуватись усі місцеві адміністрації при створенні законодавчих актів у галузі архівів та управління документацією*. Ці положення повинні закріплювати відповідальність архівів штатів і агенцій з управління документацією за впровадження єдиних процедур в управлінні неактивними документами місцевих адміністрацій і включати визначення дефініцій «документ» (record) (як документ на паперовій основі, мікрофільм, документ у електронних системах або диск), «законний розпорядник» (legal custody) (державна установа рівня штату, муніципального або сільського округу, посадова особа, голова департаменту тощо), «розпорядження, знищення, передача на зберігання» (disposition, destruction, transfer), «зберігання і захист» (preservation, protection), «мікрофільмування» (microfilming), «відповідальність за підробку, псування або крадіжку документів» (tampering with, defacing, or stealing records), «доступ для дослідження і для громадськості» (access to researches and the public) (закон повинен забезпечувати громадськості відкритий доступ до документів, чітко встановлювати винятки, відповідно до яких документи набувають статусу конфіденційності або таємності і виключаються з вільного доступу), а також передбачати повернення офіційних документів, незаконно вилучених із урядового володіння.

У другому розділі офіційної заяви NASARA визнала *важливість принципів управління документами місцевого значення*, до яких віднесла: 1) чітке визначення відповідальності за управління, зберігання і

законне розпорядження (знищення, передача на довготермінове або постійне зберігання) документами; 2) надання доступу до документів для урядовців і громадськості шляхом створення індексів та інших пошукових систем; 3) відокремлення документів постійного зберігання від інших неактивних документів та їх окреме зберігання; 4) створення «*vital records program*» на документи, що можуть допомогти у відновленні роботи органів влади після катастроф, війн тощо; 5) мікрофільмування документів довготермінового зберігання, оригінали яких визнані непотрібними для подальшого зберігання, а мікрофільм – достатнім для заміщення оригіналу і подальшого використання; 6) використання електронних процесів обробки документів; 7) професійну освіту персоналу архівів і агенцій з управління документацією; 8) періодичне знищення документів, строки зберігання яких закінчилися; 9) зберігання цінних історичних документів в архівах штатів або спеціально створених репозиторіях місцевого або регіонального рівнів.

Третім розділом заяви NASARA визначила *роль архівних установ і агенцій з управління документацією місцевого рівня*, стверджуючи, що ці установи повинні тісно співпрацювати і мати загальні підходи до вирішення проблем документів місцевих адміністрацій, але їх функції не слід об'єднувати або перехресувати.

До таких функцій було віднесено: 1) встановлення строків зберігання і регулювання процесів розпорядження документами місцевих адміністрацій; 2) надання методичної допомоги з різних аспектів систем управління документацією шляхом відвідування офісів, організації семінарів та інститутів, розповсюдження літератури (з питань юридичного контролю, управління неактивними документами, охорони, захисту, індексування, систематизації, зберігання неактивних документів, уведення пошукових даних до електронних БД); 3) зберігання цінних історичних документів: впровадження в місцевих установах архівних програм, передавання документів на зберігання місцевим архівним установам і архівам штатів, вибір відповідних методів, принципів і стандартів зберігання документів (здійснення систематичної експертизи документів, організація захисту

документів від пожеж, крадіжок та іншої втрати, систематизація та описування документів згідно із загальноприйнятими архівними стандартами, удоступнення документів для проведення досліджень через розумний часовий період); 4) посадові особи архівів штатів та агентств з управління документацією повинні проводити консультації з агенціями штатів, регуляторна, наглядова та ліцензійна діяльність яких впливає на зберігання документів місцевих адміністрацій; ці ж посадовці повинні моніторити федеральні програми зберігання документів федерального рівня, відповідальність за здійснення яких покладена на місцеві уряди; 5) мікрофільмування документів (а саме документів довготермінового зберігання; документів, які є частиною «vital records program»); цінних документів із метою збереження їх оригіналів під час проведення досліджень; розроблення і впровадження стандартів мікрофільмування документів і зберігання мікрофільмів на підставі стандартів Американського Національного Інституту Стандартів і Національної Мікрографічної Асоціації; 6) консервація і реставрація (проведення семінарів і впровадження кращих практик роботи у галузі консервації і реставрації документів, створення і використання існуючих реставраційних лабораторій, організація і координація програм допомоги у врятуванні документів після катастроф) [43].

NASARA еволюціонувала у NAGARA 1984 р., спрямувавши діяльність організації на всі три рівні документації – місцевий, штатів і федеральний [44]. NAGARA фокусується на розвиткові і збільшенні міжкурядового співробітництва на всіх рівнях для удосконалення управління документацією і зберігання урядових документів й інформації у всіх форматах; професійному зростанні працівників архівних установ і агенцій з управління документацією; розповсюдженні інформації і впровадженні в роботу найкращих практик у галузі управління, зберігання і доступ урядових документів; поповненні веб-сайта організації, професійних конференціях, виданні інформаційних бюлетенів та офіційних документів; підтримці членів своєї організації.

До складу NAGARA входять комітети: з організації і проведення щорічних конфе-

ренцій, організації форуму з обговорення проблем електронних документів (Electronic Records Forum Program Committee), проведення форуму з проблем юридичних документів, професійного розвитку (Professional Development Committee), електронних документів і інформаційних систем (Committee on Electronic Records & Information Systems, CERIS), з публікації «NAGARA's Newsletter», створення і підтримки веб-сайта, організації і проведення виборів, фінансовий, членський. Керівний склад організації складається з президента, віце-президента, секретаря, скарбника та асистента президента (президента минулого року). NAGARA підтримує зв'язок і співробітництво з цілим рядом архівних професійних організацій і професійних об'єднань спеціалістів суміжних галузей: SAA, NHPRC, CoSA, ARMA, Міжнародним інститутом службовців муніципалітетів (International Institute of Municipal Clerks, ИМС), Радою менеджерів з управління федеральною інформацією і документами (Federal Information and Records Managers Council, FIRM), Північно-Американською архівною мережею Міжнародної Ради Архівів (North American Archival Network of the International Council of Archives, NAANICA) та іншими.

Не менше значення належить іншій національній організації *Рада Архівістів штатів* (Council of State Archivists (CoSA)), яка включає директорів архівних установ штатів і місцевих адміністрацій. У своїй діяльності організація керується правилами Національної комісії з публікації історичних джерел і документів (National Historical Publications and Records Commission, NHPRC), її члени є координаторами з вирішення питань щодо зберігання і публікації історичних документів (State Historical Records Coordinators), вони підтримують співробітництво архівних інституцій штатів, SHRAV штатів із NHPRC та NARA. NHPRC заснована разом із NARA Актом від 19 червня 1934 р. Перше засідання Національної комісії з історичних публікацій (мала таку назву до грудня 1974 р.) відбулося 29 січня 1935 р. У 1963 р. адміністрація Президента Дж. Кеннеді підтримала ініціативу Національної комісії з історичних публікацій щодо фінансування видання історичних документів за допомогою грантів, а 28 липня 1964 р. Конгрес

прийняв закон 99-383 про програму грантів. З 1964 р. Комісія розпочала видачу грантів архівам штатів, місцевим архівним установам, коледжам, університетам, бібліотекам, історичним товариствам для зберігання архівних колекцій, розширення публічного доступу і використання архівних джерел, підготовки професійних архівістів і редакторів видань історичних документів.

1975 р. NHPRC видала правила, які вимагали, щоб кожен штат, територія та округ Колумбія заснували Дорадчі комісії з історичних документів штатів (State Historical Records Advisory Board, SHRAB) для більш повної участі регіонів у програмах грантів федеральної комісії. Кожну SHRAB очолив координатор (зазвичай ним ставав Архівіст штату або території). У 1980-х роках координатори співробітничали з NHPRC через спеціальний комітет, але 1989 р. вони створили Раду координаторів (Council of State Historical Records Coordinators, COSHRC), щоб на засіданнях NHPRC мати голос під час визначення пріоритетів у наданні грантів. Уже у 1990-х роках координатори по два рази на рік зустрічались на конференціях. 2001 р. на черговій щорічній зустрічі члени COSHRC оголосили свою Раду некомерційною організацією, у липні 2003 р. затвердили мету її діяльності, яка полягає у сприянні архівам штатів і округів у їх роботі по збереженню історичних документів, а 2005 р. змінили назву організації на Раду архівістів штатів [45].

Місія CoSA визначається чотирма пріоритетами: 1) забезпечення життєздатності організацій архівістів штатів, 2) допомога архівістам штатів у розвитку та зміцненні їх архівних програм (розвиток веб-сайту CoSA, збирання і поширення статистичної інформації про програми архівів штатів, що реалізуються за грантами NHPRC, забезпечення взаємозв'язку між NHPRC та SHRAB штатів, їх координаторами і членами, розвиток і розповсюдження інформації про кращі практики роботи), 3) забезпечення фінансування програм архівів штатів за грантами NHPRC для організації зберігання всіх видів документів у всіх типах репозиторіїв [46], 4) сприяння співробітництву для удосконалення архівних програм та програм управління документацією (посилення зв'язків із професійними організаціями суміжних галузей, спільне

вирішення проблем зберігання електронних документів, підготовка архівістів до дій у надзвичайних ситуаціях, розвиток програм підвищення кваліфікації) [47].

Одним із головних напрямків діяльності CoSA є розвиток програм управління документацією, які забезпечують експертизу цінності, відбір, зберігання, копіювання документів, необхідних для відновлення роботи державних органів після природних і техногенних катастроф та війн – «Essential (vital) records management». У витоків формування програм дій архівістів у надзвичайних ситуаціях стояв один із фундаторів Товариства американських архівістів та його 2-й президент, відомий американський учений Уалдо Г. Ліланд. Ще 1940 р. у своєму президентському адресі Товариству американських архівістів «The Archivist in Times of Emergency» (Архівіст у часи небезпеки) він визначив основні напрями роботи, на яких повинні зосереджуватись архівісти в надзвичайних ситуаціях (формування справ у діловодстві таким чином, щоб вони були готові для передачі до архіву; евакуація цінних архівів; розосередження тих документів, що не підлягають евакуації, у позаміському секторі; експертиза цінності і знищення нецінних документів; мікрофільмування; укладання путівників і довідників) [48]. CoSA практично розвинула ідеї У. Г. Ліланда і здійснює діяльність у напрямі розвитку законодавства та стандартів, укладанні переліків життєво важливих документів, експертизи цінності, вирішенні проблеми зберігання електронних документів, мікрофільмування та оцифрування, удосконалення методів і засобів зберігання, консервації, захисту і реставрації документів, а також реалізує освітні програми для архівістів і менеджерів з управління документацією.

З жовтня 2007 р. CoSA реалізує проект «Intergovernmental Preparedness for Essential Records (IPER) project» з планування заходів щодо врятування архівів під час та їх відновлення після катастроф. Цим важливим питанням CoSA почала приділяти серйозну увагу після ураганів «Катріна» і «Рита» (2005). Керівники організації відвідали штати Міссісіпі і Луїзіана (2005), організували конференцію «Hurricane Conference», до участі в якій долучились представники всіх штатів США.

У проєкті IPER узяли участь 150 інструкторів, які запропонували свої курси через Інтернет, створили он-лайн ресурсний центр [49], на якому урядовці та інші посадовці можуть віднайти інструкції і поради з організації заходів щодо попередження втрати архівів та їх реставрації. Протягом 2005-2007 рр. тренування пройшли більше 3 000 працівників архівів штатів і місцевих адміністрацій. CoSA підготувала методичні матеріали з відповідними рекомендаціями щодо дій у надзвичайних ситуаціях: «Safeguarding a Nation's Identity. Report and Executive Summary» (звіт за результатами опитування архівів штатів щодо їх готовності до надзвичайних ситуацій), «Pocket Response Plan (PreP)» (орієнтовний план дій працівників архіву в надзвичайній ситуації, розповсюджений по архівах штатів і центрах документації 2006 р.), «Rescuing Family Records: A Disaster Planning Guide» (інструкція для пересічних громадян щодо збереження їх фамільних паперів, підготовлена директором Архіву штату Джорджія Девідом Кармікелом 2007 р. для населення, яке проживає у регіонах, потенційно схильних до ураганів, торнадо, повеней), «Rescuing Business Records: A Disaster Planning Guide for Small Businesses» (інструкція для невеликих бізнес-корпорацій із врятування їх архівів, підготовлена Д. Кармікелом 2009 р.).

Статус національних також мають організації: *Академія сертифікованих архівістів* (Academy of Certified Archivists), *Асоціація архівістів кіновідеоархівів* (Association of Moving Image Archivists, AMIA), *Секція хранителів манускриптів і рідкісних книг Американської Бібліотечної Асоціації* (Rare Books and Manuscripts Section, ALA), *Архівісти релігійних конгрегацій жінок* (Archivists for Congregations of Women Religious), *Асоціація архівістів католицьких єпархій* (Association of Catholic Diocesan Archivists), *Національна організація єпископальних істориків і архівістів* (National Episcopal Historians and Archivists), *Національна організація архівістів релігійних інституцій* (Archivists of Religious Institutions).

Найпрестижнішим є членство в *Академії сертифікованих архівістів*, члени якої складають еліту кадрового складу американських архівів [50]. Створена 1989 р., Академія

мала на меті 1) встановлення стандартів архівної професії і забезпечення стимулів для архівістів підтримувати і вдосконалювати свою професійну компетентність; 2) підтвердження кваліфікації архівістів шляхом представлення ними документів про освіту і набутий досвід або складання іспиту; 3) розвиток і адміністрування програм сертифікації та підтримки сертифікованих архівістів у США і на міжнародному рівні; 4) популяризацію сертифікації і її переваг у середовищі та поза архівною професією; 5) пропагування серед архівістів переваг високого рівня професійних знань [51]. У вересні 1989 р. проведено першу сертифікацію спеціалістів у архівах. Процедура отримання сертифіката передбачає визначення відповідності архівіста освітньому стандарту, встановлення рівня його професійного досвіду, складання сертифікаційного іспиту. Рівень освіти архівіста має відповідати стандартам, розвинутим у «Role Delineation Statement» (RDS) – документі, який визначає базові знання, необхідні для виконання архівної роботи, і встановлює екзаменаційні вимоги. RDS переглядається раз на п'ять років на відповідність найсучаснішим теоретичним та практичним досягненням архівної професії (12 серпня 2009 р. на засіданні Академії у Остіні (Техас) був представлений діючий на сьогодні RDS). Кожні п'ять років архівіст повинен пройти повторну сертифікацію. Він складає іспит у тому ж самому форматі як і при першій сертифікації або надає документи про свій професійний внесок за минулий п'ятирічний період і удосконалення освіти. Керівний склад Академії представлений президентом, віце-президентом (обираються терміном на один рік), секретарем і скарбником (обираються на два роки). Члени правління поділяються на декілька комітетів: виконавчий (діє у міжсесійний період), фінансовий, організації і з проведення виборів, екзаменаційного розвитку (оцінює і переглядає екзаменаційні вимоги, відповідає за документи і процедури проведення іспитів). До правління входять керівники: екзаменаційної адміністрації (відповідає за різні аспекти проведення іспитів), програми сертифікаційної підтримки, програми популяризації сертифікації архівістів у середовищі та поза межами архівної професії [52].

Хоча Товариство американських архівістів свого часу з великими сумнівами прийняло рішення про проведення сертифікації архівістів, сьогодні воно вважає сертифікацію значним досягненням існування і розвитку архівної професії. По-перше, сертифікат архівіста демонструє наявність у нього відповідних знань належного фахового рівня. Сертифікат визнається державними, комерційними та іншими організаціями. Він відіграє значну роль при прийомі співробітника на роботу і надає йому переваги перед іншими претендентами на посаду. По-друге, сертифікат дає можливість отримати відповідне кар'єрне зростання, вищу заробітну плату по галузі та інші переваги. Архівний перепис 2006 р. показав, що серед респондентів 82,7 % належали до Товариства американських архівістів і 77,5 % – до Академії сертифікованих архівістів (у тому числі 79 % з них були одночасно й членами SAA) [53]. Укладачі Перепису зазначили, що сертифіковані архівісти виявляють більшу професійну активність, беруть участь у професійних асоціаціях, конференціях, симпозіумах. Тому перед Товариством американських архівістів ставиться завдання сприяти розвитку сертифікації і збільшенню кількості сертифікованих архівістів.

Асоціація архівістів кіновідеоархівів є найбільшою у світі професійною організацією архівістів і архівних інституцій, зацікавлених у збереженні кіновідеоархівів. Вона виникла наприкінці 1960-х років, довгий час була відома як Дорадчий комітет кіно і телевізійних архівів, до складу якого входили декілька сотень архівістів із більш ніж 100 регіональних і місцевих інституцій. 1990 р. організація збільшилась до 750 індивідуальних та інституційних членів Сполучених Штатів, Канади та інших країн світу і змінила свою назву. Її члени представляють різні медіа структури: кіно, телебачення, відео та інтерактивні медіа, виробників класичних і сучасних Голівудських постановок, кінохронік, документальних фільмів, національних, регіональних і місцевих телевізійних програм, авторів фільмів відео-арту, аматорського кіно та медіа етнічних і соціальних меншин.

Організація включає цілий ряд комітетів і спеціальних груп. Навіть їх простий перелік дає уявлення про широкомасштабну діяльність

АМІА. До складу АМІА входить 25 комітетів: 1) розвитку співробітництва між академічними і архівними колами, 2) сприяння доступу до колекцій кінофотовідеоархівів; 3) формування політики АМІА і співпраці в середовищі членів організації і з громадськістю; 4) нагород, стипендій і стажувань; 5) каталогізації, метаданих і стандартів каталогізації кіновідеоархівів; 6) організації і проведення конференцій; 7) охорони авторських прав; 8) фінансового розвитку; 9) проблем оцифрування; 10) розвитку діяльності організації; 11) освіти; 12) стратегічного планування, розвитку майбутніх проєктів АМІА як міжнародної архівної організації; 13) керівництва організацією, забезпечення співпраці комітетів у середині АМІА і усунення конфліктів; 14) незалежних медіагруп, сприяння збереженості і доступу до продуктів експериментального і документального кіно, відео, електронного та Інтернет-мистецтва; 15) міжнародної діяльності; 16) сприяння збереженості і доступу до кіновідеомистецтва лесбіянок, геїв і трансгендерів; 17) забезпечення потреб членів організації, розширення членської бази і волонтерської роботи; 18) документації, що супроводжує випуск кінофотовідеопродукції; 19) збереження і доступу до випусків новин, документальних фільмів і телевізійних програм приватних і державних трансляційних корпорацій; 20) проблем збереженості фільмів на нітратній плівці; 21) організації і проведення щорічних виборів проводу АМІА; 22) удосконалення технологій зберігання, копіювання і використання кіновідеоархівів; 23) публікації вісника «АМІА Newsletter», журналу «The Moving Image» та інших спеціальних видань організації; 24) короткометражних та аматорських фільмів; 25) забезпечення присутності АМІА в Інтернет-просторі [54].

Таким чином, фактично усі архівісти і архівні інституції США об'єднані в професійні асоціації. Вони виникали як неформальні об'єднання архівістів місцевих архівних установ і з часом їх діяльність набула офіційного характеру. На сьогодні вони стали авторитетними інституціями, що впливають на формування політики як федерального рівня, так і урядів штатів у галузі архівної справи та управління документацією, забезпеченні

комплектування, зберігання і використання архівних колекцій, професійній освіті і співробітництві архівістів. Професійні організації місцевого рівня є соціально орієнтованими, їх основне завдання – підтримка своїх членів, обмін професійним досвідом і ідеями, розповсюдження професійно-необхідної інформації. Регіональні організації мають складнішу структуру, об'єднують велику кількість членів, яким надають у тому числі й фінансову підтримку, здійснюють масштабні проекти з професійної освіти і підвищення кваліфікації тощо. Такі організації як MARAC і MAC є науковими інституціями, вони залучають архівістів до наукової роботи, сприяють їх науковим дослідженням. Найвищий рівень мають національні організації. Характерно, що кожна з них має свою спеціалізацію: NAGARA зосереджена на формуванні єдиної архівної політики в галузі архівної справи та управлінні документацією, CoSA сприяє фінансуванню архівних установ за допомогою грантів NHPRC, Академія сертифікованих архівістів лобіює ідею набуття архівістами найвищого рівня кваліфікації, AMIA опікується зберіганням кіновідеодокументів. Як професійні корпорації усі організації мають «цеховий» характер: сприяють працевлаштуванню архівістів, відслідковують, щоб в архівній галузі працювали кваліфіковані фахівці з відповідною освітою, насамперед, на керівних посадах, підтримують і захищають своїх членів. Сьогодні можна констатувати, що багатогранна діяльність професійних об'єднань архівістів стала одним із головних чинників сталого розвитку архівної галузі США, сприяє успішній реалізації основних функцій архівних установ у забезпеченні збереженості, використанні і поповненні архівів цінними для американської нації документами.

На наш погляд, досвід американських колег може бути з успіхом застосований архівістами України. До перспектив подальшого розвитку професійних організацій архівістів можна віднести:

- можливе створення місцевих спілок архівістів як самостійних осередків, що не увійдуть до складу Спілки архівістів України (оскільки архівісти низової ланки архівних установ дійсно не бажають вступати до Спілки архівістів України, яка, на їх погляд, знаходиться у «недосяжному» Києві і не організовує для пересічних архівістів (а лише для керівників обласних архівів) жодних заходів);

- надання можливостей самореалізації кожній місцевій спілці архівістів (власне бачення форми і змісту організації, власний план дій, використання будь-яких ресурсів у межах українського законодавства);

- використання Інтернет-простору для створення веб-сайтів, блогів, здійснення електронних видань для розповсюдження й обміну професійною інформацією;

- організація і проведення куцшових семінарів для архівістів низової ланки;

- розвиток наставництва як однієї з форм підвищення кваліфікації;

- заохочення політиків, депутатів різних рівнів, бізнесменів, керівників державних органів влади і органів місцевого самоврядування, промислових підприємств до членства у місцевих спілках(товариствах тощо) архівістів. Це зблизить архіви, архівістів, політиків, державців і бізнесменів, що в свою чергу сприятиме підтримці архівів, архівних колективів і вирішенню їх проблем, а отже, й збереженості та використанню документального історичного надбання українського народу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гармаш В. Н. Общество архивистов США. Реферат // Архивоведение, археография. Экспресс-информация / В. Н. Гармаш. – М.: ВНИИДАД, 1989. – № 3 (57). – С. 6-8; Волкотруб О. Н. З історії Товариства американських архівістів // Архіви України. – К., 2011. – № 1 (272). – С. 178-191; Волкотруб О. Н. Товариству американських архівістів – 75 років // Архіви України: науково-практичний журнал. – К., 2012. – № 1(277). – С. 245-248; Матяш І. Б. Архівознавство: методологічні засади та історія розвитку. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2012. – 515 с. (про Товариство на с. 322-323, 342-343); Левченко Л. Л. Передумови створення та період становлення Товариства американських архівістів // Архіви України. Науково-практичний журнал. – К., 2012. – Вип. 5(281): вересень-жовтень. – С. 154-181.

2. Левченко Л. Л. Архіви штатів у системі архівних установ США / Л. Л. Левченко // Архіви України: науково-практичний журнал. – К., 2012. – Вип. 4(280): липень-серпень. – С. 150-177 (про професійні архівні організації йдеться на с. 170-172).
3. Mason P. Philip. The Society of American Archivists at the Crossroads / P. Philip. Mason // American Archivist. – Vol. 35. – № 1. January 1972. – P. 5-11.
4. Crawford I. Miriam. Women in Archives: A Program for Action / I. Miriam Crawford. // American Archivist. – Vol. 36. – № 2. April 1973. – P. 223-232.
5. Daines III J. Gordon. Tilting at Windmills: Reflections on the Establishment of the Journal of Western Archives / Gordon. Daines III J. // Journal of Western Archives. 2010. – Vol. 1. – 2012. Issue 1. – Article 1. – P. 1-16. Гордон Дейнес зауважив, що велика кількість архівістів не долучилась до Товариства американських архівістів, не бере участь у конференціях, семінарах і тренувальних програмах SAA через високу вартість членства та подорожування до місця проведення заходів. Регіональні архівісти також критикують журнал «Американський архівіст», бо вважають, що він не публікує статті, які відповідають їх специфічним потребам. Отже, ці архівісти більше схильються до регіональних організацій, членство в яких є дешевшим і, на їх думку, результативнішим. Це дозволяє їм регулярно відвідувати конференції, зустрічатись із колегами, обговорювати спільні проблеми і обмінюватись досвідом їх вирішення.
6. Kenney R. Anne. SAA Is Us: Promoting Participation in the Work of the Society / R. Kenney // American Archivist. – Vol. 56. – Spring 1993. – P. 342-347.
7. Quinn M. Patrick. Regional Archival Organizations and the Society of American Archivists / M. Quinn // American Archivist. – Vol. 46. – № 4. Fall 1983. – P. 433-440.
8. Mason P. Philip. The Society of American Archivists in the Seventies Report of the Committee for the 1970's / Mason P. Philip. // American Archivist. – Vol. 35. – № 2. April 1972. – P. 193-217. У січні 1975 р. був опублікований фінальний звіт Комітету по статусу жінок в архівній професії: Deutrich E. Mabel. Women in Archives: A Summary Report of the Committee on the Status of Women in the Archival Profession // American Archivist. – Vol. 38. – № 1. January 1975. – P. 43-46.
9. The future of Archival Cooperation / Fleckner A. John. Cooperation as a Strategy for Archival Institutions // American Archivist. – Vol. 39. – № 4. October 1976. – P. 447-459.
10. Офіційні веб-сайти: «South Carolina Archival Association». – <http://www.scarchivists.org>; «Michigan Archival Association». – <http://miarchivists.wordpress.com>.
11. Офіційний веб-сайт «Cleveland Archival Roundtable». – <http://clevelandarchivists.wordpress.com>.
12. Moss Patsy. Kansas City Area Archivists Association The First 25 Years. A brief history. – Kansas City Area Archivists Association, 2004. – Режим доступу // <http://www.kcarchivists.org/kcaa/files/9913/1648/0349/KCAAhistory-2004.pdf/>.
13. Офіційні веб-сайти «Chicago Area Archivists». – <http://chicagoarchivists.org>; «Seattle Area Archivists» – <http://seattleareaarchivists.wordpress.com>; «Kansas City Area Archivists». – <http://www.kcarchivists.org>; «Archivists of the Houston Area»: <http://houstonarchivists.org>; «Bay Area Archivists (Сан Франциско)». – <http://bayareaarchivists.pbworks.com>; «Capital Area Archivists of New York». – <http://library.albany.edu>; «Greater New Orleans Archivists». – <http://www.gnoarchivists.org>; «Archivists of Central Texas». – інформація з електронного ресурсу. – <http://www.lib.utexas.edu/taro/ahsc/00095/ahc-00095.html>.
14. Офіційний веб-сайт «Maine archives and Museums». – <http://www.mainemuseums.org>.
15. Офіційний веб-сайт «Association of Hawai'i Archivists». – <http://www2.hawaii.edu/~wertheim/AHA/>.
16. Офіційний веб-сайт «Association of St. Louis Area Archivists». – <http://www.stlarchivists.org>.
17. Офіційний веб-сайт «Louisiana Archives and Manuscripts Association». – <http://www.louisianaarchivists.org>.
18. Офіційні веб-сайти «New Hampshire Archives Group». – <http://www.nharchivesgroup.org>; Connecticut River Archivists Group - <http://johnson.web.wesleyan.edu>;
19. Офіційні веб-сайти «Delaware Valley Archivists Group». – <http://dvarchivists.org>; «Southeastern Wisconsin Archivists Group» - <http://swagwiki.wetpaint.com>.
20. Офіційний веб-сайт «Archivists Round Table of Metropolitan New York». – <http://www.nycarchivists.org>.
21. Офіційні веб-сайти «Twin Cities Archives Round Table». – <http://tcartmn.org>; «Miami Valley Archives Roundtable» – інформацію можна знайти на сайті <http://lisarickey.wordpress.com/tag/mvar/>.
22. Офіційний веб-сайт «Archives, Genealogy, and Local History Round Table». – Режим доступу: <http://www.txla.org/groups/AGLHRT-history>.
23. «Lake Ontario Archives Conference». – Режим доступу: <http://www.nyarchivists.org/greetings.html>; «New York Archives Conference». – див. електронний ресурс <http://www.nyarchivists.org>.
24. Див. електронний ресурс Вісника «Long Island Archives». <http://www.lilrc.org/newsletter/dhvp17n1.pdf>.
25. Офіційний веб-сайт «Kentucky Council on Archives». – <http://kyarchivists.org>.
26. Офіційні веб-сайти «Palmetto Archives, Libraries & Museums Council on Preservation». – <http://palmcopsc.org>; «Charleston Archives, Libraries and Museums Council». – (<http://calm-sc.blogspot.com>).
27. Офіційні веб-сайти: «Society of Alabama Archivists». – <http://alarchivists.org>; «Society of Georgia Archivists» – <http://soga.org>; «Society of Tennessee Archivists». – <http://www.tennesseearchivists.org>; «Society of Mississippi Archivists». – <http://www.msarchivists.org>; «Society of North Carolina Archivists». – <http://www.ncarchivists.org>; «Society of Ohio Archivists». – <http://www.ohioarchivists.org>; «Society of Florida Archivists». – <http://www.florida-archivists.org>; «Society of Indiana Archivists». – <http://www.inarchivists.org>.

28. The A*CENSUS (Archival Census and Education Needs Survey in the United States). Working Group: Walch Victoria Irons (Principal Research Consultant), Beaumont Nancy P. (Principal Investigator), Yakel Elizabeth, Bastian Jeannette, Zimmelman Nancy, Davis Susan, Diffendal Anne // *American Archivist*. – Vol. 69, № 2. Fall-Winter 2006. – P. 302-303; Regional, State/Provincial & Local // Офіційні веб-сайти «Society of American archivists». – <http://www2.archivists.org/category/organizational-scope/regional-state/provincial-local>; Organizations Serving Archivists and Others Who Work with Historical Records // Офіційний веб-сайт «Council of State Archivists». – <http://www.statearchivists.org/connections/archivalassns.htm>; Peter Nelson. Directory of Regional, State and Local Archival Organizations in the United States // Веб-сайт «Regional, State and Local Archival Organizations in the United States». – <http://www.geocities.com/archivy/regionals/usa.htm>.
29. Bylaw of the Society of Georgia Archivists // Офіційний веб-сайт Товариства архівістів штату Джорджія. – <http://www.soga.org/aboutus/leaders/bylaws>.
30. Chicago Area Archivists (CAA) By-Laws // Офіційний веб-сайт організації Архівісти району м. Чикаго. – http://chicagoarchivists.org/Resources/Documents/caa_bylaws_201103.pdf; Constitution of the Kentucky Council on Archives // Офіційний веб-сайт Ради архівів штату Кентуккі. – <http://kyarchivists.org/sites/default/files/КАА%20Constitution%20May%202012.pdf>; Constitution and by-laws of the New York Archives Conference // Офіційний веб-сайт Конференції архівів штату Нью-Йорк. – http://www.nyarchivists.org/nyac/wp-content/uploads/2011/03/NYAC_bylaws_rev2010_final.pdf; Constitution Association of St. Louis Area Archivists // Офіційний веб-сайт Асоціації архівістів району м. Сент Луїс. – <http://www.stlarchivists.org/index.php?pr=Constitution>.
31. The Conference of Inter-Mountain Archivists (CIMA). Bylaws. Revised July 2012 // Офіційний веб-сайт Конференції архівістів Міжгірського регіону. – <http://cimarchivists.org/bylaws/>.
32. By-Laws of Northwest Archivists, Incorporated. Revised: May 20, 2006 // Офіційний веб-сайт організації «Архівісти Північного Заходу». – http://northwestarchivistsinc.wildapricot.org/resources/Documents/By_Laws_NorthwestArchivists.pdf.
33. Constitution of the Society of Rocky Mountain Archivists // Офіційний веб-сайт організації Товариства архівістів Скелястих гір. – <http://www.srmarchivists.org/about-us/documentation/constitution/>.
34. Constitution of the Society of Southwest Archivists // Офіційний веб-сайт організації Товариства Південно-Західних архівістів. – <http://southwestarchivists.org/PDF/constitution.pdf>.
35. Scholarships // Електронний ресурс: офіційний сайт організації Товариства Південно-Західних архівістів – <http://southwestarchivists.org/scholarship.html>.
36. Одним із проектів є «Digitizing Historical Records», частиною якого стало оцифрування документів періоду в'єтнамської війни. Проект реалізується Технічним університетом Техасу і архівними інституціями В'єтнаму і США. Більш докладно див.: Левченко Л. Л. Особливості функціонування Інтернет-сайтів архівних служб країн Південно-Східної Азії // *Архіви України*. – Вип. 3-4(264), травень-серпень. – К., 2009. – С. 213-226; Williams Kathleen, Saffell Mary. Digitizing Grant Improves Access to Vietnamese Refugee Files // *Southwestern Archivist*. – Vol. 35, Issue 1. – February, 2012. – P. 17.
37. Офіційний веб-сайт «Journal of Western Archives». – <http://digitalcommons.usu.edu/westernarchives/vol1/iss1/1/>.
38. New England Archivists Strategic Plan. P.1-7 // Офіційний веб-сайт організації «New England Archivists». – http://www.newenglandarchivists.org/pdfs/nea_strategic_plan.pdf.
39. Constitution/Bylaws. MARAC Previous Conference Schedules. Arline Custer Memorial Award. MARAC C. Herbert Finch Online Publication Award. MARAC Distinguished Service Award Committee. Finding Aid Awards. MARAC Education Committee. MARAC Strategic Plan. Adopted by Steering Committee 3 February 2012 // Офіційний веб-сайт «Mid-Atlantic Regional Archives Conference». – <http://www.marac.info/>.
40. What is the Midwest Archives Conference? // Офіційний веб-сайт Конференції архівів Середнього Заходу. – <http://www.midwestarchives.org/what-is-mac>.
41. Бібліотеку усіх видань журналу розміщено на веб-сайті університету штату Вісконсин. – <http://minds.wisconsin.edu/handle/1793/43546>.
42. Statement of Principles. The National Association of State Archives and Records Administrators (NASARA) // Офіційний веб-сайт Національної асоціації урядових архівів і адміністраторів документації. – <http://www.nagara.org/displaycommon.cfm?an=1&subarticlenbr=150>.
43. Principles for Local Government Records. Adopted by the National Association of State Archives and Records Administrators // Офіційний веб-сайт Національної асоціації урядових архівів і адміністраторів документації. – <http://www.nagara.org/displaycommon.cfm?an=1&subarticlenbr=151>.
44. A Brief History of NAGARA // Електронний ресурс: <http://www.nagara.org/displaycommon.cfm?an=1>.
45. About the Council of State Archivists // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : Офіційний веб-сайт Ради архівістів штатів. – <http://www.statearchivists.org/about.htm>.
46. Докладніше про діяльність NHPRC та SHRAV штатів див.: Левченко Л. Л. Видання пам'яток документальної історичної спадщини американського народу // *Пам'ятки: археографічний щорічник*. – К. : Державна архівна служба України, УНДІАСД, 2011. – Т. 12. – С. 174-195. До статті додано авторський переклад чинного на сьогоднішній день Закону США «Про Національну комісію з публікації історичних джерел і документів» з коментарями автора статті; Левченко Л. Л. Архіви штатів у системі архівних

- установ США // Архіви України: Науково-практичний журнал. – К., 2012. – Вип. 4 (280): липень-серпень. – С. 110-137.
47. Mission and Goals 2012. Updated July 2011 and reaffirmed by the CoSA Board in February 2012 // Офіційний веб-сайт Ради архівістів штатів. – http://www.statearchivists.org/admin/plan/CoSA_Mission_Goals_2012_reaffirmed.pdf.
 48. Leland Waldo G. The archivist in times of emergency // *American Archivist*. – Vol. 4. – № 1. January, 1941. – P. 1-12.
 49. Див. докладніше матеріали ресурсного центру «Preparedness and planning» // Офіційний веб-сайт Ради архівістів штатів. – <http://rc.statearchivists.org/Resource-Center/Topics/Emergency-planning-and-response/Preparedness-and-planning.aspx>.
 50. Докладніше про Академію йдеться у статті Левченко Л. Л. Американська академія сертифікованих архівістів // *Гілея: науковий вісник*. – Вип. 64. – К., 2012. – С. 151-158.
 51. Bylaws. Section 2. Purposes // Офіційний веб-сайт Академії сертифікованих архівістів. – <http://www.certifiedarchivists.org/about-us/history/35.html>.
 52. Bylaws. Article VI. Board of regents // Офіційний веб-сайт Академії сертифікованих архівістів. – <http://www.certifiedarchivists.org/about-us/history/35.html>.
 53. Certified Archivists in the A*CENSUS. The A*CENSUS (Archival Census and Education Needs Survey in the United States)... – P. 294, 419-436. Див. також офіційний веб-сайт Академії сертифікованих архівістів. – <http://www.certifiedarchivists.org>.
 54. Офіційний веб-сайт «Association of Moving Image Archivists» – <http://www.amianet.org/groups/groups.php>.

РЕЦЕНЗЕНТИ: *д.і.н., професор Я. В. Верменич, д.і.н., професор Є. Г. Сінкевич.*

© Л. Л. Левченко, 2012

Стаття надійшла до редколегії 01.10.2012

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПРОЦЕСИ У СПРАВІ ВІДНОВЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ В ПОВОЄННІЙ УКРАЇНІ

Зроблено спробу проаналізувати особливості функціонування системи освіти в УРСР у перші повоєнні роки та з'ясувати проблеми щодо відновлення функціонування цієї галузі.

Ключові слова: шкільна освіта, фінансування, учитель, заклади освіти, умови проживання.

Сделана попытка проанализировать особенности функционирования системы школьного образования в УССР в первые послевоенные годы и выяснить проблемы по возобновлению функционирования данной отрасли.

Ключевые слова: школьное образование, финансирование, учитель, учебные заведения, условия проживания.

In the offered article an author gives it a shoot to analyse the features of functioning of the system of school education in the first post-war years and to find out problems on proceeding in work in this industry.

Key words: school education, financing, teacher, establishments of education, condition of residence.

По війні у досить складних умовах було розпочато відновлення шкільних і вищих навчальних закладів. За роки війни рівень освіти значно знизився, унаслідок часткового припинення освітнього процесу, тож для подальшого розвитку держави необхідно було відновити функціонування всіх освітніх закладів.

Метою запропонованої статті є висвітлення основних проблем у сфері освіти в повоєнний період. Об'єктом дослідження є заклади шкільної освіти й вищі навчальні заклади та труднощі у відновленні їх функціонування у повоєнний період. Предметом є визначення особливостей відновлення кількісних та якісних показників у системі освіти УРСР у період 1943-1950 рр.

Історіографічний доробок із даної тематики має достатньо велику базу, оскільки питання освіти було в центрі уваги радянських і вітчизняних науковців. Так, серед відомих дослідників, що вивчали це питання виділимо М. В. Ковалю [2], Т. Т. Гриценко [1], С. Черник [10] та багато інших істориків і науковців інших спеціальностей. Але значний обсяг існуючої літератури не розкриває усі проблемні питання, пов'язані із системою освіти повоєнного періоду, тож зазначена тематика потребує подальшого дослідження.

У період повоєнної відбудови для підпорядкування партійно-державним інтересам учителів і підростаючого покоління, існував широкий спектр заходів – від ідеологічного впливу до партійно-державного примусу й заходів репресивного характеру. Зустрічались випадки, коли вчителів уважали неблагонадійними. Так, політично-небезпечними елементами визначалися вчителі, які проживали на окупованих територіях і землях Західної України. Особливу увагу органи влади приділяли вивченню особистих справ учителів німецької мови, їм приписувалася перекладацька діяльність на користь німців.

Ще однією проблемою повоєнної освіти в Україні було так зване мовне питання. Так, у більшості закладів освіти республіки навчання проводилося переважно російською мовою, періодична та методична література в Україні теж була російськомовною. Деформації в національній і мовній політиці викликали невдоволення серед частини вчителів, але під адміністративним тиском і страхом репресій, вони не вдавалися до відкритого протесту. Тож реальний стан у сфері освіти був досить складним у силу політичних умов, в яких відбувався процес повоєнної відбудови. Слід зазначити, що увага до шкільної освіти,

зокрема до ідейного виховання молоді була пріоритетним завданням для партійних і державних владних структур. Тоталітарно-репресивний режим повоєнних років призвів до втрати національного педагогічного досвіду, руйнувань українських традицій в освіті, деформував майбутній розвиток українського суспільства.

Значною проблемою була також загальна якість навчання. Тож із метою її підвищення, у 1944/45 н.р. запроваджено випускні та перевідні іспити, а також іспити на атестат зрілості, нагородження золотими і срібними медалями тих учнів, які виявили відмінні знання та зразкову поведінку.

У перші повоєнні роки сотні постанов республіканських, обласних, міських і районних органів влади були спрямовані на поліпшення матеріально-технічної бази закладів освіти та поліпшення умов навчання, оскільки шкільних приміщень не вистачало. Зазначимо, що в умовах повоєнної розрухи, без узгодження із Наркоматом освіти, лише у 13 областях УРСР різними установами було зайнято 226 шкільних будинків [10, с. 168]. Так, постанова РНК СРСР від 5 березня 1944 р. та РНК УРСР від 26 червня 1944 р. «Про порядок звільнення шкільних приміщень, що використовувались не за призначенням» зобов'язала радянські та партійні органи на місцях негайно приступити до вирішення питань про повернення органам освіти шкільних приміщень, зайнятих військовими частинами та організаціями. У налагодженні навчального процесу великі труднощі викликала й гостра нестача підручників, дидактичних і методичних посібників, зошитів, канцелярського приладдя. Наприклад, у 1944 р. на одного учня в рік припадало 1-2 зошити, тому здебільшого, діти писали на старих газетах, книгах. Досить складна ситуація була й з підручниками, адже більшість із них були знищена [10, с. 174].

Навчальний процес ускладнювався, й тим, що у перші повоєнні роки були серйозні перебої із забезпеченням шкіл паливом. Класні кімнати в основному опалювались бадиллям, хмизом, качанами, соломою, торфом. Але оскільки навіть такого палива було обмаль, температура в класах залишалась настільки низькою, що замерзало саморобне чорнило. Діти сиділи на уроках одягнені у верхній одяг і в шапках.

Досить негативно на відновлення системи освіти впливав й той факт, що вчителі проживали в надзвичайно скрутному становищі й не були забезпечені необхідним прожитковим мінімумом. Державна влада не виділяла коштів на забезпечення освітян житлом, перекидаючи ці завдання на місцеві органи влади. Заробітна плата вчителів суттєво відставала від державних цін на промислові товари та продукти харчування. Учителі несвоєчасно отримували передбачені пайки. Тяжке матеріальне становище вчителів було значною перепорою на шляху зростання їх педагогічної майстерності, а це негативно відбивалося на якості навчально-виховного процесу.

У повоєнний період, унаслідок вище окреслених труднощів, перед органами влади досить гостро постала проблема нестачі кваліфікованих кадрів у закладах освіти, особливо школах. За роки війни Україна втратила близько 27,5 % довоєнного складу вчителів. Так, у 1944 р., за офіційними даними, в 20 звільнених від окупантів областях України не вистачало 30 498 педагогів. У 1944/45 навчальному році налічувалось 154 812 учителів, що становило лише половину довоєнної кількості [6, с. 9]. Поповнення вчительських кадрів відбувалося за рахунок реєвакації вчителів, діяли короткотермінові педагогічні курси, жіночі педагогічні класи, мережа заочної освіти, до роботи в школи залучалися спеціалісти, які не мали педагогічної освіти. Підготовку вчителів почали здійснювали університети, педагогічні інститути, педагогічні училища.

Поступово педагогічні вузи почали відновлювати навчання студентів. Упродовж 1944-1945 рр. в Україні розпочали роботу 6 університетів, 20 педагогічних і 18 учительських інститутів, 77 педагогічних училищ. У 1943 р. були введені нові правила вступу до навчальних закладів, згідно з якими без іспитів приймалися особи, які закінчили середню школу з оцінками «відмінно» і «добре», а на вільні місця зараховувалися й абітурієнти із задовільними оцінками. Дозволявся прийом абітурієнтів в учительські інститути з освітою 9 класів середньої школи. За таких умов кількість студентів університетів і педагогічних інститутів у 1943-1945 рр. зросла у кілька разів. При цьому не виконувався план заочної освіти, це було пов'язано із значним відтоком

заочників (лише за три роки вибуло 19,5 тис. осіб). Згідно з «Законом про п'ятирічний план відбудови й розвитку народного господарства УРСР на 1946-1950 рр.» перед педагогічним ВНЗ УРСР було поставлене завдання збільшити кількість студентів й випустити вже до кінця п'ятирічки 40,7 тис. вчителів [7, с. 20].

Збільшенню кількості вчительських кадрів, заважало й зменшення популярності педагогічної освіти внаслідок того, що молоді учителі отримували призначення на роботу в сільські та районні школи, де найбільше бракувало педагогічних кадрів. Тому навіть у суворі часи тоталітарної системи, чимало молодих вчителів не прибували на місце свого призначення. Так, наприклад, по Харківській області протягом 1945-1947 рр. з 700 випускників на роботу з'явилося лише 203, тобто 29 %, по Сталінській області з 872 випускників не прибуло 389, а це майже 45 % [6, с. 12]. Схожа ситуація спостерігалась й по іншим областям республіки.

Відновлення довоєнного контингенту студентів у вищих навчальних закладах ускладнювала й плата за навчання у VIII-X класах середньої школи та у вищих навчальних закладах, яка була введена з метою збільшення кількості робочої сили на виробництві. За продовження освіти у старших класах шкіл плата складала у Києві 200 крб. на рік й 150 крб. в інших містах та селищах. Платним було також навчання в училищах та вузах. Так, за навчання у педагогічному виші Києва, плата складала 400 крб. на рік, в інших містах та селищах – 300, заочна освіта коштувала в половину менше [7, с. 19-21].

Для популяризації вищої педагогічної освіти влада розгорнула профорієнтаційну роботу серед молоді. Проте, у 1945 р. кількість поданих заяв у педагогічні та вчительські інститути не перевищувала кількості місць. Підсумовуючи роботу вищих навчальних закладів, Міністерство освіти УРСР протягом навчального року звернуло увагу на значну плінність студентів педагогічних навчальних закладів. У цілому, за рік, кількість студентів педагогічних вузів України зменшилась на 7,5 %. Було визначено, що причини скорочення чисельності студентів педагогічних інститутів полягали в тому, що частина студентів перейшла до інших вузів за власним бажанням, частина – відрахована за незадо-

вільне навчання, багато зарахованих студентів взагалі не з'явилися на навчання. Однак були й такі, що залишили навчання через незадовільне матеріальне становище [9, арк. 86].

Для популяризації педагогічної професії використовувалось матеріальне заохочення. Одним із засобів підвищення престижності професії вчителя стали пільги для молодих спеціалістів у вирішенні житлового питання. Ці пільги мали особливу привабливість, адже у повоєнній Україні гостро стояла проблема відновлення житлового фонду країни. Місцеві органи влади повинні були надати молодому спеціалісту-педагогу довготерміновий кредит на спорудження будинку або надати вже готове житло.

Крім пільгового забезпечення житлом, діти вчителів, учителів-пенсіонерів, директорів і завідувачів навчальною частиною початкових, семирічних та середніх шкіл звільнялись від оплати за навчання у VIII-X класах середніх шкіл, педагогічних училищ, вчительських і педагогічних інститутах.

В умовах повоєнного відновлення господарства республіки, важливим завданням було збільшення кількості кваліфікованих спеціалістів у різних галузях. У цьому контексті велику роль відіграло питання відновлення функціонування закладів вищої освіти. Розвитку вищої освіти у повоєнній Україні заважали причини, в основному матеріального та побутового характеру. Як і в інших сферах життя, більшість викладачів та працівників інститутів та університетів, опинилися в скрутному матеріальному становищі та проживали в незадовільних умовах, відчували нестачу продовольчих товарів й товарів широкого вжитку.

Так, зокрема, найскладнішою соціально-побутовою проблемою для викладачів, як і для більшості населення повоєнної України, залишалась житлова. Викладачі та їхні родини шукали притулок у родичів, жили на горищах та в непридатних для проживання приміщеннях. Деякі викладачі через дефіцит житла змушені були оселятися на своїх робочих місцях, в аудиторіях, лабораторіях та інших приміщеннях університетів та інститутів. Проблема забезпечення житлом професорсько-викладацького складу не була повністю вирішена й до кінця повоєнної п'ятирічки.

Щодо оплати праці названої категорії населення, то варто сказати, що вона була досить низькою й сильно відставала від зарплати працівників виробництв. У будь-якому суспільстві винагорода за працю є еквівалентом важливості та поваги, вона є оцінкою потрібності того чи іншого спеціаліста для країни. Оплата праці викладачів залежала від стажу педагогічної роботи, посади та кваліфікації, а також від наявності наукового ступеня і вченого звання й від рівня самого навчального закладу й складала в середньому від 1 000 до 1 300 крб. З метою покращення соціально-побутового та матеріального становища науково-педагогічної інтелігенції у вересні 1946 р. було прийнято постанову «Про підвищення окладів і покращення матеріально-побутових умов професорсько-викладацького складу» [5, с. 321]. Звичайно, суттєвого покращення викладачі та їх родини відразу не відчули, оскільки незначне підвищення заробітної платні не вплинуло на підвищення їх рівня життя.

Постачання продуктами харчування та товарами першої необхідності професорсько-викладацького складу та студентів інститутів, за даними Наркомату освіти, в більшості областей УРСР відбувалося на незадовільному рівні. Так, наприклад, торгівельні організації видавали продовольчі товари у зменшених розмірах, незважаючи на встановлені розміри, картки сухого пайка отоварювали нерегулярно. При відвідуванні квартир науково-педагогічної інтелігенції представниками органів соціального забезпечення було виявлено, що педагоги мають надзвичайно незадовільні матеріальні умови, особливо щодо забезпечення продуктами харчування [5, с. 333].

Зазначимо той факт, що науково-педагогічна інтелігенція, як правило, отримувала картки II категорії. Так, наприклад, денна порція хліба за картою I категорії становила 800 грамів, а II-ї – лише 600. Ціни на карткові продукти були порівняно низькими і фіксованими. Щодо інших продуктів, то викладач вищого навчального закладу, наприклад, міг отримати щомісяця на одну особу: м'яса – 180 гр., жиру й цукру – по 400 гр., круп і макаронних виробів – 1 кг 200 гр. Ці фіксовані продукти не вирішували проблеми скрутного матеріального становища,

але певним чином підтримували прожитковий мінімум. До того ж, продукти видавали лише на одну особу, незважаючи, що науковці мали родини. Тільки штатні викладачі стаціонару отримували хлібні і робітничі картки [5, с. 331].

Більшість викладачів не мали необхідних засобів гігієни, належного одягу тощо. Порівняно з іншими групами населення, люди інтелектуальної праці зубожіли найбільше. За період військового часу, одяг науково-педагогічної інтелігенції обносився. У навчальних закладах дуже часто можна було зустріти викладачів і студентів у військовій формі періоду війни, адже саме цей одяг виявлявся найновішим. Дані Наркомату освіти свідчили, що серед професорсько-викладацького складу та студентів велика кількість осіб відчуває гостру потребу в одязі, взутті та білизні. На жаль, отримати допомогу вони не могли, оскільки фінансування галузі освіти залишалось на досить низькому рівні, що створювало не тільки важкі, але і неприпустимі умови життя та науково-педагогічної діяльності для викладачів [5, с. 340].

Усі заклади системи освіти повоєнних років знаходилися в прямій залежності від суспільно-політичних явищ і процесів, які в цілому визначали їх зміст і функціонування. Залишковий підхід до фінансування був перешкодою у своєчасній відбудові, спричинив відставання матеріально-виробничої бази від реальних потреб, згубно позначився на інформаційному просторі учнів і студентів, забезпеченні підручниками, навчальним приладдям тощо. А це негативно відбивалося на якості навчання підростаючого покоління. Важливим чинником підтримки школи та вищих навчальних закладів була громадськість, батьки учнів, індивідуальна зацікавленість самих працівників учбових закладів, їх керівників.

Варто зазначити, що загалом, у системі освіти в досліджуваній період були й позитивні зрушення. Так, до беззаперечних досягнень повоєнної освіти, слід віднести налагодження навчального процесу, запровадження загальнообов'язкової семирічної освіти, збільшення кількості студентів вищих навчальних закладів. Але екстенсивний розвиток та зовнішні зміни не зачепили внутрішньої сутності освітньої галузі. Вона зали-

шалася системою авторитарних відносин, репродуктивної діяльності учнів студентів, одноманітного змісту освіти, обов'язкової участі дітей у всіх виховних заходах, які пропонувалися зверху. Ідеологічні принципи партії зумовлювали уніфікацію навчальних програм, цензуру підручників, методичної літератури й спричинили заформалізованість навчально-виховного процесу.

Зусилля влади були зосереджені переважно не на формуванні професійних і особистих якостей фахівців, а на кількісній, швидкій підготовці кадрів. Негативно впливала на якість навчання в повоєнні роки й відсутність механізму соціального захисту і стимулювання праці професорсько-викладаць-

кого складу інститутів та університетів й вчителів.

Отже, загалом, відновлення системи освіти в повоєнний період відбувалось досить повільно через низку причин, але основна – полягала в нестачі фінансування. Рівень державної допомоги працівникам освіти протягом перших повоєнних років, залишався на низькому рівні. Позитивні зрушення в даній сфері розпочались лише з хрущовськими реформами. У дослідженні зазначеного питання залишається багато не вивчених питань, особливо у аспекті відновлення вищої освіти. Тож вітчизняна історична наука, зважаючи на сучасні можливості дослідників, має звернути увагу на ці питання та продовжувати його розгляд.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гриценко Т. Т. Забота партии о материально-бытовом обеспечении населения освобожденных районов / Т. Т. Гриценко // Коммунистическая партия – организатор освобождения Советской Украины от фашистских захватчиков. – К., 1975. – С. 319-328.
2. Коваль М. В. Общественно-политическая деятельность трудящихся Украинской ССР в период Великой Отечественной войны / М. В. Коваль. – К. : Наукова думка, 1977. – 264 с.
3. Коваль М. В. Участь профспілок у налагодженні матеріально-побутового обслуговування трудящих Української РСР / М. В. Коваль, П. М. Чернега // УІЖ. – 1980. – № 5. – С. 51-61.
4. Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ ст / Б. Кравченко. – К. : «Основи», 1997. – 423 с.
5. Культурне будівництво в Українській РСР (червень 1941-1950): Зб. док. – К. : Наукова думка, 1989. – 187 с.
6. Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.) : [колективна монографія] / відп. ред. В. М. Даниленко : у 3 ч. – Ч. 3. – К. : Інститут історії України НАН України, 2010. – 336 с.
7. Про поліпшення підготовки учительських кадрів. Наказ № 535 від 31 березня 1948 р. // Збірник наказів та розпоряджень Міністерства Української РСР. – 1948. – № 8.
8. Про плату за навчання у вишах, технікумах і VIII-X класах середніх шкіл. Директивний лист № 13-07 від 4 червня 1949 р. // Збірник наказів та розпоряджень Міністерства освіти Української РСР. – 1949. – № 11.
9. Суспільно-політичне життя трудящих Української РСР: У 2 т. – К., 1973. – Т. 1. – 319 с.
10. Центральний державний архів вищих органів влади України, ф. 166, оп. 15, спр. 306. – Арк. 86.
11. Черник С. Советская общеобразовательная школа в годы Великой Отечественной войны / С. Черник. – М., 1984. – 240 с.

РЕЦЕНЗЕНТИ: *д.і.н., професор Я. В. Верменич, д.і.н., професор Є. Г. Сінкевич.*

ЗАКЛАДИ ОСВІТИ У ВОЛИНСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ наприкінці XIX – на початку XX ст.

Досліджено процес розвитку структури закладів освіти на Волині наприкінці XIX – на початку XX ст. Проаналізовано участь органів влади і міського самоврядування в організації та фінансуванні гімназій та інших навчальних закладів регіону.

Ключові слова: Волинь, освіта, гімназія, початкова школа.

Исследовано процесс развития структуры учебных заведений на Волини в конце XIX – начале XX в. Проанализировано участие органов власти и городского самоуправления в организации и финансировании гимназий, а также других учебных заведений региона.

Ключевые слова: Волинь, образование, гимназия, начальная школа.

The article examines the development of the structure of educational institutions in Volhynia late nineteenth – early twentieth century. Analyzed part of government and the city government in the organization and financing of schools and other educational institutions in the region.

Key words: Volyn, education, high school, elementary school.

Проблема освіти у Волинській губернії наприкінці XIX – на початку XX ст. і донині недостатньо вивчена та висвітлена в історіографії. Тому об'єктивний аналіз еволюції системи освіти на Волині та причин, що її зумовили, складають актуальність статті.

Метою статті є характеристика особливостей розвитку освіти на Волині у досліджуваний період і роль органів влади та самоврядування у процесі розвитку та функціонування закладів освіти.

Питання діяльності закладів освіти наприкінці XIX – на початку XX ст. в Україні і в регіонах, зокрема, розглянуто у роботах І. А. Добрянського [7], В. А. Добровольської [8], Н. В. Рудницької [20] та інших.

Джерельну базу статті складають архівні документи, статистичні збірники, матеріали періодичної преси тощо, які зберігаються в державних архівах Волинської та Рівненської областей.

Друга половина XIX – початок XX ст. у Російській імперії характеризувалися проведенням ряду реформ практично у всіх сферах суспільного та економічного життя держави. Важливу роль у поступовому збільшенні кількості освітніх закладів та учнів у них відіграли земства, органи міського самоврядування, благодійні організації та релігійні структури.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. у Волинській губернії кількість освітніх закладів поступово зростала, а відтак хоч і повільно, але збільшувалася кількість учнів. У 1899 р. на Волині діяло 2 367 навчальних закладів, де навчалось 120 280 учнів [1, с. 62]. Структура їх виглядала таким чином: функціонувало 10 середніх навчальних закладів, де навчалось 2 980 осіб. Це – 4 гімназії, реальне училище, православна духовна семінарія, римо-католицька духовна семінарія, Луцька прогімназія, учительська семінарія, жіноче училище ім. графа Д. І. Блудова. Крім цього, були 4 духовних училища (чоловічі та жіночі), фельдшерська школа, Острозька братська жіноча школа (в ній готували вчителюк для початкових сільських шкіл), 40 двокласних міських і сільських училищ. Усього діяло 50 навчальних закладів такого типу і в них навчалось 11 066 учнів.

Найнижчий щабель в ієрархії тогочасної системи освіти займали народні однокласні училища, церковнопарафіяльні школи та інші освітні заклади, де учні отримували початкову освіту. Саме таких закладів у Волинській губернії було найбільше – 2 307, у тому числі 306 шкіл у німецьких колоніях, 5 єврейських однокласних училищ, 25 єврейських приватних училищ. Крім них у краї

функціонувало також 832 єврейські релігійні школи «Хедери» і «Талмуд-Тор» [1, с. 62-63]. Порівняно з 1898 р. кількість дітей, що відвідували школи, зросла на 8 333 учня. Частина навчальних закладів були приватними, частина державними. Щодо єврейських навчальних закладів «Хедери» і «Талмуд-Тор», то всі вони перебували у власності єврейських громад, а освітній процес у них зводився до «вивчення учнями єврейської мови та релігії» [1, с. 62-63].

У наступному 1900 р. у Волинській губернії діяли вже 2 343 навчальних заклади, а крім них, функціонувало ще 690 єврейських шкіл (8 «Талмуд-Тор» і 682 «Хедери»). У початкових та середніх навчальних закладах навчалося 127 280 учнів, у тому числі 104 354 хлопця та 22 851 дівчина. Тобто кількість учнів у порівнянні з попереднім 1899 р. зросла на 6 928 учнів [2, с. 82-83].

У 1900 р. на Волині з'явився ще один середній навчальний заклад – жіноча гімназія в Рівному. Ключову роль у цьому відіграла Рівненська міська Дума, яка виступила ініціатором відкриття гімназії та взяла на себе всі фінансові зобов'язання щодо забезпечення діяльності цього навчального закладу. У листі міського голови Рівного барону Ф. Р. Штенгелю писалося, що «*міністром народної освіти дозволено відкрити у Рівному жіночу гімназію, про що інформував Попечитель Київського навчального округу*». З цього питання 8 вересня 1900 р. відбулося зібрання Рівненської міської управи, на якому було обговорено ряд питань, пов'язаних із відкриттям жіночої гімназії у Рівному [3, арк. 1-2].

Відкриття жіночої гімназії дало можливість збільшити кількість освічених жінок у повіті. Активну участь у відкритті цього навчального закладу взяло й земство. Саме воно у 1902 р. безкоштовно передало на баланс Рівненської міської управи приміщення під жіночу гімназію [4, арк. 1]. У 1904 р. коштом міста було побудовано двоповерховий кам'яний флігель під навчальний корпус. Лише у 1908 р. це приміщення було передане в розпорядження Міністерства народної освіти, і то за умови, що в ньому й надалі буде знаходитися жіноча гімназія «*чи інший середній навчальний заклад*» [4, арк. 1-3].

Отже, у губернії кількість дітей шкільного віку, які навчалися, поступово зростала. Однак

це спостерігалось в основному в системі початкової освіти. Але й її отримували далеко не всі діти шкільного віку, багато з яких узагалі не відвідували школу. Двері до середньої освіти для переважної більшості дітей шкільного віку були зачинені через високу плату за навчання в гімназіях.

Проте, саме в цей період усе чіткіше стало проглядатися зростання кількості батьків, які вже могли і були готові заплатити за навчання своїх дітей у середніх навчальних закладах, насамперед, гімназіях та реальних училищах, закінчення яких давало можливість вступати до вищих навчальних закладів імперії. Ця обставина створювала умови для поступового збільшення кількості середніх навчальних закладів не лише у Волинській губернії, а й по всій Російській імперії. Особливо важливим було те, що зростала кількість не лише чоловічих гімназій, але й жіночих.

Тенденція поступового зростання кількості учнів на території губернії проглядалася і в наступні роки. Але знову ж таки це відбувалося за рахунок дітей, які отримували лише початкову освіту.

У 1908 р. на Волині діяло 2 288 навчальних закладів різного типу, а також функціонувало 416 єврейських «Хедерів». Навчальні заклади підпорядковувалися різним відомствам, а саме: Міністерству народної освіти – 875 навчальних закладів; Відомству православного віровчення (православна церква) – 1 388; Міністерству внутрішніх справ – 2; Міністерству фінансів – 2; Головному управлінню землеустрою і землеробства – 4; Головній раді жіночих навчальних закладів імператриці Марії – 2. У всіх навчальних закладах навчалось 142 754 учні. Як бачимо, незважаючи на зменшення загальної кількості початкових шкіл за 8 років на 55, кількість учнів збільшилася майже на 15,5 тис. осіб. Зросла лише кількість середніх навчальних закладів, як державних, так і приватних. Навчальних закладів такого типу на Волині функціонувало 13 [5, с. 63-64].

За наступні п'ять років кількість навчальних закладів збільшилася. Так, у 1913 р. у Волинській губернії їх уже функціонувало 2 605, а поряд із ними ще 605 єврейських «Хедерів». У всіх навчальних закладах губернії навчалось 165 706 учнів: 119 822 хлопця та 45 884 дівчини [6, с. 95]. У підпорядкуванні

Міністерства народної освіти було 1 238 навчальних закладів; Відомства православного віровчення – 1354; Міністерства внутрішніх справ – 2; Міністерства торгівлі і промисловості – 2; Головного управління землеустрою та землеробства – 6; Головної ради жіночих навчальних закладів імператриці Марії – 2; Міністерства юстиції – 1 [6, с. 95].

Отже, у губернії кількість освітніх закладів та учнів, які отримували освіту, дещо зросла. Але це відбувалося за рахунок росту кількості початкових шкіл. При цьому знову ж таки значна частина дітей не навчалися, а відсоток неграмотності населення в краї продовжував залишатися високим. На утримання всіх навчальних закладів, підпорядкованих дирекції народних училищ, у 1913 р. було витрачено 1 324 151 руб. 41 коп., у тому числі 657 813 руб. 33 коп. з державної казни [6, с. 97]. За цей період значно зросла і кількість середніх навчальних закладів. Станом на 1913 р. на Волині функціонувало 9 чоловічих гімназій та 10 жіночих. Вони були державними та приватними. Крім них, діяли реальне училище, жіноче училище ім. графа Д. І. Блудова, 2 прогімназії та інші [6, с. 95]. Зростання кількості гімназій у губернії, в тому числі й жіночих, було продиктоване потребами часу і відображало результати діяльності органів міського самоврядування, які брали активну участь в організації та відкритті середніх і початкових навчальних закладів практично у всіх повітах Волині. Аналогічні процеси у той час відбувалися і в інших губерніях. Так, на території сучасної України лише жіночих гімназій функціонувало: 18 державних, 116 громадських і 178 приватних [7, с. 57; 8, с. 116]. Крім світських середніх навчальних закладів, на Волині діяли й виключно релігійні: Житомирська духовна семінарія, 4 чоловічих та 2 жіночих духовних училища та Житомирська римо-католицька семінарія [9, с. 91].

Отже, як бачимо, на початку ХХ ст. на Волині поступово зростала кількість навчальних закладів, у тому числі й середніх. Одночасно дещо зростала й чисельність учнів. Навчальні заклади підпорядковувалися різним відомствам, а не лише Міністерству народної освіти, що було зумовлено складністю бюрократичної системи та значною роллю православної церкви у суспільному житті Російської

імперії. Зокрема, православна церква у своєму підпорядкуванні мала духовні навчальні заклади, церковнопарафіяльні школи та деякі інші освітні заклади. Однак навчальні програми для всіх навчальних закладів країни затверджувалися Міністерством народної освіти та Синодом. Функціонування частини навчальних закладів здійснювалося за рахунок коштів земств та органів міського самоврядування.

Розглядаючи питання, пов'язані із зростанням числа навчальних закладів на Волині на початку ХХ ст., варто зауважити, що вагому роль у цій справі відігравали органи міського самоврядування, які часто виступали ініціаторами відкриття нових навчальних закладів і фінансували їх. Так, окрім Рівненської жіночої гімназії, в краї органами міського самоврядування спільно було відкрито чи надавалася фінансова підтримка й іншим середнім та початковим навчальним закладам. Зокрема, Острозька чоловіча гімназія, що функціонувала з 1897 р., де станом на 1 січня 1909 р., навчалася 494 учні [10, арк. 13], мала фінансову підтримку від Острозької міської управи.

Подібно до Рівненської жіночої гімназії проходив процес відкриття й Дубенської чоловічої гімназії. 9 квітня 1908 р. на засіданні Дубенських міських уповноважених було порушено питання про відкриття у повітовому центрі Волинської губернії класичної чоловічої гімназії. Аргументувалося це тим, що, згідно з даними вищеназваного органу місцевого самоврядування, 320-340 дітей із Дубенщини навчалися у гімназіях за межами повіту. Одночасно з цим на території Дубенського повіту було чимало батьків, які бажали віддати своїх дітей навчатися в класичну гімназію за умови, якщо вона діятиме у повітовому центрі. На цих же зборах було заплановано до осені 1908 р. відкрити в Дубно класичну чоловічу гімназію, в кожному класі якої навчалася б 40 учнів. Плата за навчання мала складати 100 руб. на рік в основних класах і 60-80 руб. у підготовчому. Директор і викладачі гімназії мали бути призначені попечителем Київського навчального округу [11, арк. 114-116].

У зв'язку з прийняттям такого рішення були направлені відповідні звернення до волинського губернатора й попечителя

Київського навчального округу з проханням підтримати відкриття гімназії, забезпечення навчальним приміщенням взяла на себе місцева міська управа. Одночасно із зверненням було підготовлено й кошторис необхідних витрат на організацію гімназії.

Незабаром завдяки старанням міської управи Дубно у місті почала працювати класична чоловіча гімназія, яка до 1914 р. великою мірою залежала від органів місцевого самоврядування. Так, за перше півріччя 1914 р. витрати цього навчального закладу становили 17 126 руб. 15 коп., а плати за навчання було отримано лише 10 140 руб. Дефіцит покрився за рахунок міського бюджету, що було затверджено відповідним рішенням місцевої міської Думи [12, арк. 69].

У лютому 1914 р. попечитель Київського навчального округу прийняв рішення взяти Дубенську класичну чоловічу гімназію з другого півріччя 1914 р. на державне фінансування, про що було проінформовано директора гімназії і міську управу [12, арк. 65]. Подібне відбувалося і в інших повітах губернії. Наприклад, 20 січня 1901 р. на засіданні Луцької міської Думи було заслухано пропозиції директора місцевої прогімназії щодо відкриття в ній підготовчого класу. З цього питання було прийнято рішення: враховуючи потреби жителів повіту, які мали значні труднощі при прийнятті їхніх дітей до даної гімназії, відкрити у ній підготовчий клас на 27 учнів, а також визначено плату за навчання у ньому. Вона мала становити 40 руб. на рік. На підготовку й організацію цього класу з міського бюджету було виділено 1 100 руб. [13, арк. 9-10].

При дослідженні розвитку освіти на Волині наприкінці XIX – на початку XX ст. необхідно відзначити, що органи міського самоврядування виділяли кошти на підтримку діяльності не лише середніх навчальних закладів, але й допомагали початковим школам, ремісничим училищам тощо. Так, у 1910 р. Луцькою міською Думою на народну освіту з міського бюджету було виділено 6 443 руб. 94 коп. [14, арк. 229-230]. Дубенська у тому ж 1910 р. асигнувала 5 200 руб. [15, арк. 139]. У наступному 1911 р. у Дубно на народну освіту було виділено меншу суму – лише 4 616 руб. [16, арк. 134]. Дані кошти спрямовувалися на розвиток початкової освіти,

адже у той час у всіх повітових містах функціонували однокласні та двокласні міські училища та інші навчальні заклади, де переважно навчалися діти незаможних громадян.

Діяльність усіх навчальних закладів Волинської губернії була під постійним контролем органів адміністративної влади. Навчальний і виховний процес у них (особливо середніх) постійно перевірявся, а на вчителів, що в них працювали, постійно давалися характеристики, в яких окрема увага зверталася на їхню лояльність до імператора, поведінку поза межами навчального закладу тощо. Наприклад, невдовзі після відкриття Рівненської жіночої гімназії її навчальна та виховна робота були піддані повній і всебічній перевірці. Перевірку проводив помічник попечителя Київського навчального округу. У своєму рапорті про результати перевірки гімназії він не лише охарактеризував її працівників, насамперед викладачок, а також детально проаналізував рівень викладання та зробив зауваження окремим педагогам після відвідування їхніх уроків [17, арк. 17-18].

При доборі кадрів для роботи в освітніх навчальних закладах особливо актуальним було питання їх політичної благонадійності. Щодо осіб, які вважалися політично неблагонадійними, брали участь в антиурядових виступах чи були членами політичних структур, що опонували самодержавству, у всі середні навчальні заклади направлялися відповідні інформації з вимогою в жодному разі не допускати їх до педагогічної діяльності. В одному з таких документів, скерованому попечителем Київського навчального округу директору Рівненської жіночої гімназії, писалося, що розпорядженням попечителя Одеського навчального округу з посади вчителя за політичну неблагонадійність звільнено Ш. Д. Бродського та заборонялося допускати його до педагогічної роботи [18, арк. 27].

Поряд із українцями, росіянами в навчальних закладах губернії навчалися й представники інших національностей. Враховуючи, що в той час викладання Закону Божого було обов'язковим і викладався цей предмет православним священнослужителем, представники інших конфесій, як правило, отримували дозвіл, щоб їхнім дітям його викладали священнослужителі їхньої конфесії. Так, батьки римо-католичок Рівненської

жіночої гімназії, подали клопотання, щоб Закон Божий для їх дочок викладав ксьондз Вражиновський, який викладав предмет також і в Рівненському реальному училищі. волинський губернатор Дунін-Борковський дав вищеназваному ксьондзу дозвіл на це і направив відповідне звернення до попечителя Київського навчального округу [19, арк. 37]. Основи єврейської віри у цій же гімназії для гімназисток єврейської національності викладав рабин, оплата праці якого здійснювалася за кошти Духовного правління Рівненської головної синагоги [19, арк. 84].

Отже, як бачимо, представники різних віросповідань мали можливість вивчати свою релігію у середніх навчальних закладах. Це свідчить про те, що органи адміністративної влади губернії не вдавалися до насильницького примушення вивчення римо-католиками, іудеями Закону Божого, який викладали православні священнослужителі.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. у регіоні функціонував ряд навчальних закладів, де учні, крім загальної, здобували й професійну освіту. Такі заклади були як національними, так і загальними. Зокрема, в ряді єврейських освітніх закладів учні одночасно з початковою освітою опановували палітурну справу, слюсарно-ковальське, столярне та інші ремесла. Деякі з них були державними закладами, але більшість утримувалася коштом єврейських громад. Це були як чоловічі, так і жіночі освітні установи [20, с. 125-131]. Щодо інших навчальних закладів із професійною спрямованістю, то станом на 1914 р. на Волині, крім єврейських, функціонували ще 18 аналогічних навчальних закладів. У тому числі Ледухівська сільськогосподарська школа, Волинська школа садових робітників, Волинська земська школа фельдшерів і фельдшерів-акушерів, учительські семінарії, де готували вчителів початкових шкіл, ремісничі класи, в яких вивчали слюсарно-ковальську, токарно-столярну справи, корзиноплетіння тощо [21, с. 48].

Важливу роль у функціонуванні цих навчальних закладів відіграло губернське земство. Саме його зусиллями у краї було відкрито ряд навчальних закладів професійного спрямування. Волинським губернським земством планувалося у 1914 р. відкрити ще 13 таких шкіл, в тому числі 10 сільсько-

господарських і 3 ремісничих. Було підготовлено проекти для шкільних будівель та складено кошториси їх утримання [22, с. 97-104]. Однак реалізації цих планів перешкодила Перша світова війна.

Таким чином, у розвитку початкових і професійних навчальних закладів важливу роль відіграло земство. Саме завдяки його підтримці та фінансуванню у краї дещо зросла кількість початкових навчальних закладів. У 1911 р. Волинське губернське земство виділило на освіту 193 965 руб., а в 1912 р. 194 220 руб. [23, с. 4]. Але при очевидній позитивності кількісних показників у системі освіти говорити про бодай відносну пропорційність у рівні створюваних навчальних закладів не доводиться. Адже переважну більшість їх у Волинській губернії станом на 1913 р. склали церковнопарафіальні училища та школи грамоти – 1 429, однокласні і двокласні училища. Крім названих навчальних закладів, функціонувало 280 німецьких шкіл у поселеннях німецьких колоністів [9, с. 90-91].

При наявності відносно великої кількості німецьких, єврейських навчальних закладів на Волині не було жодної школи з українською мовою навчання, хоча саме українці склали абсолютну більшість населення регіону. Під час Першої світової війни кількість навчальних закладів змінилася. Насамперед тому, що на території губернії велися військові дії, а її частина на деякий час була окупована австро-угорськими військами. Через це ряд навчальних закладів припинив діяльність, а частина з них, передусім гімназії та реальне училище, у 1915-1916 рр. були евакуйовані. Під час війни перестали працювати і німецькі школи, а більшість німецьких колоністів була виселена з Волині як прифронтової смуги.

Таким чином, наприкінці XIX – на початку XX ст. на території Волині поступово збільшувалися кількість навчальних закладів і кількість учнів. Але це відбувалося за рахунок росту числа початкових навчальних закладів, у яких навчалися діти незаможних верств населення. На початку XX ст. у регіоні дещо зросла кількість приватних і державних гімназій, однак урахувавши високу плату за навчання, більшість жителів регіону на мала можливості навчати в них

своїх дітей. Наявність у краї єврейських приватних і державних навчальних закладів, шкіл для дітей німецьких колоністів свідчить, що імперські уряди лояльно ставилися до навчання рідною мовою представників цих етнічних груп. Одночасно з цим значна частина дітей шкільного віку взагалі не мала можливості навчатися.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Обзор Волынской губернии за 1899 год. – Житомир : Волынская губернская типография, 1900. – 75 с.
2. Обзор Волынской губернии за 1900 год. – Житомир : Волынская губернская типография, 1901. – 160 с.
3. Держархів Рівненської обл., ф. 366, оп. 1, спр. 42, арк. 1-2.
4. Держархів Рівненської обл., ф. 568, оп. 1., спр. 51, арк. 1-3.
5. Обзор Волынской губернии за 1908 год. – Житомир : Волынская губернская типография, 1909. – 164 с.
6. Обзор Волынской губернии за 1913 год. – Житомир : Волынская губернская типография, 1914. – 190 с.
7. Добрянський І. А., Постолатій В. В. Громадська та приватна ініціатива у розвитку освіти України (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) / І. А. Добрянський, В. В. Постолатій. – Кіровоград, 1998. – 143 с.
8. Добровольська В. А. Навчання в інститутах шляхетних дівчат Півдня України другої половини ХІХ – на початку ХХ століття / В. А. Добровольська // Історичний архів. Наукові студії : Зб. наук. праць. – Миколаїв : В-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. – Вип. 3. – С. 144-117.
9. Памятная книга Волынской губернии на 1914 год. – Житомир : Волынская губернская типография, 1913. – 549 с.
10. Держархів Рівненської обл., ф. 355, оп. 1, спр. 1, арк. 13.
11. Держархів Рівненської обл., ф. 359, оп. 1, спр. 9, арк. 114-116.
12. Держархів Рівненської обл., ф. 369, оп. 1, спр. 12, арк. 65, 69.
13. Держархів Волинської обл., ф. 3, оп. 1, спр. 441, арк. 9-10.
14. Держархів Волинської обл., ф. 3, оп. 1, спр. 869, арк. 229-230.
15. Держархів Рівненської обл., ф. 369, оп. 1, спр. 10, арк. 139.
16. Держархів Рівненської обл., ф. 369, оп. 1, спр. 11, арк. 134.
17. Держархів Рівненської обл., ф. 568, оп. 1, спр. 3, арк. 17-18.
18. Держархів Рівненської обл., ф. 568, оп. 1, спр. 50, арк. 27.
19. Держархів Рівненської обл., ф. 568, оп. 1, спр. 48, арк. 34, 84.
20. Рудницька Н. В. Професійна освіта євреїв Волині / Н. В. Рудницька // Український історичний журнал. – 2001. – № 6. – С. 123-132.
21. Волынский земский календарь для гг. корреспондентов текущей сельскохозяйственной статистики на 1914 год. – Житомир : Электро-Типография «Работник», 1914. – 175 с.
22. Доклады Волынскому земскому собранию Третьей очередной сессии по училищному отделу № 16-36 и № 221-229. – Житомир : Электрическая типография Т-ва «Н. А. Бодович», 1913. – 106 с.
23. Почаевский листок. – 1912. – 4 января, № 1. – С. 4.

РЕЦЕНЗЕНТИ: д.і.н., професор **Я. В. Верменич**, д.і.н., професор **Є. Г. Сінкевич**.

КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ «ДНІПРОБУГУ» (1921-1929 рр.)

Досліджено процес організації культурно-освітньої діяльності Миколаївського окружного союзу споживчих кооперативних товариств «Дніпробуг» у формі кооперативних гуртків, шкіл кооперативної грамоти, мережі кіно та радіо, книжкової торгівлі у 1921-1929 рр.

Ключові слова: кооператив, культурно-освітня діяльність, кооперативна грамота.

Исследовано процесс организации культурно-образовательной деятельности Николаевского окружного союза потребительских обществ «Днепробуг» посредством кооперативных кружков, школ кооперативной грамоты, сети кино и радио, книжной торговли в 1921-1929 гг.

Ключевые слова: кооператив, культурно-образовательная деятельность, кооперативная грамота.

The author investigates the process of organization cultural and educational work of Nikolaev District Union of Consumer Cooperative Societies «Dniprobuh» as cooperative sections, school of cooperative studies, the network of movies and radio, book selling in 1921-1929.

Key words: cooperative, cultural and educational work, cooperative studies.

У наш час Україна знаходиться на перехідному етапі розвитку економіки, що перебуває в кризовому стані. Унаслідок цього, скорочується фінансування соціально-культурних програм. Необхідно шукати додаткові можливості фінансування освіти та культури. З огляду на вказані проблеми, актуальною є необхідність аналізу вітчизняного досвіду проведення культурно-освітньої політики УРСР у 1921-1929 рр. Саме тоді, коли відбувалося становлення ринкових відносин, організації споживчої кооперації не лише заробляли кошти в конкурентній боротьбі, але й вкладали їх у розвиток культури України. У такий спосіб кооперація надала державі істотну допомогу при вирішенні низки культурно-освітніх проблем.

Дослідженням культурно-освітньої діяльності споживчої кооперації України в 1920-х роках займалися Л. Арманд [2], С. Зарудний [11], М. Кущинський [14], А. Огурцов [19], П. Пожарський [21]. Вони, як правило, висвітлювали комуністичні ідеї щодо розвитку кооперації та шляхи її пропаганди серед різних верств населення.

Одними з перших серед дослідників радянської доби вивчали історію кооперативного руху Л. Морозов та В. Дмитренко [19], які у хронологічному порядку дають детальний

опис законодавчих актів, що були прийняті радянським урядом у сфері кооперації. Питання культурно-освітньої діяльності досліджували О. Галенко [5] та М. Литвиненко [16]. На початку 1960-х років вийшла у світ фундаментальна праця відомого канадського дослідника кооперативного руху І. Витановича «Історія українського кооперативного руху» [3], в якій він зробив одну з перших спроб висвітлення діяльності споживчої кооперації України. Серед іншої міститься також інформація щодо освітньої діяльності кооперативних організацій у 20-ті роки ХХ ст. Проте, цей аспект діяльності кооперації на був предметом серйозного дослідження автора.

Уже за часів незалежності, найбільш ґрунтовною стала праця В. Марочко «Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861-1929 рр.)» [17], в якій дається аналіз причин виникнення, розвитку та занепаду кооперації на Україні кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. Певні аспекти культурно-освітньої діяльності споживчої кооперації України також досліджували М. Аліман [1], О. Дулгерова [10], Н. Земзюліна [12], Л. Лаврик-Слюсенко [15], Т. Оніпко [20].

Аналіз робіт указаних авторів дає підстави констатувати, що їх дослідження носили

фрагментарний, несистематичний характер, або вивчали зазначену проблему в інших регіонах, а тому проблема культурно-освітньої діяльності споживчих кооперативів потребує подальшої наукової розробки.

У статті поставлена мета – показати місце та роль «Дніпробугу» в процесі організації культурно-освітньої роботи кооперації на Миколаївщині та Херсонщині, з'ясувати методи і засоби, за допомогою яких реалізовувалося поставлене завдання.

З аналізу архівних і літературних джерел можна зробити висновок, що кооперативний рух в Україні був, за соціальним складом, селянським. Восени 1923 р. кооперативним рухом були охоплені біля 416 тис. селянських господарств, що становило понад 88 % всіх споживчих товариств [13, с. 113]. На Миколаївщині та Херсонщині найбільшим був Миколаївський окружний союз споживчих кооперативних товариств – «Дніпробуг», до якого на 1927 р. входило 269 товариств. З них до Херсонської контори входило 150 товариств, а до Миколаївської – 119 [7, арк. 1].

Стрімке зростання кількості споживчих товариств на селі у період НЕПу ставило перед кооперативним рухом, крім суто організаційних і господарських завдань, розв'язання цілого ряду соціально-культурних проблем, оскільки, неорганізоване та мало-освічене сільське населення повинно було не лише орієнтуватися в досить складних правилах кооперативної співпраці, а й брати на себе організаційно-управлінські та культурно-просвітницькі завдання. Пошуки шляхів забезпечення підготовки «кооперативної інтелігенції» та поширення кооперативних знань серед широких селянських мас поступово перетворились у кооперативну культурно-просвітницьку діяльність.

Дев'ятий (1925) та десятий (1927) з'їзди, Друга конференція КП(б)У (1929) наголошували на необхідності посилення суспільно-політичної роботи кооперативних організацій, їх активної участі у *«боротьбі з некультурністю»* [4]. Зокрема, у резолюції десятого з'їзду КПП(б)У *«Про завдання культурного будівництва на Україні»* підкреслювалося, що велике значення має *«широкий культурний рух робітників та селян, посилення роботи в цьому напрямку кооперативних та інших самодіяльних організацій»* [4, с. 217].

Найпоширенішими культурними установами у селах були сільбуду та хати-читальні. Так, за даними на 1926 р. у Херсонській окрузі налічувалося 52 сільбуду та 132 хати-читальні [7, арк. 2]. Крім того, існувала велика мережа червоних кутків [7, арк. 2], в яких у великих селах і проходила основна культурно-освітня діяльність, адже вони вдало розташовувалися по різних «кутках» (вулицях) села, що давало змогу охопити максимальну кількість населення. По Херсонщині така система існувала у 900 селах, що становило 15-18 % [7, арк. 2].

Популярною формою роботи були гурти кооперативної грамоти, що організовувалися активними пайовиками при кожному кооперативному товаристві. Умови для цього були дуже прості: бажаючи вчитися у кількості від 10 до 20 осіб, наявність коштів на витрати та, по-можливості, наявність керівника, проте можна і без нього, на основі самоосвіти [7, арк. 39]. Якщо у 1926 р. їх було 34, то вже у 1927 – 49, які налічували 1 101 осіб [9, арк. 38].

Більш серйозний підхід був до організації шкіл кооперативної грамоти. Для цього потрібно було набрати слухачів віком від 16 років до 25-30 осіб, які мали прийти добровільно. При наборі треба було дбати, щоб слухачі мали однакові знання й були писемні [7, арк. 40]. Неписьменним дозволялося відвідувати заняття як вільні слухачі. Обов'язково мав бути відповідальний керівник, який закінчив курси кооперативних пропагандистів. Призначення його треба було погодити з партосередком. Керівнику доручалося проведення роботи по організації школи, погодження питань з різними організаціями й складання кошторису, а також налагодження зв'язку з райспілкою, з метою одержання вказівок. Школа мала бути забезпечена достатньою кількістю коштів із культфондів кооперативних товариств села або району. Головні витрати йшли на утримання керівника, придбання підручників і різні господарчі потреби.

Для всіх шкіл кооперативної грамоти надсилалися щорічні програми, які складали з п'яти розділів і сімнадцяти розмов на різні теми, що відображали історію кооперації, задоволення нею потреб різних верств населення, структуру кооперативів та її розвиток

на даному етапі в Україні [6, арк. 45]. Крім того, райспілкою рекомендувалася спеціальна література, на основі якої і проводилися лекції.

Значну популярність серед засобів культурно-освітньої роботи кооперативів мали кіно та радіо. Мережа кіно- та радіоустановок на селі щороку зростала. Так, на травень місяць 1926 р. на Миколаївщині налічувалося 10 кіно-пунктів та 7 радіоустановок [8, арк. 213], а на Херсонщині було 15 кіно- та 6 радіоустановок [7, арк. 4].

Кооперація брала участь у поширенні вказаної мережі, розглядаючи кіно та радіо як могутні засоби пошкваллення культосвітньої роботи. Пропонувалося виділяти кошти з культфондів кооперативів на організацію кіно та радіо [7, арк. 5].

Головною метою масової кіно-роботи було організувати її таким чином, щоб пов'язати зміст картини з нагальними питаннями кооперативно-освітньої роботи на селі.

У 1920-х роках в Україні існувала значна мережа політосвітніх радіоустановок. Проте, було чимало і таких установок, на улаштування яких давала кошти кооперація. У вказаному напрямку роботи існувала ціла низка технічних проблем. Часто радіоустановки не були налаштовані відповідним чином, не було кваліфікованих механіків для обслуговування, які б керували процесом радіо-слухання та відповідали за стан радіоустановки [7, арк. 5].

Щоб виправити ситуацію, рекомендувалося налагодити організоване радіо-слухання. Радіостанції, що передають ту чи іншу програму, повинні були працювати регулярно, в певний час, додержуючись тієї програми, яку оголошено заздалегідь. Досвід радіослухання довів доцільність встановлення деяких постійних розділів програм, що транслюються. Щоб посилити ефект після передачі та для роз'яснення можливих незрозумілих моментів, рекомендувалося у коротенькій розмові після прослуховування передачі виявити, якою мірою матеріал програми був зрозумілим для аудиторії. Давши відповіді на запитання та пояснивши незрозумілі моменти, треба було перейти до розмови на тему, що її висвітлювали в кооперативній радіогазеті.

Одним із найважливіших моментів в організації культурно-освітньої роботи було

формування так званого культфонду, який мав складатися з відрахувань товариства. Відрахування до культфонду повинно було складати не менш 10 % з чистого прибутку. Ці гроші йшли до «Дніпробугу», де на них закупляли листівки, плакати та підручники [6, арк. 119]. Надіслані гроші витрачалися тільки для тих товариств, що їх надіслали. Так, наприклад, у 1926-1927 рр. по периферії Херсонської контори «Дніпробугу» передбачається культфонд 33 тис. карбованців [7, арк. 14].

Із суми культфонду обов'язково відраховувалося до Центрального фонду кооперативної освіти (ЦФКО) ВУКСу – 20 %. Вказане відрахування провадилося в обов'язковому порядку й не могло бути мови про звільнення від нього [6, арк. 103]. Цей же ЦФКО ВУКС рекомендував всім товариствам «Дніпробугу» витрачати кошти на окремі види культурно-освітньої роботи своїх культфондів таким чином:

1. На масову роботу – 31 % від культфонду;
2. На кооперативну пропаганду (школи, гуртки) – 28 %;
3. На курсову роботу – 20 %;
4. На побутову роботу (яслі, дитсадки, санаторії) – 15 %;
5. На інші заходи (стипендії, тощо) – 6 % [6, арк. 415].

У 1921-1929 рр. у чисельних кооперативних школах та на курсах, організованих при кооперативних споживчих товариствах «Дніпробугу», значна кількість населення здобувала професійні сільськогосподарські та кооперативні знання, уміння та навички, що було для багатьох із них чи не єдиною можливістю здобути освіту, особливо для молоді, яка у своїй більшості була неписьменною. А після продовження навчання у спеціалізованих навчальних закладах мала шанс стати керівниками підрозділів кооперативних установ.

Особливе місце в культурно-освітній діяльності споживчої кооперації посідала книжкова торгівля. Вукоопспілка та місцеві кооперативні спілки відкривали свої книжкові склади, магазини (книгарні), відділи книг у магазинах з універсальним асортиментом товарів, книжкові полиці при споживчих товариствах. У книжкових магазинах споживчої

кооперації можна було придбати шкільні підручники, літературу з питань кооперативного руху і сільського господарства, художні твори, календарі. Так у Херсоні була навіть філія харківської Книгоспілки, проте, успішною її діяльність назвати не можна. Не дивлячись на збільшення так званих книжних полиць (з 2 до 8 у 1926 р.), книжки продавалися дуже погано і причиною тому було невміння розповсюджувати та представляти їх [9, арк. 20]. Щоб виправити ситуацію пропонувалося організувати навчання людей на спеціальних курсах, які б займалися книготоргівлею і отримували за це платню в розмірі 20 крб. на місяць [7, арк. 20].

Таким чином, протягом 1920-х років культурно-освітня робота становила важливу ділянку діяльності Миколаївського окружного союзу споживчих кооперативних товариств – «Дніпробуг», у такий спосіб допо-

магаючи державі у вирішенні проблеми ліквідації неписьменності та збільшенню кількості культурних установ на селі. Кооперативні організації України своєю широкомасштабною та різноманітною культурно-освітньою діяльністю значною мірою сприяли зростанню культурного рівня як членів споживчих товариств, так і місцевого населення.

Зважаючи на сучасну скрутну ситуацію з фінансуванням культурно-освітньої галузі, є сенс у продовженні вивчення досвіду споживчої кооперації у вирішенні подібних проблем. Вказаний історичний досвід потрібний сьогодні, коли бракує, особливо в сільській місцевості, закладів культури та дозвілля. На нашу думку, споживчі товариства та їх спілки районного рівня навіть у період сучасних економічних негараздів здатні зробити значну справу для задоволення духовних потреб населення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Аріман М. Просвітня і культурна діяльність споживчої кооперації (друга половина XIX ст. – 1930 рр.) / М. Аліман // Споживча кооперація України: Іст. та соц.-екон. аспекти. – К.: Редакція газети «Вісті Центральної спілки споживчих товариств України», 1996. – С. 77-86.
2. Арманд Л. Краткие указания по культурно-просветительской работе кооперативов / Л. Арманд. – Одесса, 1919. – 23 с.
3. Витанович І. Історія українського кооперативного руху / І. Витанович. – Нью-Йорк: Товариство Української кооперації, 1964. – 624 с.
4. Всесоюзная коммунистическая партия. Партия о кооперации. Постановления партийных съездов, конференций. Изд. 2-е, допол. – М.: Центросоюз, 1928. – 392 с.
5. Галенко О. Історія культурного будівництва в Українській РСР 1921-1941 рр. у документальних публікаціях / О. Галенко // Український історичний журнал. – 1986. – № 8. – С. 42-50.
6. Держархів Миколаївської області, ф. Р-473, оп. 1, спр. 2537. – 416 арк.
7. Держархів Миколаївської області, ф. Р-473, оп. 1, спр. 2530. – 26 арк.
8. Держархів Миколаївської області, ф. Р-473, оп. 1, спр. 359. – 256 арк.
9. Держархів Миколаївської області, ф. Р-473, оп. 1, спр. 2541. – 72 арк.
10. Дулгерова О. Культурно-освітня діяльність сільськогосподарської кооперації України у добу НЕПу / О. Дулгерова: автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Черкаси, 2006. – 20 с.
11. Зарудний С. Культурно-освітня робота сільськогосподарської кооперації 1925-1926 року / С. Зарудний // Коопероване село. – 1927. – № 13. – С. 79-83; Зарудний С. Фінансування культурно-освітньої роботи / С. Зарудний // Коопероване село. – 1927. – № 19. – С. 52-53.
12. Земзюліна Н. Культурно-освітня діяльність кооперативних установ в 20-30-ті роки ХХ століття / Н. Земзюліна [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vlca_Gum/2009_8/12.pdf
13. Історія споживчої кооперації України: [підручник для студ. кооперативних вузів] / М. В. Аліман, С. Г. Бабенко, С. Д. Гелів та ін. – Львів, 1996. – 383 с.
14. Кущинський А. Культурно-освітня діяльність кооперації / А. Кущинський // Кооперативна республіка. – 1929. – Ч. 5. – С. 188-189.
15. Лаврик-Слісенко Л. Культурно-просвітницька діяльність кооперативного руху в розвитку аграрної освіти України (20-30-ті рр. ХХ ст.). / Л. Лаврик-Слісенко [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal//soc_gum/pena/2011_3/Lavryk-S.pdf
16. Литвиненко М. Культурно-освітня робота на Україні в період переходу до НЕПу (1921-1922 рр.) / М. Литвиненко // Питання історії народів СРСР. – 1970. – Вип. 15. – С. 38-46.
17. Марочко В. Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861-1929 рр.) / В. Марочко. – К., 1995. – 224 с.

18. Морозов Л. Ф. Партия и кооперация / Л. Ф. Морозов, В. П. Дмитренко. – М. : Политиздат, 1978. – 296 с.
19. Огурцов М. Культурно-освітня робота системи сільськогосподарської кредитової кооперації України / М. Огурцов // Коопероване село. – 1927. – № 4-5. – С. 24-26.
20. Оніпко Т. Використання господарського потенціалу споживчої кооперації України у проведенні культурно-просвітньої політики держави у період непу / Т. Оніпко [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nzvdpu_ist/2009_16/vukorustannya.pdf; Оніпко Т. Підтримка споживчою кооперацією вітчизняної культури у період непу / Т. Оніпко. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/isp/2009_5/5_navchauchi.pdf
21. Пожарський П. Кооперативна освіта на Україні / П. Пожарський // Українська кооперація. – 1919. – № 2. – С. 61-72.

РЕЦЕНЗЕНТИ: д.і.н., професор **Я. В. Верменич**, д.і.н., професор **Є. Г. Сінкевич**.

© К. П. Чокан, 2012

Стаття надійшла до редколегії 02.10.2012